

Л.Н. ТОЛСТОЙ

**БҮРИ БОЛАЛАРИНИ
ҚАНДАЙ ҮРГАТАДИ**

**ЭРТАКЛАР
ҲИКОЯЛАР
МАСАЛЛАР**

T63
PI

Муҳаррир
Шоҳида СОАТОВА

T $\frac{4803010101-25}{360(04)-95}$ 13-92

ISBN 5-8250-0241-3

© Ш. Отабоев (тарж.)
Б. Омонов (тарж.)
Г. Аксёнов (безак)

УЧ АЙИҚ

Бир қизалоқ ўрмонга боради. У ерда адашиб, уйини қидиради, тополмай, юриб-юриб, ахийри бир уйчага дуч келади.

Уйнинг эшиги очиқ экан. Қизалоқ мўралаб қараса ҳеч ким йўқ, ичкарига кириб уч айиқ яшашини билибди. Айиқларнинг биттаси ота бўлиб, уни Михаил Иванович дейишади. Узи баҳайбат, жунлари паҳмоққина. Иккинчиси — она айиқ кичикроқ бўлиб, уни Настасья Петровна дейишади. Учинчи — кичкинтой айиқчани Мишутка деб эркалатишади. Айиқлар уйда йўқ бўлиб, ҳаммаси ўрмонга сайр қилиб кетишган экан.

Уйда иккита хона бўлиб, биттаси емакхона, иккинчиси ётоқхона экан. Қизалоқ емакхонага кириб, столда обиёвғони билан қўйилган учта косага кўзи тушди. Биринчиси — каттароқ коса Михаил Ивановичники, иккинчиси — ундан кичикроғи Настасья Петровнага тегишли, учинчиси — ҳаворанг косача Мишутканики экан. Қар бир косанинг ёнига каттакон, ўртамиёна ва кичкина қошиқ қўйилган.

Қизалоқ энг катта қошиқни олиб, катта косадаги овқатдан тотиб кўради, сўнгра кичик қошиқни олиб, ўртача косадан еб кўради, сўнгра кичик қошиқни сариқ косага ботириб тотинса Мишутканинг ёмиши ҳаммасидан мазали туюлади.

Қизалоқнинг ўтиргиси келади ва стол атрофидаги учта стулга кўзи тушади; каттаси Михаил Ивановичники, кичикроғи Настасья Петровнаники, учинчиси — мўъжазгина, ҳаворанг ёстиқча қўйилгани Мишутканики экан. Қизалоқ каттакон стулга тирмашиб чиқади-ю, юмалаб тушади; кейин ўртамиёна стулга ўтириб, ўзини ноқулайроқ сезади, сўнг кичик стулчага ўтириб, азбаройи ёқиб кетганидан қиқирлаб кулиб юборади. Қизалоқ ҳаворанг косачани тиззасига олиб, овқатдан ея бошлайди. Овқатни паққос туширгач, стулда тебраниб ўйнашга тушади.

Стулча синиб кетиб, қизалоқ пастга йиқилиб тушади. У ўрнидан туриб, стулни тўғрилаб қўйгач, бошқа хонага ўтади. У ерда учта каравот бўлади: каттаси Михаил Ивановичники, ўртамиёнаси Настасья Петровнага қарашли, учинчи — кичкинаси Мишутканики экан. Қизалоқ катта каравотга ётиб кўрса, ҳаддан зиёд кенг, ўртамиёнаси анча баланд, энг кичиги эса худди ўзига аталгандек лоппа-лойиқ эмиш. У шу кўйи каравотда ухлаб қолади.

Айиқлар эса уйга очиқиб қайтишади ва тамадди қилмоқчи бўлишади. Катта айиқ косасини кўриб, ваҳима билан ўкиради: «Қосамдаги овқатга ким тегди?!»

Настасья Петровна эса: «Қосамдаги овқатни ким еди?» дея фингшиб қўяди.

Мишутка эса бўшаб қолган косасини кўргач, «Қосамга ким тегди, барини еб қўйипти!» дея ингичка товушда чийиллайди.

Михаил Иванович стулга кўзи тушиб, даҳшат билан ўкиради: «Стулимга ким ўтирди, ким уни жойидан қўзғатди?»

Мишутка ўзининг синиқ стулини кўргач, «стулимга ким ўтирди, ким синдирди?» дея чийиллайди.

Айиқлар бошқа хонага чиқишади. Михаил Иванович: «Қим жойимга ётди, ким мижиғлади?» дея даҳшат билан ўкиради. Настасья Петровна: «Қим жойимга ётди, ким уни мижиғлади?» дея фингшиб қўяди. Мишутка бўлса курсича қўйиб, каравотига чиқади ва қулоқни қоматга келтириб чийиллайди: «Қим жойимга ётди?» У бирдан қизалоқни кўриб қолади ва худди бўғизлангандек чинқиради: «Мана у! Ушла! Мана у! Мана у! Эҳ, аттанг!»

Мишутка унга ташланмоқчи бўлади. Қизалоқ кўзини очиб айиқларни кўриб қолади ва ўзини деразага уради. Қизалоқ очиқ деразадан ўзини ташлаб, қочиб қолади. Айиқлар унга етолмайди.

БУРГУТ

Бургут олис бир масканда ўзига ин қуриб, бола очди.

Бир куни бургут панжаларида катта балиқ билан атрофида одамлар ишлаётган ўша дарахтдаги инига учиб келди. Одамлар балиқни кўриб, дарахтни қуршаб олишди, бақириб-чақириб, бургутга тош ота бошлашди.

Бургут балиқни ташлаб юборди, одамлар эса ўлжани олиб, жўнаб кетишди.

Бургут ин четига қўнди, полапонлари эса бош кўтариб, чийиллашиб, бирон егулик сўрарди.

Бургут чарчаган, яна денгиз томон учмоққа ҳоли йўқ эди. У инига тушиб, болакайларини қанотига олди, эркалади, патларини силаб-сийпалади ва гўё яна озгина сабр қилишларини сўраб ўтинди. Аммо у эркалаган сайин полапонлар баттар чийиллашди.

Шунда бургут улардан нари учиб, тепароқдаги шохга қўнди.

Бургутчалар оҳ-воҳ уриб, янада аянчлироқ чийиллашди.

Шунда бургутнинг ўзи ҳам қаттиқ қичқириб юборди, қанотларини ёзди ва денгизга учиб кетди. У шу кетганча кечқурун қайтди: ер узра сассиз, паст учиб келди; панжаларида яна катта балиқ бор эди.

У дарахтга яқинлашаётганда яна одамлар йўқмикин дея атрофга аланглади, тезгина қанотларини йиғди ва ин четига қўнди.

Бургутчалар бош кўтариб, оғизларини каппа очди, бургут эса балиқни нимталаб, полапонларини овқатландирди.

ЧУМЧУҚ ВА ҚАЛДИРҒОЧ

Бир куни ҳовлига чиқиб, том бўғотидаги қалдирғоч инига қарадим. Иккала қалдирғоч ҳам кўз олдимда учиб кетди ва инлари бўшаб қолди.

Қалдирғочлар йўқлигида томдан бир чумчуқ учиб тушиб, атрофга аланглаб, қанот қоқди-ю, лип этиб қалдирғочларнинг инига кириб кетди; сўнг у ердан бошини чиқариб, чириқлай бошлади.

Кўп ўтмай қалдирғоч қайтиб келди. У инига бош суқди, аммо меҳмонни кўрган заҳоти чийиллаб юборди, қанотларини потирлатиб учиб кетди.

Чумчуқ эса ўша ўтирганча чириқлар эди.

Тўсатдан бир тўда қалдирғочлар ёпирилиб келишди: улар гўё чумчуқни бир кўриб қўймоқчидек инга қўниб, яна учиб кетишарди.

Чумчуқ эса пинагини бузмади, бошини ўгириб қўйиб, чириқлайверди.

Қалдирғочлар яна инларига келиб қўнар, нимадир қилишар ва яна учиб кетишар эди.

Қалдирғочлар бекорга учиб келишмаётганди: ҳар бири тумшуғида лой олиб келар ва иннинг тирқишини оз-оздан суваб, беркитишар эди.

Қалдирғочларнинг борди-келдиси тинмади, инни яна-да дадилроқ сувай бошладилар; тирқиш эса тобора торайиб бораверди.

Олдинига чумчуқнинг бўйни кўриниб турувди, кейин боши, сўнг тумшуғи, ундан кейин эса ҳеч нарса кўринмай қолди, қалдирғочлар уни бутунлай инга қўшиб суваб ташлагач, учиб кетишди ва уй атрофида чирқиллаб айлана бошладилар.

ҚУЗҒУН ВА УНИНГ БОЛАЛАРИ

Қузғун оролда ўзига ин қуриб, бола очгач, уларни ерга элта бошлади. Аввал полапонларидан биттасини олиб денгиз узра парвоз қилди. Қузғун денгиз ўртасига борганда толиқиб, сустроқ қанот қоқа бошлади ва ўзича ўйлади: ҳозирча куч-қувватим етарли, болам ҳали нимжон, уни денгиздан олиб ўтяпман, аммо у улғайиб, куч-қудратга тўлиб, мен эсам қариликдан силлам қуригач, чеккан заҳматларимни эслармикин ва мени бир жойдан иккинчи жойга элтармикин? Шунда қузғун боласидан сўради: «Мен куч-қувватдан қолиб, сен эса бақувват бўлганинда мени шунақа кўтариб юрасанми? Тўғрисини айт!» Қузғунча отаси денгизга ташлаб юборишидан қўрқиб, «ҳа» деди. Аммо ота ўғлига ишонмади, ианжаларини ёзиб, боласини ташлаб юборди. Полапон худди кесакдек пастга тушиб, денгизга чўкиб кетди. Қузғун денгиз узра оролга ёлғиз қайтиб келди. Кейин у бошқа қузғунчани кўтариб, яна парвоз қилди. Денгиз ўртасида яна толиқиб, боласидан қариганимда бир жойдан иккинчи жойга элтасанми, деб сўради. Ўғли отам ташлаб юбормасин дея қўрқиб, «ҳа» деди.

Ота бу боласига ҳам ишонмай, денгизга ташлаб юборди. Қузғун орқага қайтиб, инига учиб келганда фақат битта полапон қолган эди. У охирига боласини

олиб, денгиз томон парвоз қилди. Денгиз ўртасига етиб, қолдан тойганда сўради: «Қариб-қартайганимда мени боқиб, бир жойдан бошқа жойга элтасанми?» Қузғунча: «Йўқ», деди. «Нега энди?» деб сўради отаси. «Сен қартайиб, мен улғайганимда ўзимнинг иним ва полапонларим бўлади, мен ўз болаларимни боқиб, кўтариб юраман». Шунда қузғун ўйланиб қолди: «У тўғриси айтди, шунинг учун ҳам сал жонимни қойитиб, денгиздан олиб ўтай». Қузғун боласини ташлаб юбормади, сўнгги кучини йиғиб, қанот силкиди ва полапонини қуриб, бола очсин дея уни ерга элтиб қўйди.

ДАНАК

Она олхўри сотиб олди ва уни тушликдан сўнг болаларига бермоқчи бўлди. Ваня ҳеч қачон олхўри емагани учун ликопчада турган мевани ҳидлаб кўрди. Олхўри жудаям ёқиб кетди. Жудаям егиси келди. Олхўридан нари кетолмай қолди. Хонада ёлғиз қолганда ўзини тийолмай битта олхўри олиб, еб қўйди. Тушлик олдидан она санаб кўрсаки битта олхўри кам. Она воқеани отага айтди.

Тушлик қилишаётганда ота шундай деди: «Болаларим, мабодо орангизда ҳеч ким олхўрининг биттасини еб қўймадимки?» Ҳамма «Йўқ» деб жавоб қилди. Ваня қип-қизариб кетди ва у ҳам: «Йўқ, мен емадим», деди.

Шунда ота деди: «Ким еган бўлса ҳам яхши бўлмапти, аммо гап бунда эмас. Гап шундаки, олхўрининг данаги бор, кимки ейишни билмай уни ютиб юборса бир кундан сўнг ўлади. Мен шундан қўрқяпман».

Ваня бўзариб кетди ва: «Йўқ, мен данагини деразадан отворганман», деди.

Ҳамма шарақлаб кулди, Ваня бўлса йиғлаб юборди.

ЭШАК ВА ОТ

Бир одам эшаги ва оти билан йўлда кетаётган экан. Юки оғир эшак отга дебди: «Юким оғирлик қияпти, ҳаммасини бир ўзим тортолмайман, ҳеч бўлмаса озроғини олгин». От кулоқ солмабди. Эшак зўриққанидан ётиб қолибди ва жони узилибди. Хўжайин эшакнинг бор юкинни олиб, отга юклабди, устига эшакнинг терисиниям қўшиб қўйибди, от зорланиб, нола қилибди: «Оҳ, па...

шо нам шўр экан! Озгина ёрдам қилишни истамовдим, мана энди ҳаммаси гарданимга юкланди, қолмишига териниям ортиб қўйди».

ЗОҒЧА ВА КАПТАРЛАР

Зоғча каптарларнинг тўкин-сочинликда яшаётганини кўриб, оққа бўялиб олибди ва каптархонага ўзини урибди. Каптарлар аввалига уни ўзимизники деб ўйлаб, индашмабди. Аммо зоғча хаёли фаромуш бўлиб, ўз тилида чуғурлаб қўйипти. Шунда каптарлар уни чуқилаб, ҳайдаб юборишибди. Зоғча ўз қавмига қайтиб борибди, аммо унинг оппоқлигидан ҳадиксираган зоғчалар ҳам уни ҳайдаб солишибди.

КЕКСА БОБО ВА НАБИРА

Бобо қариб, мункиллаб қолибди. Юришдан, кўришдан қолибди, тишлари тўкилган, қулоқлари эшитмас экан. Овқат еса оғзидан емиши тўкилиб кетаркан. Ўғли билан келини уни столга ўтқазмай қўйишибди; бобони печка устида овқатлантиришаркан. Бир гал унга ликобчада овқат беришибди. Бобо уни ўзига тортаман деб туширворибди ва синдириб қўйибди. Келин бобони ҳамманинг кўзига тиканак бўлиб, бор нарсани синдиргани учун қарғай кетибди, энди тоғорада овқат бераман депти.

Бобо хўрсиниб қўйибди-ю, ҳеч нарса демабди. Эру хотин бир куни уйда ўтириб, ўғилларининг ёғоч ўйнаганча бир нима ясаётганини кўриб қолишибди. Отаси: «Нима қиляпсан, Миша?» — деб сўрабди. Миша «Онам билан бирга қариганинларда сизларни боқиш учун тоғора ясаепман», дебди.

Эру хотин бир-бирига тикилиб, йиғлаб юборишибди. Чолни шунчалар хўрлашгани учун уялишибди; улар шундан буён бобосини дастурхонга ўтқазиб, кўнглини ола бошлашибди.

АРСЛОН, АЙИҚ ВА ТУЛКИ

Арслон билан айиқ ўлжа талашиб, жиққа мушт бўлишибди. Айиқ ҳам, арслон ҳам ён беришни хоҳлаш-

мабди. Олиша-олиша иккови ҳам ахири сулайиб, этиб қолибди. Шунда тулки ударнинг ўртасида ётган гўшти ни кўриб қолиб илиб кетибди.

УЎҚИМИШЛИ УЎРИЛ

Урил шаҳардан қишлоққа — отасининг олдига келибди. Отаси ўғлига: «Ҳозир ўрим маҳали, хаскашни олиб юргин, ёрдамлашиб юборасан», дебди. Урилнинг ишлашга тоби йўқ экан, тайсаллаб жавоб қилибди: «Мен илмга ўқиганман, деҳқонча сўзлар эсимдан чиқибди, хаскаши нимаси?»

Урил шундоқ ҳовлига чиққан экан, хаскашни босиб олибди: хаскаш тарс этиб пешонасига урилибди. Шунда у хаскаш нималигини эслаб, пешонасини чангаллаганча: «Қайси аҳмоқ бу ерга хаскашни ташлаб қўйди!» депти.

АРСЛОН ТЕРИСИНИ ЁПИНГАН ЭШАК

Эшак арслон терисини ёпиниб олган экан, ҳамма уни арслон деб ўйлабди. Одамлар ва ҳайвонлар тумтарақай қочиб кетибди. Шамол туриб, тери кўтарилгач, эшакнинг ўзи кўриниб қолибди. Одамлар қайтиб келиб, эшакни ўлакка қилиб калтаклашибди.

ТОВУҚ ВА ҚАЛДИРҒОЧ

Товуқ илон тухумини топиб олибди ва уни босиб, очиб чиқмоқчи бўлибди. Буни кўрган қалдирғоч шундай дебди:

«Э-э тентак! Тухумни очиб ҳам чиқарсан, аммо у вояга этиб, ўз бошингга бало бўлади-ку!»

БУҒУ ВА УНИНГ БОЛАСИ

Буғунинг боласи сўрабди:

«Отажон, сен итдан каттасан, югуриксан, бунинг устига ҳимояланишга баҳайбат шохларинг ҳам бор, нима учун энди итлардан бунчалик кўрқасан?»

Буғу кулиб, шундай дебди:

«Тўғри айтасан, болам. Ҳамма бало шундаки, итлар-
нинг ҳуришини эшитишим биланоқ ўйлашга уягурмай-
май, оёқларим ўз-ўзидан гизиллаб кетавсради».

ХИЗМАТКОРЛАР ВА ХҲРОЗ

Уй бекаси хизматкорларини тонг отмай уйғотар, хў-
роз қичқариши билан уларни ишга солар экан. Хизмат-
корларнинг тоқати тугаб, бекани уйғотавермасин деб
хўрозни ўлдиришга қасд қилишибди. Ўлдиришибди-ю,
аммо яна баттар бўлибди, бека чўлаб қолишдан қўрқиб,
хизматкорларини янада барвақт уйғотадиган бўлибди

ТУЛКИ ВА ЭЧКИ

Эчки чанқаб, сув ичкиси келиб, тик жарликдан бу-
лоққа тушиб, қорни қаппайгунча ичибди. Тепага қайт-
моқчи бўлган экан, чиқолмай қолибди. Шунда у ўкира
бошлабди. Тулки кўриб қолиб, гап қотибди:

«Э-э каллаварам! Селкиллаган соқолингга яраша
калангда ақл ҳам бўлганда эди, пастга тушишдан ол-
дин қандай чиқишни ўйлаган бўлар эдинг».

БҮРИ ВА ТУРНА

Бўрининг томоғига суяк тиқилиб қолибди ва уввало
уринмасин, чиқаролмабди. У турнани чақириб, дебди:
«Қани турнавой, сенинг бўйнинг узун, томоғимга бо-
шингни тиқиб, суякни олиб ташла, ҳақини бераман».

Турна бошини тиқиб, суякни олиб ташлагач, сўрабди:
«Қани эди ҳақи?»

Бўри тишларини ёижирлатиб, дағдаға қилибди:

«Томоғимга бошингни тиққанингда узиб олмаганим
учун шукр қилмайсанми?»

УРДАК ВА ОЙ

Урдак анҳорда сузиб, балиқ қидирибди ва кун бўйи
биронга ҳам тугулмабди. Қоронғи тушганда у сувдаги
ой аксини кўриб, балиқ деб ўйлабди ва тутмоқчи бўлиб

шўнғибди. Бошқа ўрдаклар бунни кўриб, ундан кулишибди.

Уша воқеадан кейин ўрдак сув остида балиқни кўрса ҳам қарамабди. Ахийри, шунчалик ийманганидан, чўчиганидан очидан ўлибди.

ҚУЁНЛАР ВА БАҚАЛАР

Қуёнларнинг бирида қуёнлар тўпланиб, тирикчилигидан нолишибди: «Одамлар, итлар, бургутлар ва бошқа ҳайвонлар дастидан бизга кун йўқ. Қўрқиб, азоб чекиб яшагунча биратўла ўлиб қўя қолган яхши. Келинлар, чўкиб кетамиз!»

Қуёнлар чўкиш учун кўлга йўрғалашибди. Бақалар қуёнларнинг шарпасини эшитиб, ўзларини ин-инига уришибди. Шунда бир қуён гап қотибди:

«Шошманглар, оғайнилар! Чўкиш қочмайди, мана, бақа шўрликларнинг аҳволи бизникидан ҳам харобга ўхшайди: улар биздан ҳам қўрқишаркан».

НОҚЛАРНИНГ АСИЛИ

Хўжайин хизматкорини нокка юбораётиб тайинлаб: «Энг асилидан олиб келгин», дебди. Хизматкор бозорга бориб, нок сўрабди. Сотувчи нок узатган экан, хизматкор шундай дебди:

«Йўқ, сен менга энг асилидан бергин».

Сотувчи айтибди:

«Биттасини тотиб кўрсанг мазасини биласан-қўясан».

«Биттасини еган билан ҳаммасининг мазасини қандай биламан?» дебди хизматкор.

У ҳар бир нокдан бир-бир тишлаб кўрибди ва уларни хўжайинига олиб келибди. Хўжайини уни ҳайдаб юборибди.

УЧТА КАЛАВА НОН ВА БИР ТЕШИҚ КУЛЧА

Бир кишининг қорни очқабди. У калава нон сотиб олиб ебди, яна егиси келибди. Бошқатдан калава нон сотиб олиб ебди, яна егиси келаверибди. У учинчи калаваниям ебди ва яна егиси келаверибди. Кейин у бит-

та тешик кулча сотиб олиб еган экан, тўйиб қолибди. Шунда у бошига бир муштлаб, тўнғиллабди:

«Асли ўзим тентакман! Беҳуда шунча қадава ноннинг рангини учирдим. Олдинроқ битта тешик кулча еб қўя қолсам бўларкан».

БУЗОҚЧА МУЗ УСТИДА

Бузоқча хилват жой, пучмоқларда чопқиллаб, елиб-югуришнинг анча ҳадисини олибди. Қиш тушганда бузоқчани бошқа подага қўшиб, суғоргани музламага ҳайдашибди. Ҳамма сигирлар тоғорага эҳтиётланиб яқинлашса, бузоқча думини хода қилиб қулоғини диккайтирганча гир айлана бошлабди. Ҳали бир қур айланар-айланмас оёғи тойиб, боши билан тоғорага урилибди.

«Шўрим қурсин!— депти у ўкириб.— Тизза бўйи сомонлар устида шаталоқ отиб йиқилмаган мана энди теп-текис жойда тойғониб ўтирибман».

Қари сигир шундай депти:

«Ўр бузоқча бўлмасанг, енгил чопқиллаб юрилади-ган жойда ўзингни тутиб юриш қийинроқ эканини тушунардинг».

ЛОЧИН ВА ХҲРОЗ

Лочин эгасига ўрганиб қолган, чақирса қўлига бориб қўнар, хўроз эгасидан қочиб юрар, ким яқинлашса қоқоғлаб шовқин солар экан. Лочин хўрозга гап қотибди:

«Сиз хўрозлар асли ношукрсиз, қонинглар бузуқ. Қорнинглар очсагина хўжайинга қайишасиз. Биз ёввойиларда куч ҳам сероб, учсак ҳаммадан ўзиб кетамиз, аммо одамлардан ётсирамаймиз, қайтанга чақиршса ўзимиз бориб қўлига қўнамиз. Биламизки улар бизни боқишади».

Хўроз шундай жавоб қилибди:

«Сизлар ҳеч қачон қовурилган лочинни кўрмаганингиз учун ҳам одамлардан ётсирамайсиз, биз бўлсак қовурилган хўрозни тез-тез кўриб турамиз».

ФИЛ ВА ШОҚОЛЛАР

Шоқоллар ўрмондаги бор ўлаксаларни аллақачон пазқос тушириб бўлишганидан ейишга ҳеч вақо тополмабди. Қари шоқол қорин ғамини бир ёқли қилиш йўлини ўйлаб топибди. У филнинг олдига бориб, шундай депти:

«Бир шоҳимиз бор, жа-а ҳаддидан ошиб кетди: нуқул бажариб бўлмайдиган ишларни буюради, энди бошқа шоҳ сайламоқчимиз, қавмимиз сени бизга шоҳ бўлармикин деб мени олдинга юборди. Тирикчилигимиз яхши, нима буюрсанг ҳаммасини бажарамиз, иззатингни ҳам жойига қўямиз. Кетдик биз томонга».

Фил рози бўлиб, шоқолнинг ортидан эргашибди. Шоқол уни ботқоққа бошлабди. Фил ботқоққа ботгач, шоқол шундай депти:

«Энди буюравер, нима десанг шуни қиламиз».

Фил фармон берибди:

«Мени бу ердан тортиб чиқаришларингни буюраман».

Шоқол истеҳзо билан кулиб, депти: «Хартуминг билан тармаш — ҳозир тортиб чиқараман».

Фил депти:

«Ахир мени дум билан тортиб чиқариш мумкинми?»

Шоқол эса шундай жавоб қилибди: «Ундай бўлса нега бажариб бўлмайдиган ишни буюрасан? Биз олдинги шоҳимизни ҳам шунақа бажариб бўлмайдиган ишни буюргани учун ҳайдаб юборувдик».

Фил ботқоқликда ўлиб қолгач, шоқоллар уни еб қўйишибди.

ЧОЛ ВА АЖАЛ

Бир куни чол ўтин ёрибди ва уни орқалаб жўнабди. Анча йўл босгач ҳориб-чарчабди, юкини ерга қўйиб, депти: «Уфф, қанийди ажали келиб жонимни олса!» Ажал ҳозир бўлиб, сўрабди: «Мен шу ердан, нима дейсан?» Чол қўрқиб кетиб, шундай депти: «Ўтинни орқамга олволишим керак эди».

ТУЛКИ

Тулки қопқонга тушиб, думини узиб олиб қутулибди. У энди ҳижолатдан қандай қутулсам экан дея ўйлай

бошлабди. Тулкиларни тўплаб, думларини кесиб ташлашга кўндирмоқчи бўлибди: «Дум деган нарсанинг асли кераги ҳам йўқ, беҳуда ортиқча юкни ортимиздан судраб юрибмиз». Тулкилардан биттаси шундай депти: «Эҳ, ўзинг чўлтоқ бўлмаганингда-ку бундай демасдинг-а!»

Тулки дами ичига тушиб жўнаб қолибди.

ЧИВИН ВА АРСЛОН

Чивин арслоннинг олдига учиб келиб, шундай дебди: «Сен ўзингни мендан кучлиман деб ўйларсан? Тўшингни сувга айт! Қанақасига сенда куч бўлсин? Панжаларинг билан юмдалашиб, тишларинг билан ражилашингни олсак, хотинлар ҳам эркаклар билан худди шунақа уришишади. Мен сендан кучлиман, хоҳласанг чиқ, ташлашамиз!» Чивин ғинғиллаб, арслоннинг лунжи ва бурнини чақа кетибди. Арслон юз-кўзларини панжалари билан уриб, тирноқлари билан ўймалаб ташлабди. Ўз башарасини қонга бўяб, ҳолдан тойибди.

Чивин гердайиб, ғинғиллаганча учиб кетибди. Кейин ўргимчак тўрига илиниб қолибди ва ўргимчак унинг қонини сўра бошлабди. Шунда чивин зорланиб дебди: «Арслондай кучли ҳайвондан зўр чиқдиму ўргимчакдай ипирсқининг дастидан ўлиб кетяпман».

ОТ ВА УНИНГ ЭГАЛАРИ

Боғбоннинг оти бор экан. Отга иш кўп, емиш эса оз экан. У бошқа хўжайинни орзу қилиб, худога илтижо қила бошлабди. Айтгани ижобат бўлибди. Боғбон отини кулолга сотибди. От суюнибди, аммо кулолникида иш олдингидан ҳам кўп экан. От яна пешонаси шўрлигидан нолибди ва яхшироқ хўжайинни тусаб, худога илтижо қила бошлабди. Бу тилаги ҳам рўёбга чиқибди. Кулол отни кўнчига сотибди. От кўнчининг ҳовлисида от териларини кўриши ҳамон кишнаб юборибди: «Оҳ, шўргинам қурсин! Олдинги хўжайинимнинг қадрига етмабман, мана энди мени ишга эмас, теримни шилишга сотишибди».

БОДРИНГ УҒРИСИ

Бир киши полизчиникига бодринг ўғирлагани бо-
рибди. У полизга пусиб келиб, хаёл суриб кетибди:
«Мана шу бодрингдан бир қопини ўмариб, сотаман,
пулига товуқ оламан. Товуғим тухум қилади, курк бўл-
ганда тухумга бостираман, кўп жўжа очиб чиқади. Жў-
жаларни боқиб, сотаман, пулига чўчқа сотиб оламан, у
ҳам болалайди. Чўчқаларни сотиб, бия оламан, биям
қулунлайди. Қулунларни боқиб, сотаман, уй-жойли,
томорқали бўламан. Томорқага бодринг экаман, ўғирла-
тиб қўймайман, қоровулнинг зўридан қўяман. Қоровул-
ларни ёллаб, бодринг тепасига ўтқазаман, ўзим атрофда
айланиб юриб: «Ҳей, тузукроқ қўриқланглар!» дея бақи-
риб қўяман. Азбаройи кўкнори хаёлга берилганидан
бировнинг томорқасида ўтирганни унутиб, томоғи
йиртилгудек қийқириб юборибди. Буни эшитган қоро-
вуллар югуриб келиб, ўғрини роса дўппослашибди.

АРСЛОН ВА ТУЛКИ

Арслон қариб-қаргайиб, ҳайвонларни тутолмайдиган
бўлибди ва ҳийла билан тирикчилик йўлига ўтибди:
ғорга кириб, ўзини касалликка солиб ётаверибди. Ҳай-
вонлар ундан ҳол-аҳвол сўраб кела бошлашибди, у
эса ғорга бош суққанларни қийратаверибди. Тулки ним-
косани пайқаб, ғор олдидан гап қотибди: «Хўш, арслон,
аҳволлар қалай?»

Арслон дебди: «Аҳволим чатоқ. Дарвоқе, нега буёқ-
қа кирмаяпсан?»

Тулки шундай жавоб қилибди: «Қирмаётганим шун-
данки, изларни кўриб турибман — кирмоқ бору чиқмоқ
йўқ экан».

ИККИ УРТОҚ

Икки ўртоқ ўрмонда кетишаётган экан, бирдан
уларга айиқ ташланибди. Улардан бири қочиб, дарахтга
чиқиб яширинибди, иккинчиси эса йўлда туриб қолибди.
Бошқа иложини топмагач, у ерга мукка тушиб, ўзини ўл-
ганга солибди.

Айиқ унга яқинлашиб, ҳидлаб кўрибди: у нафао
олмай ётаверибди.

Айиқ юзларини искалаб, ўлик экан деб ўйлабди ва жўнаб кетибди.

Айиқ кетгач, дарахтга чиққан шериги пастга тушиб, кулибди:

«Хўш, айиқ қулоғингга нима деб шивирлади?»

«У менга, хавф туғилганда дўстларини ташлаб қоладиганлар ёмон одам бўлади, деди».

ЖОНҚУШ

Уйимизда дераза ортига чумчуқ ин қуриб, бешта тухум қўйди. Биз опа-сингиллар чумчуқнинг эринмай чўп, пар ташиб, ўзига ин қуришини кузатиб турдик. Кейин у тухум қилганда жуда еуюниб кетдик. Чумчуқ инига бошқа чўп-мўп ташиб юрмади, тухумни босиб ётди. Эркак чумчуқ ўз жуфтига чувалчанг келтириб боқар эди.

Орадан бир неча кун ўтгач, дераза ортидан чийиллашни эшитдик, чумчуқ уясида бешта патсиз, қанотсиз, жиш қушчаларни кўрдик; тумшуқлари сап-сарик ва юмшоқ, бошчалари катта-катта эди.

Улар кўзимизга анча хунук кўринди ва аввалгидай суюнмай қўйдик, фақат ҳар замонда нима қилишяптийкин дея қараб қўярдик. Онаси тез-тез емиш қилириб учиб кетар ва у қайтиб келганда қушчалар чийиллаб, сарик тумшуғни каппа очишар, онаси чувалчангни майдалаб, полапонларни боқар эди.

Бир ҳафта ўтгач, чумчуқларга анча жон кирди. патлари ўсиб, кўримли бўлди ва биз яна уларга элакишдик. Эрталаб дераза ортига чумчуқларни томоша қилгани борсак, уларнинг энаси ўлиб ётибди. Чумчуқ кечаси деразага қўнганча ухлаб қолган ва деразани ёпишаётганда жонивор қисилиб, ўлганини фаҳмладик.

Қушни олиб майсалар устига ташладик. Полапонлар чийиллашди, бошларини чиқариб, тумшуқларини очди, ammo энди уларни боқадигани йўқ эди.

Катта синглим шундай деди: «Мана энди улар етим қолди, қаровчиси йўқ, келинлар, ўзимиз боқиб оламиз!»

Биз суюниб кетдик, бир қутичани олиб, тагига қоғоз, латта-путта тўшадик ва унга қушчаларни ини билан жойлаб, уйга келтирдик. Кейин чувалчанг қазиб, нонни сутга бўктириб, чумчуқларни боқа бошладик. Улар хўра эди; бошчаларини силкитишиб, тумшуқчаларини қутига суйкашар, ҳаммаси шўх-шаддод эди.

Шундай қилиб, кун бўйи қушчаларни боқдик, қувончимизнинг чеки йўқ эди. Эртаси кун саҳарлаб қутига қарасак, энг кичкина чумчуқча ўлиб ётибди, оёқ панжалари қоғозга ўралиб қолибди, Биз уни ташлаб юбордик, бошқаси ҳам ўралашиб қолмасин деб ҳамма латта-путталарни олиб, қутига майса ва ипак қоғоз тўшадик. Аммо кечқурунга бориб яна иккита чумчуқчанинг қанотлари керилди, оғизлари очилиб, кўзлари юмилди ва ўлиб қолишди.

Икки кундан кейин тўртинчи полапоннинг ҳам жони узилди ва энди ёлғиз битта жонивор қолди. Биз чумчуқларни бўктириб қўйганимизни билдик.

Синглим полапонларига ачиниб йиғлади ва сўнги чумчуқчани бир ўзи боқа бошлади, биз фақат томоша қилиб турардик. Сўнги — бешинчи чумчуқча шўх, тетик ва дадил эди; биз уни Жонқуш деб чақирардик.

Жонқушнинг жони маҳкам экан, ўсиб, учадиган ва отини биладиган бўлди.

Синглим, «Жонқуш, жонқуш!» деб чақирса чумчуқча учиб келиб, елкасига ёки бошига, қўлига қўнар ва унинг қўлидан овқатланар эди.

Кейин у улғайиб, ўзи емишини топиб ейдиган бўлди. Чумчуқча болаҳонада яшар, гоҳо деразадан учиб кетар, аммо ҳамиша қутидаги катагига келиб ётар эди.

Бир кун Жонқуш катагидан чиқмади: бошқа чумчуқчалар ўлими олдидан қилганидек ҳўл қанотларини керди. Синглим қушчанинг ёнидан жилмади, аммо у ҳеч нарса емас ва ичмас эди.

Жонқуш уч кун касал бўлиб ётди ва тўртинчи кун ўлди. Бечоранинг панжалари диккайганча чалқанча ўлиб ётганини кўриб, уччала опа-сингил ув тортиб йиғлашга тушдик, онам нима гап экан дея тепага югуриб чиқди. У ичкарига кириб, столда ўлиб ётган чумчуқчани кўрди-ю, қайғумизни тушунди. Бир неча кунгача синглимнинг томоғидан овқат ўтмади, ўйинга ҳам қўшилмай йиғлагани йиғлаган эди.

Жонқушни энг яхши латта-путталарга ўраб, ёғоч қутига солдик ва боққа олиб бориб кўмдик. Кейин қабрини дўппайтириб, устига тош қўйиб қўйдик.

ЧУМОЛИ ВА КАПТАР

Чумоли чанқаб, сойга тушиб сув ичаётганида тўлқин уни ювиб кетибди ва чўкишига озгина қолибди. Каптар

чўпни тишлаб, учиб кетаётган экан, чумолининг чўкаётганини кўриб, сойга чўпни ташлабди. Чумоли чўпга тирмашиб чиқиб, қутулиб қолибди. Шундан кейин овчи каптарга тузоқ қўйиб, тўрни тортишга чоғланибди. Чумоли овчининг олдига ўрмалаб келиб, оёғидан тишлабди. Овчи оҳ уриб, тўрни қўлидан ташлаб юборибди. Каптар потирлаб учиб кетибди.

ОЛТИН СОЧЛИ МАЛИКА

Ҳиндистонда олтин сочли бир малика бўлган экан. Унинг ёвуз ўгай онаси бор экан. Ўгай она олтин сочли ўгай қизни ёмон кўрганидан шоҳни авраб, қизини саҳрога элтиб ташлашга кўндирибди. Олтин сочли маликани олис саҳрога ташлаб келишибди. Бешинчи кун деганда малика арслонни миниб, отасининг ҳузурига қайтибди.

Шунда ўгай она олтин маликани фақат калхатлар яшайдиган ёввойи тоғларга юбортирибди. Калхатлар тўрттинчи куни маликани саройга келтириб қўйишибди.

Шундан кейин ўгай она маликани денгиз ўртасидаги кимсасиз оролга элтиб ташлатибди. Балиқчилар олтин сочли маликани кўриб қолишибди ва олтинчи куни уни зиён-заҳматсиз отаси ҳузурига олиб келишибди.

Шундан сўнг ўгай она ҳовлида чуқур қудуқ қаздирибди ва унга маликани ташлаб, устидан тупроқ тортирибди.

Олтинчи кун деганда малика кўмилган жойда ёрқин шуъла пайдо бўлибди ва шоҳнинг амри билан ерни қазиб, маликани қутқариб олишибди.

Ана шундан кейин ўгай она тут тўнкасини ўйдириб, маликани беркитибди ва уни денгизга қўйиб юборибди.

Тўққизинчи кун деганда денгиз олтин сочли маликани Япония тупроғига элтибди ва японлар тўнкадан қизни чиқариб олишибди. У тирик экан.

Аммо малика соҳилга қадам қўйиши биланоқ ўлибди ва ипак қуртига айланиб қолибди.

Ипак қурти тутга ўрмалаб чиқиб, япроқларини ея бошлабди. У зўрайгач, жонсиз бўлиб қолибди: на овқат ер, на қимирлар эмиш.

Бешинчи кун — айни арслон маликани саҳродан олиб келган муҳлатда қурт жонланиб, яна барг ея бошлабди.

Қурт яна бироз зўрайгач, тагин ўлибди ва тўртинчи

чи — айни калхатлар маликани қайтариб келган кунда тирилиб, яна барг ейишга тушибди.

Яна ўлибди ва айни малика қайиқда балиқчилар билан уйига келган кун тагин жонланибди.

Яна тўртинчи марта ўлибди ва олтинчи — қудуқдан қазиб олинган кунда тирилибди.

Ва яна охирги марта ўлиб, тўққизинчи кун деганда — малика Япония соҳилларига келган муҳлатда ипакли олтин гумбаз ичида тирилибди. Гумбакдан капалак учиб чиқиб, уруғ қўйибди, бу уруғлардан қуртлар чиқиб, бутун Японияга тарқалибди.

Японлар қуртни кўплаб урчитишар, мўл-кўл ипак етиштиришар экан: ипак қуртининг биринчи уйқуси арслон уйқуси, иккинчиси — калхат уйқуси, учинчиси — қайиқ уйқуси, тўртинчиси — ҳовли уйқуси ва бешинчиси — кунда уйқуси дейиларкан.

АРСЛОН ВА СИЧҚОН

Арслон ухлаб ётарди. Сичқон унинг устига чиқиб, йўрғалаб кетди. Арслон уйғониб, сичқонни тутиб олди. Сичқон қўйворишни сўраб, илтижо қилди: «Агар мени қўйворсанг сенга ҳам яхшилик қиламан». Арслон сичқоннинг яхшилик қиламан деганидан кулиб қўйди ва уни қўйиб юборди.

Кейинчалик овчилар арслонни тутиб олишди ва дарахтга боғлаб қўйишди. Сичқон арслоннинг наърасини эшитиб етиб келди ва арқонни кемириб, тутқунни қутқарди ва шундай деди: «Эсингдами, сенга яхшилик қиламан деганимда устимдан кулудинг, мана энди сичқон ҳам яхшилик қила олиши мумкинлигини кўриб турибсан».

ТАДБИРКОР ДЕҲҚОН

Бир шаҳардаги майдонда каттакон ҳарсангтош ётарди. Тош анча жойни эгаллаган ва ўтган-кетганга халақит берар эди. Муҳандисларни чақириб, тошни қандай олиб ташлаш лозимлиги ва бунинг харажати қанчага тушиши мумкинлигини сўрашди.

Бир муҳандис тошни порох билан парчалаб, бўлақларини ташиб кетиш керак, бу 8000 минг сўмга тушади деди; иккинчиси тошнинг тагига аравача олиб келиб,

ғилдиратиб чиқарвориш керак, бу 6000 минг сўмга тушади деди.

Бир деҳқон бўлса: «Тошни ўзим олиб ташлайман, ҳақиға юз сўм кифоя», деди.

Деҳқондан буни қандай уддалайсан деб сўрашди. У шундай жавоб қилди: «Мен тошнинг тагидан каттакон ўра қазийман; тупроғини майдонга чиқариб, тошни ўрага юмалатаманда ерни текислаб қўяман».

Деҳқон худди шундай қилди ва унга ўша юз сўмини бериб, тадбиркорлиги учун яна юз сўм қўшиб, сийлашди.

СУДОМА

Псков губерниясининг Пороховский уездида Судома деган дарё бўлар, дарёнинг икки соҳилида бир-бирига рўбарў икки тоғ бор эди.

Тоғларнинг бирида илгари Вишгород деган шаҳарча бўлган, иккинчисида славянларни суд қилишган экан. Кексаларнинг нақл қилишича, ана шу тоғнинг тепасидан бир занжир осилиб турар, гуноҳсиз одам қўлини узатса занжирга етар, гуноҳи бор эса етолмас экан. Бир одамдан биров қарз олибди-ю, кейин қарзидан тонибди. Икковини Судома тоғига олиб келиб, занжирга қўл чўздиришибди. Пул берган киши қўлини узатиши ҳамон занжирга етибди. Энди гуноҳкорнинг гали келибди. У тайсаллаб ўтирмабди, эркинроқ бўлиш учун таёғини рақибига бериб, ўзи занжирга интилибди ва қўлини теккизибди. Шунда халойиқ ҳайрон қолибди: буниси қандоқ бўлди, иккови ҳам ҳақми?

Гап шундаки, гуноҳкорнинг таёғи кавак бўлиб, ичига ўша ўзи қайтаргиси келмаган пуллар яширинган экан. У ўзи қарздор бўлган одамга таёқ узатиш баробарнда пулини ҳам қайтарган, шунинг учун ҳам занжирга қўли етган экан.

Шундай қилиб, гуноҳкор ҳаммани алдабди.

Кексаларнинг нақл қилишларича, ўшандан буён занжир арши аълога кўтарилиб кетибди ва бошқа қайтиб тунмабди.

БОЙҚУШ ВА ҚУЁН

Оқшом чўкканда бойқушлар жарлик, пастқамликлар оша ўрмонга ўлжа қидириб учушади.

Каттакон кулранг қуён ялангликка сакраб чиқади-ю, ўзига, оро бера бошлайди. Қари бойқуш қуёнга қараб қўйиб, дарахт шохига қўнади, ёш бойқуш бўлса шундай гап қотади: «Нега энди қуённи овламаяпсан?» Қари бойқуш жавоб қилиб дейди: «Кучим етмайди — қуён катталиқ қилади: унга ёпмшсанг ўзингни чакалакзорга олиб қочади». Ёш бойқуш эса: «Мен бўлсам бир панжамни ботиришим биланоқ иккинчи панжам билан дарахтга тармашиб оламан», дейди.

Ёш бойқуш қуёнга ташланади, тирноқларини тагигача ўлжасига ботиради-ю, иккинчи панжасини дарахтдан тутиб қолишга чоғлайди. Қуён уни судраши ҳамон бойқушча дарахтни тутиб қолади ва ўзича: «Қочиб бўлсан!» деб ўйлайди. Қуён чираниб тортган экан, бойқуш иккига бўлиниб кетади. Битта панжаси дарахтда, иккинчиси қуённинг орқасида қолади. Кейинги йили бир овчи қуённи ўлдиради ва орқасидаги бойқуш панжасини кўриб, ҳайрон бўлади.

ИККИ САВДОГАР

Бир камбағал савдогар сафарга отланибди ва бор мулкани сақлаб туриш учун бой савдогарга топширибди. У сафардан қайтгач, савдогардан буюмларини қайтариб беришни сўрабди.

Бой савдогар омонатга хиёнат қилиб, сотиб юборган экан, қутулиш учун баҳона ўйлаб топибди: «Буюмларинг фалокатга йўлиқди».

— Нима бўлди?

— Мен буюмларингни ғалла сақланадиган омборхонага қўйгандим. У ерни сичқонлар босиб кетувди, ҳамма темир-терсагингни кемириб ташлабди. Қандай ғажигаётганини ўз кўзим билан кўрдим. Агар ишонмасанг юр, кўрсатаман.

Боёқниш камбағал савдогар билан тортишиб ўтирмабди. У: «Энди нимасини кўраман, шундоғам ишонаман. Биламан — сичқонлар шунақа темирни кемиради. Саломат бўл», дебдию изига қайтибди.

У кўчада кетаётиб бой савдогарнинг ўйнаб юрган ўглини кўриб қолибди. Камбағал савдогар болани эркалатибди ва қўлидан етаклаб, уйига олиб келибди.

Эртаси куни бой савдогар камбағал савдогарни кўчада учратиб, ўгли йўқолганини айтиб, зорланибди ва «бирон-бир дарагини эшитмадингми?» деб сўрабди.

Камбағал савдогар шундай жавоб қайтарибди:

— Эшитганда қандоқ. Кеча олдиндан чиқдимү осмондан лочиннинг ўғлингга ташланиб, кўтариб кетганини кўриб қолдим.

Бой савдогар жаҳли чиқиб, эътироз билдирибди:

— Устимдан кулгани уялмайсанми? Ахир лочиннинг болани кўтариб кетиши ақлга тўғри келадими?

— Йўқ, устингдан кулаётганим йўқ. Ахир сичқонлар юз пуд темир-терсакни еб қўйганда лочиннинг болани кўтариб кетиши нима деган гап? Ҳамма нарса бўлиши мумкин.

Бой савдогар шунда ҳамма гапни тушунибди ва шундай дебди: «Сичқонлар буларингни емаган, уларни ўзим сотворувдим, энди икки баробар қилиб тўлайман».

— Ундай бўлса, лочин ҳам ўғлингни кўтариб кетмаган, мен ҳам болангни ўзингга қайтараман.

ВАЗИР АБДУЛ

Эрон шоҳининг Абдул деган адолатпарвар вазири бўлган экан. У бир куни шаҳар бўйлаб шоҳ ҳузурига кетаётганида йўл-йўлакай тўполон чиқариш учун йиғилган оломонга дуч келибди. Оломон вазирни ўртага олиб, отини тўхтатибди ва айтганларига кўнмаса, «ўлдирамиз», деб дўқ қилишибди. Бир одам ҳаддидан ошиб, вазиrнинг соқолидан тортиб, силкитибди.

Оломондан қутулган вазиr шоҳ ҳузурига келибди ва халойиқнинг бу ўзбошимчалиги учун жазоламасликни ўтинибди.

Эртаси куни вазиrнинг олдига дўкондор келибди. Вазиr ундан сенга нима керак, деб сўрабди. Дўкондор шундай дебди: «Кеча сени хафа қилган одамни айтгани келдим. Мен уни биламан — қўшним бўлади, исми Нагим, унга одам юбортириб, жазосини бер!»

Вазиr дўкондорга ижозат берибди ва Нагимни чақиртирибди. Нагим кимдир уни сотганини фаҳмлабдию жонидан умидини узиб, вазиrнинг оёғига йиқилибди.

Вазиr уни турғазиб, шундай дебди: «Мен сени жазолаш учун чақиртирганим йўқ, фақат қўшнинг ярамас одам эканлигини эсингга солиб қўймоқчиман, холос. У сени сотди, эҳтиёт бўлгин. Энди борақол, худо ёр бўлсин».

БАРМОҚВОЙ

Бир камбағалнинг кичикдан кичик етти ўғли бор экан. Энг кенжаси шунчалик кичкина эканки, тугилганда нақ бармоқдек келаркан. Кейинчалик у сал-пал ўсибди, аммо барибир бармоқдан каттаймабди, шунинг учун ҳам уни бармоқвой дейишаркан. Аммо Бармоқвой кичкина бўлса ҳам абжир ва айёр экан.

Ота-она кундан кунга қашшоқлашиб бораверибди ва ахийри ҳоли танг бўлиб, болаларини боқингга ҳеч вақоси қолмабди. Ота-она ўйлай-ўйлай ноилж фарзандларини уйга қайтиб келмасин дея ўрмоннинг олис бир бурчагига ташлаб келмоқчи бўлишибди. Ота-она бу ҳақда маслаҳатлашаётганда Бармоқвой ухламай, ҳамма гапни эшитиб олибди. Тонг саҳарда у ҳаммадан олдин туриб, сойга чопибди ва чўнтакларини оқ тошларга тўлдирибди. Ота-она болакайларни ўрмонга етаклаб кетаётганда Бармоқвой ҳаммадан орқада юриб, чўнтагидаги тошларни йўлга битта-битта ташлаб келаверибди.

Ота-она болаларини ўрмоннинг энг олис бурчагига элтишибди-ю, ўзларини дарахт панасига уриб, қочиб қолишибди. Болакайлар ота-онасини чақира бошлашибди ва ҳеч ким келавермагач, зор-зор йиғлашга тушибдилар.

Фақат Бармоқвой йиғламабди. У ингичка товушда: «Йиғлашни бас қилинглар, сизларни ўзим ўрмондан олиб чиқаман», дебди. Акалари қулоқни қоматга келтириб йиғлаганидан эшитишмабди. Улар уканинг гапини эшитгач, Бармоқвой йўлга оқ тошлар ташлаб, белги қўйганини ва акаларини ўрмондан олиб чиқажагини айтибди. Ҳамма суюниб, уканинг ортидан эргашибдилар. Бармоқвой тошдан-тошга йўл бошлаб, тўппа-тўғри уйни топиб келибди.

Аксига олиб, ота-она худди болаларини ўрмонга ташлаб келган кунни отага пул чиқади. Ота она билан ўзаро ҳасратлашибди: «Нега энди болаларимизни ўрмонга ташлаб келдик-а? Боёқишларнинг ҳоли не кечади энди? Мана энди зорманда пул ҳам топилди, амаллаб боқиб олардик». Онанзор йиғлаб, обидийда қилади: «Оҳ! Қанийди болаларимиз бағримизда бўлса!» Бармоқвой бўлса дераза ортида бу гапларни эшитиб, шундай дейди: «Мана биз шу ердамиз!»

Она суюнганча айвонга югуриб чиқади ва болакайлар бирин-кетин уйга киришади.

Ҳамма керакли нарсаларни сотиб олишиб, то пул тугагунча яна бинойидек яшашибди.

Аммо пул яна тугаб қолибди, ота-она энди нима қил-
сак экан дея бош қотиришибди, яна ноилож болаларини
ўрмонга ташлаб келишни хаёл қилишибди.

Бармоқвой бу маслаҳатни ҳам эшитиб қолиб, тонг
сахарда тош тергани яна сойга тушмоқчи бўлибди.
Эшикка яқинлашса, зулфини солиғлиқ экан; уввало
уринмасин, зулфинга бўйи етмабди.

Тош теришга кўзи етмагач, ўрнига нон олибди. Нон-
ни чўнтагига солиб: «Бизни ўрмонга олиб кетишадиганда
йўлга нон ушоқларини ташлаб кетавераман ва шу белги
билан яна акаларимни қутқариб оламан», деб ўйлабди.

Ота-она яна болалари билан ўрмонга йўл олибди.
Бармоқвой эса йўл-йўлакай нон ушоқларини ташлаб ке-
таверибди.

Акалари йиғлай бошлаганда Бармоқвой уларни қут-
қараман деб овутибди.

Аммо бу гал боёқиш йўлни тополмабди, чунки нон
ушоқларини қушлар еб кетибди.

Болалар то қоронғи тушгунча ўрмонда адашиб-тен-
тираб юришибди, аммо йўлни топишолмабди. Йиғлай-
йиғлай ухлаб қолишибди. Бармоқвой ҳаммадан олдин
уйғониб, дарахтга чиқибди ва атрофга аланглаб, бир
уйни кўрибди. Дарахтдан тушиб, акаларини уйғотибди
ва ўша кулбага бошлабди.

Улар уйнинг эшигини тақиллатишган экан, бир кам-
пир чиқиб, сизларга нима керак деб сўрабди. Болалар
ўрмонда адашиб қолишганини айтишибди. Шунда кам-
пир уларни ичкарига қўйиб, шундай дебди: «Бу ёққа
қадам қўйганингиз учун ачинаман; эрим одамхўр. Агар
у сизларни кўриб қолгудай бўлса, еб қўяди. Сизларга
раҳмим келади. Каравотнинг тагига беркининглар, эр-
талаб чиқариб юбораман».

Болалар қўрқиб, каравотнинг тагига кириб кети-
шибди. Тўсатдан кимнингдир эшикни тақиллатиб, ичка-
ри киргани эшитилибди. Одамхўрнинг кампирга «ичим-
лик келтир» дея бақирган даҳшатли овозини ва унинг
столга ўтирганини Бармоқвой каравот остидан секин
мўралаб кўрибди. Кампир ичимлик қўйибди, эри ичиб
бўлиб, ҳид ола бошлабди: «Уйимизда одам ҳиди анқи-
япти. Биронтаси яширинганми?» Кампир ҳеч ким йўқ
дебди, аммо одамхўр искалаб — ҳидлаб каравотга яқин-
лаша бошлабди. Каравот остини қўллари билан пай-
паслаб, Бармоқвойни оёғидан тутиб олибди ва «мана
улар!» дея бақарибди. У болакайларнинг ҳаммасини
каравот тагидан тортиб чиқарибди. Кейин иччоқни

олиб, уларни сўймоқчи бўлган экан, кампири айнитибди: «Кўряпсанми, улар қанчалик озгин, ўсал. Озроқ боқсак сал жон кириб, мазалироқ бўлади», дебди. Одамхўр кўнибди ва уларни яхшилаб боқишни ва қизлари билан бирга ухлатишни буюрибди.

Одамхўрнинг худди ака-укаларга ўхшаган етти қизи бор экан. Қизалоқлар битта каравотда ётиб ухлашар, ҳар бирининг бошида олтин қалпоқ бор экан. Бармоқвой буни кўз остига олибди ва одамхўр кампири билан кетганида секингина қизларнинг олтин қалпоғини олиб, ўзи ва акаларига, ўзлариникини эса одамхўрнинг қизларига кийдириб қўйибди.

Одамхўр туни билан ичибди. Кўп ичганида кўп егиси келаркан. У болакайлар ва қизалоқлар ухлаётган хонага кирибди. Болаларнинг олдига келиб, бошларидаги олтин қалпоқни сийпалаб кўриб, шундай дермиш: «Қайчиликда сал бўлмаса қизларимни сўйворай дебман». Болаларни холи қолдириб, қизларига борибди, бошларидаги юмшоқ қалпоқни сийпалаб кўргач, ҳаммасини сўйиб ташлаб, ухлаб қолибди.

Шунда Бармоқвой акаларини уйғотибди ва эшикни очишиб, ўрмонга қочишибди.

Болалар бир кечаю бир кундуз йўл юришса ҳам ўрмондан чиқишолмабди.

Одамхўр уйғониб қарасаки, бегоналар ўрнига ўз болалари сўйилиб ётибди; шунда у етти чақиримни бир қадам қилиб босадиган этигини кийиб, болаларни қидиргани ўрмонга югурибди.

Одамхўр болаларни қидира-қидира тополмабди ва шундоқ уларнинг ёнига бориб, ухлаб қолибди.

Бармоқвой одамхўрнинг ухлаб ётганини кўриб, ёнига ўрмалаб келибди ва унинг чўнтагидан бир ҳовуч олтин олиб, акаларига бўлиб берибди. Кейин у одамхўрни ечинтириб, унинг етти чақиримли этигини ҳам кийибди ва акаларига орқасидан маҳкам ушлашларини тайинлабди. Бармоқвой чирпирак бўлиб чопган экан, бир зумда ўрмондан чиқиб, уйини топиб олибди.

Улар ота-онасига олтинларни топширишибди. Улар бойиб кетишибди ва оқибатда болаларини ҳам ўрмонга ташлаб келмайдиган бўлишибди.

ФИЛИПОК

Филипп деган бир бола бор эди. Кунларнинг бирида ҳамма болалар мактабга жўнашди. Филипп ҳам шапкасини олиб, уларга қўшилмоқчи бўлди. Аммо онаси шаштини қайтарди.— Сенга йўл бўлсин, Филиппок?— Мен ҳам мактабга бормоқчиман.— Сен ҳали кичкинасан, бормагин,— дея онаси уни уйда олиб қолди. Болалар мактабга кетишди. Отаси тонг саҳарда ўрмонга жўнаб кетувди, онаси эса ҳар кунги чўрилигидан қолмади. Уйда Филиппок билан печка устида мудраб ётган энаси бор эди, холос. Филиппок зерика бошлади, энаси ухлаб қолгач, шапкасини қидиришга тушди. Узиникини тополмай отасининг эски шапкасини кийиб, мактабга жўнади.

Мактаб қишлоқдан наридаги черков ёнида эди. Филипп ўзларининг маҳалласидан ўтаётганда итлар уни таниб, тегинмади. Аммо у бегона хонадонларга яқинлашувди ҳамки Жучка деган кучукча югуриб чиқиб, вовуллашга тушди, Жучкага Волчок деган катта ит ҳам қўшилди. Филиппок пилдираб қотиб қолди, итлар орқасидан қувлади. Филиппок бақира бошлади, оёғи чалишиб, йиқилиб тушди. Бир киши итларни ҳайдаб юборди ва ёлғиз ўзинг қаёққа бормоқчисан, зумраша, деб сўради. Филиппок индамади, этагини кўтарди-ю, оёғини қўлига олиб чопди. Мактабгача югуриб келди. Айвонда ҳеч ким кўринмас, ичкарида болаларнинг ғала-ғовури қулоққа чалинар эди. Филиппок қўрқиб кетди: муаллим ҳайдаб юборса-я. Нима қилишни ўйлаб, боши қотди. Орқага қайтай деса — итлардан қўрқади, мактабга кирай деса — муаллимдан. Шу маҳал бир хотин челақ кўтариб ўтиб қолди ва шундай гап қотди: ҳамма ўқиётганда сен бу ерда нега қаққайиб турибсан? Шундан кейин Филиппок мактабга кирди. Даҳлизда шапкасини олди ва секин эшикни очди. Ичкари болалар билан тўла эди. Ҳаммаси ўзларича қичқириб-чуғирлашар, муаллим ўртада юрар эди.

— Сенга нима керак?— деди у Филиппокага хитоб қилиб. Филиппок шапкасини ушлаб қўйди-ю, миқ этмай тураверди.— Кимсан ўзинг?

Филиппок индамади.

— Ёки соқовмисан?

Филиппок азбаройи қўрқиб кетганидан гапиролмай қолди.

— Гапиргинг келмаса уйингга борақол.

Филипок бажонидил гапирарди-ю, қўрқувдан томоғи қуруқшаб кетди. У муаллимга термулиб турди-ю, йиғлаб юборди. Муаллимнинг унга раҳми келди. Бошини силаб, болалардан унинг кимлигини сўради.

— Бу Костюшкиннинг укаси — Филипок, у анчадан буён мактабга келмоқчи бўлиб юрувди, онаси қўймаяпти, энди яширинча келибди.

— Хўш, ундай бўлса бориб акангнинг ёнига ўтир, мен ойингга тайинлаб қўяман, сени мактабга юборади.

Муаллим Филипокка ҳарфларни кўрсата бошлади, у эса ҳарф танар, анча-мунча ўқишнинг эпларди.

— Қани ҳарфлардан исмингни ўқиб кўрсатчи?

Филипок ўқий бошлади: хве-и-хви, -ле-и-, -пеок- пок. Ҳамма кулиб юборди.

— Баракалла,— деди муаллим.— Сенга ўқишни ким ўргатди?

Филипок энди дадил жавоб қилди:

— Костюшка ўргатди. Мен шунақа абжирман, ҳаммасини дарров тушуниб олдим. Зеҳним ҳам ўткир.

Муаллим кулиб қўйди ва сўради:

— Ибодат қилишни биласанми?

— Биладан,— деди Филипок ва биби Марямдан айта кетди: аммо ҳамма сўзларни бузиб айтди. Ўқитувчи уни тўхтатиб, деди:

— Мэқтанишни бас қилиб, энди ўргангин.

Шундан буён Филипок болалар билан мактабга қатнай бошлади.

ТОШБАҚА ВА БУРГУТ

Тошбақа бургутдан учишни ўргатгин деб сўрабди. Бургут бу ишни қўйгани, сенга тўғри келмайди деса ҳам тошбақа қўймабди. Бургут уни панжаларига олиб, осмону фалакка кўтарилибди-ю, ташлаб юборибди. Тошбақа тошга урилиб, дабдаласи чиқибди.

Т О Ш

Бир камбағал одам бойникига келиб, садақа сўрабди. Бой қурумсоқлик қилиб, ҳеч нарса бермабди ва: «Бор йўқол!» дея ҳайдаб солибди. Гадо кетавермабди. Шунда бойнинг жаҳли чиқибди ва ердан тош олиб, гадога отибди. Гадо тошни ердан олиб, қўйнига солибди ва

шундай дебди: «Менинг ҳам отар галим келмагунча тошни қўйнимда олиб юрганим бўлсин». Ахийри шундай кун келиб, гадонинг ҳам куни туғибди. Бой катта гуноҳ қилган экан, бор мол-мулкидан ажрабди, ўзини эса авахтага юборишибди. Уни жазолаш учун ҳайдаб кетишаётганда гадо бойга яқин келиб, қўйнидан тошни олиб, отишга чоғланибди; сўнг иккиланиб, тошни ерга ташлабди ва ўзича шундай дебди: «Беҳуда шунча вақт қўйнимда тош сақлабман: ғанимим бой-бадавлат, қудратли бўлганда қўрқардим, энди эса унга раҳмим келади.»

Б О Б

Катта шаҳарларда ёнғин чиқса кўпинча уйларда болалар қолиб кетади, уларни қутқариш ҳам қийин, чунки болакайлар қўрққанидан беркиниб олганча миқ этмай тураверишади, тутунда уларни илғаш ҳам мушкул. Лондонда болаларни қутқариш учун махсус ишлар ўргатилган. Бунақа итлар ўт ўчирувчилар билан бирга юришади, уйларда ёнғин чиқди дегунча итлар болаларни қутқаришга қўйиб юборилади. Боб деган бир ит шундай қилиб Лондонда ўн иккита болани қутқарган.

Бир куни уйда ёнғин чиқади. Ўт ўчирувчилар келганда бир хотин югуриб чиқади. У ичкарида икки яшар қизи қолганини айтиб зор-зор йиғлайди. Ўт ўчирувчилар Бобни уйга қўйворишади. Боб нарвондан йўргалаб кетади ва тутуннинг ичида кўздан йўқолади. Орадан беш минут ўтгач, Боб бир қизчани кўйлагидан тишлаб кўтарганча югуриб чиқади. Оназор қизал ига талпини ва унинг соғ-омонлигини кўриб, суюнганидан йиғлаб юборади. Ўт ўчирувчилар итни эркалаб, силаб-сийпалашади ва бирон жойи куйиб-нетиб қолмадимикин дея қараб қўйишади. Аммо Боб яна ичкарига интилаворади. Ўт ўчирувчилар ичкарида биронта жонзот қолиб кетгандир дея итни қўйворишади. Ит уйга қараб югуради ва кўп ўтмай тишида бир нарсани кўтариб чиқади. Одамлар ит кўтариб келган нарсани кўргач, кулиб юборишади: Боб каттакон қўғирчоқни кўтариб чиққан эди.

Е Л Ф О Н Ч И

Бир бола қўй боқарди, у худди бўрини кўриб қолгандек бақриб чақира бошлади: «Ердам беринглар, бўри.

селди, бўри!» Одамлар келиб қарашсаки — ёлғон. Бола на бир неча бор одамларни алдабди. Бир куни ростдан ҳам бўри ҳужум қилибди. Бола бақира бошлабди: «Бу ёққа, тезроқ бу ёққа келинглар, бўри!» Одамлар бола на олдингидай алдаётган бўлса керак деб ўйлашибди-да, ёрдамга келишмабди. Бўри қарайдики қўрқадиган кеч вақо йўқ; бемалол ҳамма қўйларни қийратибди.

ХОТИН ВА ТОВУҚ

Бир товуқ ҳар куни тухум туғаркан. Бека, агар донни кўпроқ берсам товуғим икки баробар кўп тухум қилади деб ўйлабди. Худди шундай қилибди. Семириб, ёғ босиб кетган товуқ эса бутунлай тухумдан қолибди.

МЕРОС ТАҚСИМОТИ

Бир отанинг икки ўгли бор экан. У болаларига: «Улсам ҳамма нарсани тенг бўлишиб олинглар», деб васият қилибди. Ота ўлгач, ўғиллар меросни бўлишолмай тортишиб қолишибди. Ажрим қилишни сўраб қўшнига боришибди. Қўшни: «Отанг қандай васият қилувди?» деб сўрабди. Улар: «Отамиз ҳамма нарсани тенг бўлишиб олинглар деганди», дея жавоб қилишибди. «Унда ҳамма кўйлакларни, идиш-товоқлару барча ҳайвонларни теппатенг йиртиб, синдириб, сўйиб ола қолинглар», деб маслаҳат берибди. Ака-укалар қўшнининг гапига кириб, ҳамма нарсадан ажраб қолишибди.

БАҚА ВА АРСЛОН

Арслон бақанинг бор овоз билан қуриллаганини эшитиб, қўрқиб кетибди. У тўхтаб қолибди, мундоқ кўрсакки бақа ботқоқдан чиқибди. Арслон уни панжаси билан босиб, мажақлабди ва: «Энди кўрмасдан олдин қўрмайман», дебди.

Ф И Л

Бир ҳиндунинг фили бор эди. Эгаси унга яхши қарамас ва аёвсиз ишлатар экан. Қунлардан бир куни филнинг жаҳли чиқибди ва эгасини оёғи билан босиб, ўлди-

риб қўйибди. Шунда ҳиндунинг хотини зор-зор йиғлаб, болаларини ҳам филнинг оёқлари остига ташлабди. «Отасини ўлдирдинг, энди болаларини ҳам ўлдир қол», дебди у. Фил болаларга бир-бир қарабди ва каттасини хартуми билан олиб оҳиста бўйнига ўтқазибди. Шундай қилиб, фил болакайга қулоқ соладиган ва у буюрган юмушларни бажарадиган бўлибди.

МАЙМУН ВА НҲАТ

Маймун иккала ҳовучини тўлдириб нўхат олиб кетаётган эди. Бир дона нўхат ерга тушиб кетувди, маймун уни оламан деб яна йигирматасини тўкиб юборди. Апилтапил нўхатларни йиғишга чоғланувди, ҳаммаси тўкилиб кетди. Шунда у аччиғланиб, нўхатларни сочиб-тўзитиб, супуриб, қочиб кетди.

НИНАЧИ ВА ЧУМОЛИ

Кузга яқинлашганда чумоли намиққан буғдойларини офтобга ёйиб, қурита бошлабди. Қорни оч ниначи ундан емиш сўрабди. «Нега ёзда қиш ғамини емадинг?» дебди унга чумоли. «Вақтим бўлмади, қўшиқ айтишдан бўшамадим», дебди ниначи. «Ёзда қўшиқ айтган бўлсанг, энди қишда ўйинга туша қол», дебди чумоли кулиб.

БУРИ ВА КАМПИР

Оч бўри ўлжа қидирарди. Қишлоқ четида у бола йиғиси ва кампирнинг овозини эшитди:

— Йиғлашни бас қилмасанг сени бўрига берворамаң, Бўри кетмай, қачон менга болани беришаркин дея кута бошлади. Тун чўкса ҳамки кутаверди ва яна кампирнинг гапини эшитди:

— Йиғлама, бўталоғим, сени бўрига бериб бўлмай, қани келиб кўрсин-чи у, ўлдириб қўямиз.

Бўри бу ердаги одамларнинг гапи билан иши бир-бирига тўғри келмас экан деб ўйлади ва қишлоқдан секин жўнаб кетди.

Бир одам сой бўйлаб бораётган экан, қузғун сичқонни кўтариб кетаётганини кўриб қолибди. Ердан тош олиб отган экан, қузғун ўлжасини қўйворибди. Сичқон сувга тушибди. Одам уни сувдан олиб, уйига келтирибди. Бу одамнинг фарзанди йўқ экан. У ўзича: «Оҳ, қанийди мана шу сичқон қизалоққа айланиб қолса!» дебди. Шунда сичқон қизалоққа айланибди. Қизалоқ бўйига етгач, одам: «Ким билан турмуш қуришни истайсан?» деб сўрабди. Қизалоқ: «Оламда ким энг кучли бўлса, ўша билан турмуш қураман», дебди. Одам қуёшнинг олдига бориб: «Эй қуёш! Менинг қизим оламда кучлиларнинг кучлиси билан турмуш қурмоқчи. Сен ҳаммадан кучлисан, қизимга уйлана қол», деб бор гапни айтибди.

Қуёш шундай жавоб қилибди: «Мен ҳаммадан кучли эмасман, булутлар йўлимни тўсади».

Одам булутларга бориб, дебди: «Булутлар! Сиз ҳаммадан кучлисиз, қизимга уйлана қолинг». Булутлар жавоб қилибди: «Йўқ, биз ҳаммадан кучли эмасмиз, шамол бизни суриб кетади».

Одам шамолнинг олдига келиб, дебди: «Шамол! Сен ҳаммадан кучлисан, қизимга уйлангин». Шамол айтибди: «Ҳаммадан кучли эмасман, тоғлар мени тўхтатиб қолади».

Одам тоғнинг олдига борибди ва шундай дебди: «Тоғлар! Қизимга уйланинг. Сиз ҳаммадан кучлисиз». Тоғлар жавоб қилибди: «Қаламушлар биздан ҳам кучли, у бизни ҳам кемириб ташлайди».

Шунда одам каламушнинг ҳузурига йўл олибди ва унга дебди: «Қаламушлар! Сиз ҳаммадан кучли экансиз, қизимга уйланинг».

Қаламуш рози бўлибди. Одам қизининг олдига келиб, айтибди: «Ҳаммадан кучли каламуш экан, у тоғларни кемиради, тоғлар шамолни тўхтатади, шамол булутларни ҳайдайди, булутлар қуёшни тўсади, хулласкалом, каламуш сенга уйланмоқчи». Аммо қизалоқ шундай дебди: «Оҳ, энди нима қилдим! Ахир қандоқ қилиб каламушга турмушга чиқаман?» Шунда одам илтижо қилибди: «Оҳ! Қанийди қизим яна сичқонга айланиб қолса!»

Қизалоқ яна сичқонга айланибди, сичқон эса каламуш билан турмуш қурибди.

ҚИЗАЛОҚ ВА ҚЎЗИҚОРИН

Икки қиз қўзиқорин кўтариб, уйга қайтишарди.

Улар темир йўлдан ўтишлари керак эди.

Қизалоқлар поездни ҳали узоқ деб ўйлашди ва темир йўл кўтармасига чиқиб, темир издан юра бошлашди.

Кутилмаганда поезд пишқириб қолди. Қизларнинг каттаси орқасига югурди, кичиги эса йўлни кесиб чопа кетди.

Каттаси синглисига қараб қичқирди: «Орқангга қайтма!»

Поезд яқин келиб қолгани ва шовқиннинг баландлигидан қизалоқ опасининг гапини эшитмади, у аксинча орқамга қайтишим керак экан деб ўйлади. У темир из орқали чопди ва қоқилиб кетди, қўзиқоринлари сочилди, уларни тера бошлади.

Поезд жудаям яқин келиб қолган, машинист зўр бериб хуштак чалар эди.

Опаси: «Қўзиқоринни ташлавор!» деб бақирди, синглиси эса қўзиқоринни теришим керак экан деб тушундию, йўлда эмаклай кетди.

Боёқиш опаси бақириб-чақириб, йиғлар эди. Ҳамма йўловчилар вагон деразасидан мўралашди, кондуктор бўлса қизалоқнинг аҳволини кўриш учун поезд адоғига қараб чопди.

Поезд ўтаётганда ҳамма қизалоқнинг темир йўл излари орасида бошини эгиб, қимирламай ётганини кўриб қолишди.

Поезд анча олислаб кетгач, қизалоқ бошини кўтариб, қўзиқоринларини терди ва опасининг олдига чопиб кетди.

ҲИНДУ ВА ИНГЛИЗ

Урушда ҳиндулар ёшгина инглиз болани асирга туширишибди ва уни дарахтга боғлаб, ўлдирмоқчи бўлишибди.

Кекса ҳинду уларга яқинлашиб, шундай дебди: «Уни ўлдирманглар, менга бера қолинглар».

Болани отахонга топширишибди.

Кекса ҳинду болани бўшатиб, уйига бошлаб келибди, қоринни тўйғазиб, ётқизибди.

Эрталаб ҳинду инглизни орқасидан эргаштириб жў

набди. Улар узоқ йўл юриб, инглизлар қароргоҳига келишгач, ҳинду дебди:

«Сизлар ўғлимчи ўлдирдингиз, мен эса ҳаётингни сақлаб қолдим; энди ўзларингникига қўшилиб, бизни ўлдирди қол».

Инглиз боласи ҳайрон бўлиб: «Нега энди устимдан куляпсан? Биламан, бизникилар ўғлингни ўлдирган: мени теароқ ўлджрсанг-чи», дебди.

Шунда инглиз айтибди: «Сени ўлдирмоқчи бўлишганда ўғлим эсимга тушди ва сенга раҳмим келди. Қўл кўтаролмайман: агар истасанг, ўзларингникига қўшилиб, бизни ўлдир». Шундай қилиб, ҳинду инглиз болани қўйиб юборибди.

НИМЧА

Бир киши савдо билан шуғулланиб, беҳисоб давлат орттирибди, атрофда унга етадиган бой қолмабди. Уйда юзлаб ишбошилар хизмат қилар ва бой ҳар бирининг исму шарифини беш қўлдек билар экан.

Қулларнинг бирида савдогарнинг йигирма минг пули йўқолибди. Ишбошилар қидира-қидира ўғрини топишибди.

Катта ишбоши савдогарнинг олдига келиб, шундай дебди: «Мен уни топдим. Уни Сибирга сургун қилиш керак».

Савдогар: «Ўғри ким экан?» деб сўрабди. Ишбоши жавоб берибди:

«Иван Петров экан, ўзи иқрор бўлди».

Савдогар ўйланиб қолибди ва шундай дебди: «Иван Петровни афв этмоқ лозим».

Ишбоши ҳайрон бўлиб, дэбди: «Қанақасига афв этмоқ лозим? Бунақада бошқа ишбошилар ҳам ўғирлик қилавериб, ҳаммаёқни қуритади-ку».

Савдогар дебди: «Иван Петровни афв этмоқ лозим: мен савдо билан энди шуғуллана бошлаганимда биз у билан дўст эдик. Уйланаётганимда эса никоҳга кийиб бориш учун ҳеч вақом йўқ эди. У менга эгнидаги нимчасини ечиб берувди. Иван Петровни афв этмоқ лозим».

Шундай қилиб, Иван Петровни афв этдилар.

ТУЛКИ ВА УЗУМ

Тулки етилиб, ҳил-ҳил пишган узум шингилини кўриб, қандоқ олиб есам экан дея яқинлашибди.

Қанча уринмасин, узумга бўйи етмабди. Аламини босиш учун ахийри шундай дебди: «Ўзиям ҳали рўр экан».

БАЛИҚЧИ ВА БАЛИҚ

Балиқчи балиқ тутибди. Балиқ шундай дебди:

«Балиқчи, мени сувга қўйвор, кўриб турибсанки, мен майдаман, ҳеч нарсага ярамайман. Қўйворсанг, ўсиб катта бўламан, ана ўшанда тутсанг фойда қиласан».

Балиқчи шунда:

«Насияни деб нақдни қўлдан чиқарган ғирт аҳмоқ бўлади», дебди.

ИТ ВА УНИНГ СОЯСИ

Ит сойдаги тахта кўприкчадан гўшт тишлаб ўтиб кетаётганди. Сувдаги ўз аксини кўриб, бошқа ит гўшт кўтариб кетаяпти деб ўйлабди ва оғзидаги гўштни ташлаб, ҳалиги итнинг гўштини тортиб олиш учун ташлаибди: қарайдик гўшт йўқ, ўзиники эса сувда оқиб кетибди.

Шундай қилиб ит оғзидаги луқмадан ҳам ажрабди.

ТУРНА ВА ЛАЙЛАК

Деҳқон экинларини пайхон қилгани учун турналарга тузоқ қўйибди. Тузоққа турналар билан бирга битта лайлак ҳам илинибди.

Лайлак деҳқонга ялинибди:

«Сен мени қўйвора қол, мен турна эмас, лайлакман, бизни ҳамма ҳурмат қилади; мен отангнинг уйида яшайман. Патларимдан ҳам кўриб турибсанки мен, турна эмасман».

Деҳқон шундай дебди:

«Турна билан тутдимми, турна билан сўяман».

БОҒБОН ВА УНИНГ УҒИЛЛАРИ

Боғбон уғилларини боғбонликка ўргатмоқчи экан. Улими олдида фарзандларини ёнига чақириб дебди: «Болаларим, мен ўлганимдан кейин узумбоғни қидириб, яширилган нарсани топиб олинглар».

Уғиллар у ерда хазина яширилган деб ўйлашибди ва оталари ўлгач, бутун ерни ағдар-тўнтар қилишибди. Хазинани топишолмабди, аммо узумзорни яхшилаб шудгор қилишгани учун ҳосил мўл бўлибди. Шундай қилиб улар бойиб кетишибди.

СИЧҚОН

Омборхона тагида бир сичқон яшарди. Хонадаги полнинг тешигидан пастга дон-дун тўкилиб тураркан. Сичқоннинг тирикчилиги яхши эди, аммо у бу билан мақтанмоқчи бўлди. Тешикни ғажиб кенгайтирди ва бошқа сичқонларни меҳмонга чақирди.

«Келаверинглар,— деди у,— ўйнаб кетасизлар. Меҳмон ҳам қиламан, емиш ҳаммага етиб ортади». У сичқонларни бошлаб келиб қарайдики, тешик йўқ. Деҳқон полдаги катта кемтикни кўриб, суваб қўйган эди.

БҮРИ БОЛАЛАРИНИ ҚАНДАЙ УРГАТАДИ

Йўлда кетаётган эдим, орқамдан қичқирик эшитилди. Чўпон бола бақираётган экан. У даладан югуриб келар ва нимагадир ишора қилар эди.

Мен ўгирилиб қарадим ва далада югуриб бораётган иккита бўрини кўрдим: биттаси энаси, иккинчиси боласи. Боласи орқасидаги бўғизланган қўзичоқни оёғидан тишлаб олган. Онаси ундан орқароқда югуриб кетяпти.

Мен бўриларни кўришим ҳамон чўпонга қўшилиб қичқирганча чопа кетдим. Чақирғимизни эшитган эркаклар итларини етаклаб югуриб келишди.

Энди бўри итларни, одамларни кўрди-ю, боласига егиб, қўзичоқни ўз елкасига ташлади ва иккиси илдам, кўздан йўқолишди.

Шунда чўпон бола фалокатни айтиб берди: жарликдан каттакон бўри югуриб чиқиб, қўзичоққа ташланибди, бўғизлаб, кўтариб кетибди.

Рўпарасидан боласи чиқиб, қўзичоққа ёпишибди.

Энаси қўзичоқни боласига бериб, ўзи орқароқда йўриб юрибди.

Хавф тугилгандагина энаси ўргатишни бас қилаб, қўзичоқни ўз гарданига олибди.

ОТА ВА БОЛАЛАР

Ота болаларини тинч-тотув, аҳил яшанглар дея на-
сихат қилар, болалар эса қулоқ солишмас экан. У супур-
ги келтиришни буюриб, дебди:

«Синдиринглар!»

Болалар қанча уринишмасин, супургини синдиришол-
мабди. Шунда ота супургини ечиб, бир донадан чўпини
синдиринглар дебди.

Болалар якка чўпларни осонгина синдиришибди.

Ота шундай дебди:

«Сизлар ҳам худди шундайсизлар; аҳил бўлсанглар,
сизларни ҳеч ким енголмайди, агар жанжаллашиб, ҳар
ким ҳар ёққа тортса — сизларни дуч келган кимса
осонгина чайнаб-пуркаб ташлайди».

ПЁТР I ВА ДЕҲҚОН

Пётр ўрмонда бир деҳқонга дуч келибди. Деҳқон
ўтин кесаётган экан.

«Худо ёр бўлсин!» дебди подшо.

«Худонинг марҳамати улуғдир», дебди деҳқон.

«Оиланг каттами?» деб сўрабди подшо.

— Икки ўғил ва икки қизим бор.

— Оиланг унчалик катта эмас экан. Хўш, пулларинг-
ни нимага сарфлайсан?

— Мен пулларимни уч нарсага сарфлайман: бирин-
чидан — қарзимга тўлайман, иккинчидан — қарзга бе-
раман, учинчидан — сувга оқизаман.

Подшо ўйланиб қолибди, деҳқоннинг қарз тўлаб, яна
қарз бериши-ю, сувга оқизиши нима эканини тушунол-
мабди.

Деҳқон шундай дебди: «Қарзимга тўлаганим — ота-
онамни боққаним, қарз берганим — ўғилларимни ўстир-
ганим, сувга оқизганим — қизларимни вояга етказаёт-
ганим».

«Қалланг яхши ишларкан, бобой, — дебди подшо, —

Энди мени ўрмондан далага бошла, йўлни тополмаяпман».

«Йўлни ўзинг ҳам топа оласан,— жавоб қилибди деҳқон.— Тўғри юриб, ўннга қайрилсан, кейин чапга, кейин яна ўннга».

«Бунақа нарсани тушунмайман, ўзинг бошлайқол», дебди подшо.

— Бошлаб боришга вақтим йўқ, тақсир, биз деҳқонларга фурсат ғанимат.

— Фурсат ғанимат бўлса ҳақини тўлайман.

— Ундай бўлса жўнадик.

Улар извошга ўтириб, йўлга чиқишибди.

Йўл-йўлакай подшо деҳқондан сўрабди: «Дунё кўрганмисан, бобой».

— Оз-моз кўрганман.

— Подшони кўрганмисан?

— Подшони кўрмаганман. Кўриб қўйиш керак.

— Бўлмаса билиб қўй — далага чиқишимиз билан подшони кўрасан.

— Уни қандай танийман?

— Ҳамма бошяланг, битта подшо шапкада бўлади.

Улар далага етиб келишибди. Подшони кўришлари ҳамон одамлар бошидан кийимини олибди. Деҳқон кўзлари ўйнаб, атрофга аланглар, аммо подшони кўрмас эмиш.

«Подшоси қани ахир?» деб сўрабди у.

«Кўряпсанки, биз иккимизгина шапкадамиз, демак, биттамыз подшомиз», дебди унга Пётр Алексеевич.

АРСЛОН ВА КУЧУКЧА

Лондонда ёввойи ҳайвонлар намоиш қилинар, томоша ҳақига пул ёки йиртқичларга емиш сифатида ит, мушук олинар эди.

Бир одам ҳайвонларни кўрмоқчи бўлди ва кўчадан кучукча тутиб келтирди. Уни томошага қўйишди, кучугини эса емиш ўрнида арслонга ташлашди.

Кучукча думини қисганча қафас бурчагига бориб-суйкалди. Арслон унга яқинлашиб, ҳидлаб кўрди.

Кучукча чалқанча ётиб панжасини кўтарди ва думини ликидлатди.

Арслон унга панжасини қўйиб, ағдарди.

Кучукча сакраб туриб, арслоннинг олдида орқа оёқлари билан тикка турди.

Арслон кучукка тикилиб қолди, калласини ўгириб, атрофга аланглади ва ўлжасига тегмади.

Хўжайин қафасга гўшт ташлаган эди, арслон бир бўлагини узиб олиб, кучукчага берди.

Кечқурун арслон ухлаш учун ётганда кучукча унинг ёнига чўзилиб, калласини панжасига қўйди.

Шундан буён кучукча арслон билан битта қафасда яшай бошлади, арслон унга тегмади, емишини еб, кучукча билан бирга ухлар, гоҳо бирга ўйнар эди.

Бир куни бир жаноб томошахонага келиб, кучукчасини таниб қолди; у кучукча ўзиники эканини айтиб, хўжайиндан қайтариб беришни сўради. Хўжайин қайтармоқчи бўлди, аммо кучукчани чақирдишлари ҳамон арслон хезланиб, ўкирди.

Шундай қилиб, йил бўйи арслон билан кучукча бир қафасда яшади.

Кейинги йили кучукча касал бўлиб, ўлиб қолди. Арслон емишга ҳам қарамас, кучукчага панжасини қўйганча ҳидлагани-ҳидлаган эди.

Арслон кучукчанинг ўлганини билди-ю, жунларини ҳурпайтириб, сакради, думи билан ўзини савалай кетди, қафас деворига урилди ва полни, эшик зулфинини гажий бошлади.

Арслон уззукун ўзини қафасга уриб, наъра тортди, сўнг жонсиз кучукча ёнига чўзилиб, жимиб қолди.

Хўжайин арслон дардини унутар дея қафасга бошқа кучукчани қўйиб юборди, аммо арслон уни шу заҳоти тилка-пора қилиб ташлади. Кейин ўлик кучукчани панжалари билан қучоқлаганча беш кун қимирламай ётди.

Олтинчи куни арслон ўлиб қолди.

ТЕНГ БУЛИНГАН МЕРЎС

Бир савдогарнинг икки ўғли бор экан. Ота катта ўғлини яхши кўрар, бор меросини унга қолдиргиси келаркан. Онанинг кичик ўғлига раҳми келиб, эридан вақтинча индамай туришни ўтинибди: боёқиш бир амаллаб иккала ўғлининг ҳам кўнглини олиш пайига тушибди. Савдогар рози бўлиб, ҳозирча аҳдини айтмай турадиган бўлибди.

Бир куни она дераза олдида йирлаб ўтирган экан, олдида дарвеш келиб, нега йиғлаяпсан деб сўрабди.

Онаизор шундай жавоб қилибди: «Нега энди йиғламай, менга иккала ўғлим ҳам бирдай азиз, отаси эса бирига мол-мулкни қолдириб, иккинчисига ҳеч нарса бермоқчи эмас. Бирон чорасини топмагунимча эримдан аҳдини билдирмай туришни сўраганман. Узимда пул ҳам йўқ, нима қилишга ҳайронман».

Дарвеш шундай маслаҳат берибди: «Бунинг йўли жуда осон, бориб ўғилларингга айтгин, бор молу мулк каттасига қолади, кичигига эса ҳеч нарса тегмайди, шунда ҳамма нарса теппа-тенг бўлади».

Ўғилларининг кичиги ўзига ҳеч нарса қолмаслигини эшитгач, илму ҳунар ўрганиш учун олис юртларга жўнаб кетибди, каттаси эса отасининг олдида қолибди ва бойлигига ишониб, ҳеч нарса ўрганмабди.

Ота қазо қилгач, катта ўғилнинг қўлидан ҳеч бир иш келмай, бор мол-мулкни совурибди, кичиги эса хорижда давлат орттиришни ўрганиб, бойиб кетибди.

УЧ УҒРИ

Бир деҳқон эшак ва эчкисини сотиш учун шаҳарга кетаётган экан.

Эчкининг бўйнига қўнғироқ осилган экан.

Уч ўғри деҳқонни кўриб қолишибди ва улардан бири дебди: «Мен деҳқоннинг ўзига сездирмай эчкисини ўғирлаб оламан».

Бошқа ўғри дебди: «Мен эса деҳқоннинг қўлидаги эшагини ўғирлаб оламан».

Учинчи ўғри айтибди: «Бу ҳам қийин эмас, мен эса деҳқоннинг бор кийим-кечагини шилиб оламан».

Биринчи ўғри эчкининг олдида ўрмалаб келибди ва бўйнидаги қўнғироғини ечиб, эшакнинг думига осибди, эчкини эса далага етаклабди.

Деҳқон муюлишга борганда қарайдики — эчки йўқ, қидира бошлабди.

Шунда унинг олдида иккинчи ўғри келиб, нимани қидирясан деб сўрабди.

Деҳқон, эчкини ўғирлатиб қўйдим, дебди. Иккинчи ўғри айтибди: «Мен эчкини кўрувдим, ҳозиргина бир одам эчки етаклаб, мана бу ўрмонга кириб кетди. Уни тутишга улгурасан».

Деҳқон ўғридан эшагига қараб туришни сўраб, эчкисини қувиб кетибди. Иккинчи ўғри эшакни етаклаб жўнаб қолибди.

Деҳқон ўрмондан қайтиб келиб қарайдики, эшак ҳам йўқ, йиғлаб-қақшаб йўлга чиқади.

У йўлда кетаётиб ҳовуз бўйида йиғлаб турган бир одамни кўриб қолади. Деҳқон нима гап деб сўрайди.

Ҳалиги одам шаҳарга бир қоп олтин кўтариб кетаётганини, дам олиш учун ҳовуз бўйига ўтириб, ухлаб қолганини, уйқусираб қопни ҳовузга тушириб юборганини айтади.

Деҳқон ундан нега сувга тушиб, қопингни олиб чиқмайсан деб сўрайди.

Ҳалиги киши жавоб қилади: «Мен сувдан қўрқаман, сузишнинг билмайман, аммо кимки қопимни олиб чиқса йигирма тилла бераман». Деҳқон суюниб, хаёлидан ўтказди: «Худо ёрлақаб, эчки билан эшакнинг ҳиссасини чиқариб оладиган бўлдим».

Деҳқон ечиниб, сувга тушади, аммо олтин солинган қопни тополмайди, сувдан чиқиб қарайдики — кийимлари ҳам йўқ.

Бу учинчи ўғри бўлиб, кийимларни ҳам ўша ўғирлаб кетади.

ҚАРҚАРА, БАЛИҚЛАР ВА ҚИСҚИЧБАҚА

Ҳовузда яшаётган қарқара қарибди ва балиқ тутишга ҳоли қолмабди. Энди у айёрлик билан тирикчилик ўтказиш пайига тушибди. Қарқара балиқларга шундай дебди: «Эй балиқлар, бошингизга қандай оғир савдо тушаётганидан беҳабарсиз: одамлардан эшитдим — улар ҳовузнинг сувини қуритиб, ҳаммангизни тутиб олишмоқчи. Мана шу тоғнинг нарёғида яхши бир ҳовуз бор. Бажонидил ёрдам берардимۇ қариб қоганман: учушим қийин».

Балиқлар қарқарадан ёрдам сўраб, ёлборишибди.

Қарқара шундай дебди:

«Майли, сизлар учун уриниб кўраман, фақат ҳаммангизни бирдан эмас, алоҳида-алоҳида кўтариб учаман».

Балиқлар суюниб, натижа қила бошлашибди: «Мени кўтаргин, мени кўтаргин!»

Қарқара балиқларни бирма-бир кўтариб уча бошлабди: далага олиб чиққанини битта қўймай қийрата-верибди. Анча-мунча балиқнинг ёстиғини қуритибди.

Уша ҳовузда бир кекса қисқичбақа ҳам яшаркан.

Қарқара балиқларни элтаётганини кўргач, нимкосани пайқабди ва шундай дебди:

«Хўш, қарқаравой, энди мени ҳам янги жойга элтиб қўй-чи!»

Қарқара қисқичбақани кўтариб учибди. Далага чиқиши ҳамон қисқичбақани ташлаб юбормоқчи бўлибди. Аммо қисқичбақа далада сочилиб ётган балиқ суякларини кўрибди-ю, қарқаранинг бўйнига чангал солиб, бўғиб ўлдирибди ва ўзи ҳовузга қайтиб, бор гапни балиқларга айтиб берибди.

ТИПРАТИКОН ВА ҚУЁН

Қуён типратиконни учратиб, шундай дебди:

«Ҳаммаёғнинг жойидаку-я, фақат оёқларинг маймоқ, юрганингда чалишиб кетади».

Типратикон аччиғланиб, шундай жавоб қилибди:

«Нега энди устимдан куласан, менинг мана шу маймоқ оёқларим сенинг тўғри оёқларингдан югурироқ. Олдин уйга бориб келай, кейин сен билан ким ўзарга чопишаман!»

Типратикон уйига келиб, хотинига дебди: «Мен қуён билан ким ўзарга чопишишга баҳслашдим!»

Типратиконнинг хотини эрига шундай дебди: «Сен ақлингни еб қўйганга ўхшайсан! Қуён билан тенглашишга йўл бўлсин! Унинг оёқлари югурик, сеники бўлса маймоқ ва мечал».

Типратикон бўш келмабди: «Унинг оёқлари югурик бўлса, менинг ақлим югурик. Фақат менинг айтганимни қилсанг бўлди. Кетдик далага».

Улар шудгорланган далага — қуённинг олдига боришибди.

Типратикон хотинига ўргатибди:

«Мана бу жўякнинг охирига беркиниб ол, биз қуён билан нариги томондан чопиб келамиз, у югура бошлаши ҳамон мен орқамга қайтаман, сенинг олдинга чопиб келиши билан олдига чиқиб, мен аллақачоқ кутиб турибман, дейсан. У сени мендан фарқлолмайди — сени мен деб ўйлайди».

Типратиконнинг хотини жўякнинг охирига беркинибди, типратикон эса қуён билан нариги томондан пойгани бошлашибди.

Қуён елдай учиб кетиши ҳамон типратикон дарров орқага қайтиб, жўякнинг ичига яширинибди. Қуён зум

Ўтмай жўякнинг охирига етиб қарайдики, типратикон ўша ерда ўтирибди. У қуёни кўриши билан гап қотибди: «Мен аллақачон кутиб турибман!»

Қуён типратиконнинг хотинини эридан фарқлай олмабди ва ўзича ўйланиб қолибди: «Бу қандай мўъжиза бўлди? Қанақасига у мендан ўзиб кетди?»

«Кел, яна бир марта югуришамиз!» дебди қуён.

«Майли!»

Қуён орқасига қараб учиб кетибди. Жўякнинг охирига келиб қараса типратикон ўша ерда эмиш, буям камлик қилгандек: «Э, оғайничалиш, сен энди келдинг, мен анчадан буён сени кутяпман», дермиш.

«Бу қандай мўъжиза бўлди!— дея қуённинг боши қотибди,— шамолдай елсам ҳам мендан ўзиб кетди-я. Кел яна бир марта югуришамиз!» дебди қуён.

«Майли!»

Қуён орқасига қараб учиб кетибди, жўякнинг охирига келиб қараса типратикон яна ўша ерда эмиш, буям камлик қилгандек: «Э, оғайничалиш, сен энди келдинг, мен анчадан буён сени кутяпман», дермиш,

«Бу қандоқ мўъжиза бўлди!— дея қуённинг боши қотибди,— шамолдай елсам ҳам мендан ўзиб кетди-я. Кел, яна бир югуришайлик, мана энди етиб бўпсан».

«Югуришамиз!»

Қуён жонини жабборга бериб чопибди, аммо мундоқ қараса олдинда яна типратикон турганмиш.

Шундай қилиб, қуён шудгорнинг у ёғидан бу ёғига чопавериб ахийри сулайиб қолибди.

Қуён ютқазганини тан олибди ва бошқа баҳслашмайдиган бўлибди.

ОҒА-ИНИЛАР

Оға-инилар бирга сафарга чиқишибди. Чошгоҳда улар дам олгани ўрмонда тўхташибди. Уйғониб мундоқ қарашса, ёнларида бир тош турганмиш, тошга бир нима ёзилган экан. Улар ёзувни ўқишибди:

«Кимки бу тошни топса, тўппа-тўғри ўрмонга, қуёшни қаршилаб юрсин. Ўрмонда бир сой дуч келади: сойдан сузиб ўтса, у ерда болаларини ўйнатиб юрган айиқни кўради. Айиқчаларни онасидан ажратиб, орқа-ўнгига қарамай тўғри-тоққа қараб чопса, тоғда бир уй бўлади, ўша уйда бахтини топади».

Ака-укалар ёзувни ўқишгач, кичиги шундай дебди: «Юр, бирга борамиз. Эҳтимол, сойдан ҳам сузиб ўтармиз, айиқчаларни ҳам ўша уйга элтармиз ва бирга бахтимизни топармиз».

Шунда ака шундай ўгит берибди: «Айиқчаларни орқасидан ўрмонга бориб юрмайман, сенга ҳам буни маслаҳат бермайман. Биринчидан, бу тошдаги ёзувлар ростми — ҳеч ким билмайди; эҳтимол бу шунчаки лақиялатиш учун ёзилгандир. Эҳтимол биз уни яхши тушунмагандирмиз. Иккинчидан, тўғри ёзилган ҳам бўлсин, ўрмонни ҳам топдик дейлик, аммо қоронғи тушганда сойни тополмай, адашиб қолишимиз ҳам мумкин. Сойни топдик ҳам дейлик, аммо ундан қандоқ ўтамиз? Эҳтимол у катта ва тезоқардир. Учинчидан, дарёдан ўтдик ҳам дейлик, аммо айиқдан болаларини ажратиб олиш осонми? Айиқ бизни тилка-пора қилиб ташлайди, бахтга эришиш ўрнига бекорга жувонмарг бўламиз. Тўртинчидан, айиқчаларни ажратиб ололсак ҳам дам олмай тоққа югуриб чиқолмаймиз. Энг асосийси айтилмаган: Бу уйдан қандай бахт топамиз? Эҳтимол у ердаги бахтнинг бизга мутлақо кераги йўқдир».

Ука бунга жавобан дебди: «Менимча, бундай эмас. Тошдаги ёзув бежизмасдир. Ҳаммаси аниқ-равшан битилган. Биринчидан, уриниб кўрсак осмон узилиб ерга тушмас. Иккинчидан, агар биз бормасак, бошқа биров ёзувни ўқиб, бахтини топади, биз бўлсак қўлимизни бурнимизга тикиб қолаверамиз. Учинчидан, бекорчидан худо безор, жон куйдирмасанг жонона қайда? Тўртинчидан, мени кўрқоқ экан деб ўйлашларини истамайман».

Шунда акаси шундай дебди: «Мақолда ҳам айтиб қўйилган: узоқдаги буғдойдан яқиндаги сомон яхши».

Укаси яна бўш келмабди: «Чумчуқдан кўрққан тарик экмас», деган гап ҳам бор. Менимча, бориш керак».

Акасини қолдириб, укаси жўнаб кетибди.

Ўрмонга қадам қўйган заҳоти ука дарёга дуч келибди, ундан сузиб ўтиб, соҳилдаги айиқни кўрибди. У ухлаб ётган экан. Ука айиқчаларни олиб, орқа-ўнгига қарамай тоққа югурибди. Тепага чиқиши ҳамон рўпарасидан халойиқ чиқибди, извошга ўтқазиб, шаҳарга олиб боришибди ва ўзларига подшо қилишибди.

Ука беш йил подшолик даврини сурибди. Олтинчи йили унга бошқа, зўрроқ подшо ҳужум қилиб, шаҳарни забт этибди ва ўзини бадарга қилибди. Шунда ука яна сафар халтасини елкасига ташлабди ва акасининг олдига келибди.

Аканинг қишлоқдаги тирикчилиги ўзига яраша — бой ҳам, камбағал ҳам эмас эди. Оғанилар бир-бирини кўриб суюнишибди ва бошларидан ўтган воқеаларни сўзлашибди.

Акаси ўзича шундай хулоса қилибди: «Мана мен ҳақ бўлиб чиқдим: ҳамиша тинч, яхши яшадим, сен гарчи подшоликка кўтарилган бўлсанг ҳам бошингдан кўп шўр-ғавғоларни кечирдинг».

Ука бунга жавобан айтибди: «Мен ўшанда тоққа йўл солганимдан афсусланмайман: гарчи ҳозир аҳволим дуруст бўлмаса-да, эслашга арзигудек ўтмишим бор, сенинг эса эслайдиган марсанг ҳам йўқ».

АРСЛОН, БҮРИ ВА ТУЛКИ

Қасалванд, қари арслон ғорда ётаркан. Ҳамма ҳайвонлар ҳол сўраб келишибди, фақат тулки йўқламабди. Бўри қулай фурсат келганидан суюниб, тулкини ғийбат қилишга тушибди.

— Тулки сени писанд қилмайди, — дебди у, — бирон марта ҳол сўрашга ярамади.

Тулки шу гапларнинг устига келиб қолибди ва ўзича: «Хап сеними, бўривой, шошмай тур, кўрсатиб қўяман», дея яниб қўйибди.

Арслон тулкига қараб зуғум билан ўкирган экан, тулки: «Ҳазолаш қочмайди, олдин сўзимни эшит. Сендан ҳол сўрашга вақтим бўлмади. Вақтим бўлмаганига сабаб шуки, етти иқлимни қидириб, дорифурушлардан сенга малҳам қидирдим. Уни топдим у мана ҳузурингга чопиб келдим», дебди.

— Қандай малҳам экан у? — деб сўрабди арслон.

— Бўрининг тириклай терисини шилиб, иссиғида устингга ёпсанг бўлди — шу малҳам.

Арслон бўрининг терисини шилиб олибди, тулки заҳарханда билан шундай дебди:

— Ана шунақа бўлади, оғайни чалиш, бировга чоҳ қазисанг ўзинг тушасан.

АКУЛА

Кемамиз Африка соҳилларида лангар ташлаб турганди. Ҳаво ажойиб, денгиздан мусаффо шамол эсарди, аммо оқшомга яқин ҳавонинг авзойи ўзгарди: иссиқдан

димқиқиб кетдик. Саҳройи Қабирдан худди қайноқ печкадан чиқаётгандек иссиқ шамол уриларди.

Қуёш ботишидан олдин капитан палубага чиқиб, «чўмилишга!» деб хитоб қилди ва матрослар бир зумда сувга сакраб, елканни сувга туширдилар, уни боғлаб, чўмилишга мосладилар.

Кемада биз билан бирга яна иккита бола ҳам бор эди. Болалар ҳаммадан олдин сувга сакрадилар, аммо улар елканда чўмилишга қаноат қилмай, очиқ денгизда ким ўзарга сузиб кетдилар.

Иккиси ҳам сувда худди калтакесакдек илдамлаб, лангар устидаги бочка томон жон-жаҳди билан интилдилар.

Болалардан бири олдинига шеригидан ўзиб кетди, кейин эса орқада қола бошлади. Боланинг отаси, кекса тўпчи палубадан ўғлини завқ — ҳавас билан кузатарди. Ўғлининг орқада қолаётганини кўрган ота қичқирди: «Бўш келма! Ғайрат қил!»

Тўсатдан палубада кимдир: «Акула!» деб қичқирди ва биз сувда баҳайбат денгиз йиртқичининг орқасини кўрдик.

Акула тўпна-тўғри болаларга қараб сузарди.

— Орқага! Орқага! Қайтинглар! Акула!— деб қичқирди тўпчи. Аммо болалар бу гапни эшитишмас, ҳамон олдинга сузишар, янада қаттиқроқ ва шўхроқ кулишиб, бақришар эди.

Бечора тўпчи бўздек оқариб кетди, қилт этмай болаларга қараб қолди.

Матрослар сувга қайиқ тушириб, устига сакрадилар, ва кучларининг борича эшакларга зўр бериб, болаларга ошиқдилар, аммо улар ҳали олисда, акуланинг етишига эса атиги йигирма қадамча қолган эди.

Болалар олдинига бақриқ-чақриқларни эшитишмади, акулани ҳам кўришмади, аммо кейинроқ улардан биттаси ўтирилиб, акулани кўриб қолди ва ҳаммамиз қулоқни қоматга келтирувчи чинқириқни эшитдик, болалар ҳар томонга сузиб кетишди.

Ҳалиги чинқириқ тўпчини ўзига келтиргандек бўлди. У ўрнидан илдам қўзғолиб, тўп ёнига келди. Замбарак хартумини бурди, пилтани қўлига олиб мўлжаллай бошлади.

Кемадаги жамики йўловчилар энди нима бўларкин дея юрагини ҳовучлаб турарди.

Уқ узилади, биз замбарак ёнида ётганча юзини қўллари билан беркитиб олган тўпчини кўрдик. Акула би-

лан болаларга нима бўлганини билмадик, чунки бир зумда кўз олдимизни тутун қоплаганди.

Сув юзасида тутун тарқала бошлагач, ҳар томондан оҳиста, сўнг кучлироқ шовқин эшитила бошлади ва ахийри ҳаммаёқни шодон қийқириқ босиб кетди.

Кекса тўпчи юзларини очиб ўрнидан турди ва денгизга қаради.

Улик акуланинг сап-сарик қорни тўлқинда секин чайқалиб турарди.

Кўп ўтмай қайиқ болаларга яқинлашди ва уларни кемага олиб қайтди.

Б У Ғ У

Буғу сойга сув ичгани борибди, сувдаги аксини кўриб, шохларининг улкан, серайри эканлигидан ғурурланибди, оёқларига қараб қўйиб шундай дебди: «Аттанг, фақат оёқларим нимжон, кўримсиз».

Бирдан арслон сакраб чиқиб, буғуга ташланибди. Буғу кенг-яйдоқ даладан қочибди. У қочиб қутулай деганда ўрмонга дуч келибди ва шохлари бутоққа илиниб, арслонга тутилибди. Бечора буғу ўлими олдидан шундай дебди: «Ғирт тентак эканман! Нимжон, кўримсиз деб камситганим мени қутқарувди, мағрурланган нарсамдан эса тутилиб ўтирибман».

РУҲОНИЙ ВА ҚАРОҚЧИ

Бир қароқчини кўпдан буён қидиришарди. Кунларнинг бирида у кийимларини ўзгартириб, шаҳарга келди. Шаҳарда уни миршаблар таниб қолиб, орқасидан қувлашди. Қароқчи қочиб, руҳонийнинг уйига келиб қолди, эшикнинг очиқлигини кўрган қароқчи ҳовлига кирди.

Хизматкор ундан нима керак деб сўради.

Қароқчи нима деб жавоб қилишни билмай, хаёлига келган гапни айтди: «Менга руҳоний керак».

Руҳоний қароқчини кутиб олди ва унда нима иши борлигини сўради.

Қароқчи шундай жавоб қилди: «Мен қароқчиман, орқамдан қувиб келишяпти, мени яшир, бўлмаса сени ўлдираман».

Руҳоний бунга жавобан деди: «Мен ёшини яшаб, ошини ошаган қарияман, ўлимдан қўрқмайман, аммо

сенга ачинаман. Чарчаган кўринадан, ана бу хонага кириб дамингни ол, сенга егулик келтиришади».

Миршаблар руҳонийнинг уйига бостириб киришга ботинишолмади ва қароқчи ўша уйда тунаб қолди.

Қароқчи бир оз ўзига келгач, руҳоний унинг олдига келиб деди: «Сенга раҳмим келади, оч-юпунсан, орқангда таъқибчилар юрибди, аммо ҳаммасидан кўра қулонинггача гуноҳга ботиб, руҳингни увол қилаётганинга кўпроқ ачинаман. Гуноҳдан ҳазар қил!»

Қароқчи шундай деди: «Иложим йўқ энди, ўрганган одат ўлганда қоларкан. Қароқчилик қилиб яшадим, қароқчилигимча дунёдан ўтаман».

Руҳоний ҳамма эшикларни очиб қўйиб, ухлагани кетди.

Қароқчи тунда ўрнидан туриб, хоналарни айлана бошлади. Руҳонийнинг ҳеч нарса яширмай, яна эшикларни ланг очиб қўйгани ғалати туюлди.

Қароқчи нимани ўғирласам экан дея атрофга аланглади, каттакон кумуш шамдонни кўриб, ўйлади: «Мана шу нарсани олиб, секин қўси бўламан. Ўзиям анча пул турса керак, чолга тегмайман». — Қароқчи худди шундай қилди.

Кўриқчилар руҳонийнинг уйдан нари кетишмай, қароқчини пойлаб туришганди. Қароқчи ташқарига чиқиши ҳамон миршаблар уни қўршаб олишди ва этагига яширилган шамдонни топишди.

Қароқчи гуноҳидан тона бошлади, аммо миршаблар унга жавобан шундай дейишди: «Олдинги қилмишларингдан тонсанг тонарсан, бироқ шамдонни ўғирлаганингдан тонолмайсан. Ҳозир руҳонийнинг олдига борамиз, шармандангни чиқаради».

Қароқчини руҳонийнинг ҳузурига олиб келишди, шамдонни кўрсатиб, сўрашди: «Бу нарса сизникими?» «Меники», деди руҳоний.

Миршаблар: «Бу нарсангизни уйингиздан ўғирлашган, мана ўша ўғри!» дейишди.

Қароқчи бўлса миқ этмас, бўриникига ўхшаган кўзлари бежо эди.

Руҳоний ҳеч нарса демади, хонага қайтиб бориб, ҳалиги шамдоннинг иккинчи жуфтини келтирди ва деди: «Нега энди шамдоннинг фақат биттасини олдинг, бўтам? Ахир сенга иккаласиниям совға қилувдим-ку!»

Қароқчи йиғлаб юборди ва миршабларга қарата деди: «Мен ўғриман, қароқчиман, олиб кетинглар мени!»

Кейин у рухонийга айтди: «Худо ҳаққи, мени кечир, гуноҳкор банданг ҳаққига дуо қил».

БУГУ ВА УЗУМЗОР

Бугу узумзорда овчилардан яширинибди. Овчилар ўтиб кетгач, бугу узум япроқларини ея бошлабди.

Овчилар япроқларнинг қимирлаётганини пайқаб қолишибди, «Ҳойнаҳой япроқлар панасида ҳайвон бўлса керак», дея ўқ узиб, бугуни яралашибди.

Бугу жон бераётиб, нола қилибди: «Мени қутқарган япроқларни еганим учун қилмишимга яраша жазоландим».

ПОДШО ВА БУРГУТ

Бир подшо қуён овлаш учун сеvimли бургутини қўйвориб, кетидан ўзи ҳам от солибди.

Бургут қуёни тутибди. Подшо қуёни ажратиб олгач, чанқоғини қондириш учун сув қидирибди. Бир тепаликдан сув топибди. Аммо у битта-биттадан томчилаб тушаётган экан. Подшо хуржундан косани олиб, сувга тутибди. Томчилар йиғилиб, коса тўлганда подшо сувни сипқормоқчи бўлибди. Тўсатдан подшонинг қўлидаги бургут безовталанибди ва қанотлари билан уриб, сувни тўкиб юборибди. Подшо яна косани тутибди. Сувнинг лиммо-лим тўлишини узоқ кутибди ва ичиш учун энди оғзига олиб борган экан, бургут потирлаб, яна сувни тўкиб юборибди.

Подшо учинчи марта косани тўлдириб, энди лабига тутган ҳам эканки, бургут яна сувни тўкиб юборибди. Подшо аччиғланибди ва бор кучи билан бургутни қояга уриб, ўлдирибди. Шу маҳал подшонинг хизматкорлари етиб келишибди, улардан бири юқорига чиқиб, булоқнинг ўзидан кўпроқ сув олмоқчи бўлибди. Аммо у косани қуруқ кўтариб қайтибди ва дебди: «Бу сув ичишга ярамайди; булоқда илон бор экан, у сувга заҳар солди. Яхшиям бургут сувни тўкиб юборибди. Агар бу сувни ичганингда тирик қолмасдинг».

Подшо деди: «Бургут ҳаётимни сақлаб қолувди, мен эса яхшиликка ёмонлик қилиб ўтирибман».

МУШУК ВА СИЧҚОНЛАР

Бир уйда сичқонлар кўлайиб кетибди. Уйга мушук кириб, сичқонларни қийрата бошлабди. Сичқонлар қарашсаки, аҳвол чатоқ, ўзаро маслаҳатлашишибди: «Келинлар, шифтдан пастга тушмаймиз, мушуквой буёққа чиқиб бўпти!»

Сичқонлар пастга тушмай қўйгач, мушук қандай қилиб уларни алдасам экан деб ўйлабди. Ахийри бир панжаси билан шифтга осилиб, ўзини ўлганга солибди. Бир сичқон секин мўралаб, шундай дермиш: «Йўқ, оғайничалиш! Қопга айланиб қолсанг ҳам ёнингга йўламайман!»

ДЕҲҚОН ВА СУВ ПАРИСИ

Бир деҳқон болтасини дарёга тушириб юборди, соҳилда ўтириб, алам билан йиғлай бошлади.

Сув париси йиғини эшитди, деҳқонга раҳми келди ва сувдан олтин болта чиқариб, сўради: «Мана шу сенинг болтангми?»

Деҳқон: «Йўқ, меники эмас», деди.

Сув париси энди бошқа, кумуш болтани олиб чиқди.

Деҳқон яна: «Меники эмас», деб жавоб берди.

Шунда сув париси деҳқон йўқотган болтани сувдан олиб чиқди.

Деҳқон: «Мана шу менинг болтам», деди.

Сув париси тўғри сўзлагани учун деҳқонга учала болтани ҳам совға қилди.

Деҳқон уйда болталарини ўртоқларига кўрсатди ва бўлган воқеани сўзлаб берди.

Бир деҳқон ҳам худди шундай қилмоқчи бўлди: дарёга бориб, болтасини жўрттага сувга отди ва қирғоқда йиғлай бошлади.

Сув париси олтин болта олиб чиқиб: «Шу болта сениكىми?» деб сўради.

Деҳқон ҳовлиққанча: «Меники, меники», деб қичқирди.

Сув париси ёлғон гапиргани учун олтин болтани ҳам, ўзиникини ҳам деҳқонга қайтармабди.

СУВ ПАРИСИ ВА МАРВАРИД

Бир одам қайиқда кетаётиб марваридини денгизга тушириб юборибди. У қирғоққа чиқиб, қўлига челақни олибди-да, сувга ботириб, ерга сепя бошлабди. Уч кунгача тиним билмай тўкаверибди.

Тўртинчи кун денгиздан сув париси чиқиб, сўрабди: «Нега сувни сепаяпсан?»

У киши шундай жавоб қилибди:

«Марваридимни тушириб юборувдим, шунга сепяпман».

Сув париси сўрабди:

«Қачон бас қиласан?»

У одам эса: «Денгизни қуритганимдан сўнг бас қиламан», деб жавоб берибди.

Шунда сув париси денгизга шўнғиб, ўша марваридни эгасига топширибди.

БҮРИ БИЛАН ҚҶЗИЧОҚ

Бўри сойдан сув ичаётган қўзичоқни кўриб қолибди.

Қўзичоқни егиси келган бўри унга тирғала бошлабди. «Сен,— дебди у,— сувни лойқалатиб, ичишга қўймапсан»,

Қўзичоқ шундай жавоб қилибди: «Оҳ, бўривой, мен қандоқ қилиб сувни лойқатай? Ахир мен оқимдан пастда турибман-ку, яна тумшукчамни ботирмай ичяпман». Шунда бўри айтибди: «Ундай бўлса ўтган ёзда нега отамни сўкдинг?» Қўзичоқ дебди: «Ахир ўтган ёзда мен ҳатто туғилмаган ҳам эдим-ку». Бўри жаҳли чиқиб, дағдаға қилибди: «Сенга ўзи гап уқтириш қийин. Қорним оч, шунинг учун ҳам сени ейман».

КУРК ТОВУҚ ВА ЖҶЖАЛАР

Курк товуқ жўжа очибди ва уларни қандай асрашни билмай қолибди. У полапонларига айтибди: «Яна пўчоқнинг ичига кира қолдинглар, сизлар тухум пўчоғига кирволсангиз, мен олдингидек устингиздан босиб ўтирганча асраб-авайлайман». Жўжалар қулоқ солиб, пўчоққа тирғалишибди, аммо ичкарига киришолмай қанотларининг эзилгани қолибди. Шунда бир жўжа онасига гап қотибди:

«Агар ҳамша пуҷоқнинг ичида қолиб кетадиган бўлса, яхшиси бизни дунёга келтирмаганингиз маъқул эди».

ОФИР ЖАЗО

Бир одам бозорга бориб, гўшт харид қилибди. Олдидан-да, уни алдаб, гўштнинг ёмонидан беришибди, бунинг устига тарозидан ҳам уриб қолишибди.

У гўштни кўтариб, сўкина-сўкина уйига қайтибди. Йўлда унга подшо йўлиқиб: «Кимни сўкяпсан?» деб сўрабди. Ҳалиги одам жавоб берибди: «Мени алдаганни сўкяпман. Уч қадоққа пул тўласам фақат икки қадоқ берди, яна расво жойидан берди». Подшо шундай дебди: «Юр, бозорга қайтайлик, ўша сени алдаганни кўрсат». Ҳалиги одам орқасига қайтиб, савдогарни кўрсатибди. Подшо гўштни тортиб кўрса, ростдан ҳам алдаган экан. Подшо сўрабди: «Савдогарни қандай жазолаш жоиз деб ўйлайсан?» Ҳалиги киши дебди: «У мени қанчага алдаган бўлса, орқасидан шунча гўшт кесиб олишни буюрсанг бўлди».

Шунда подшо айтибди: «Маъқул, унда пичоқни олгин-да, савдогардан бир қадоқ гўштни кесиб ол, фақат мўлжалда янглишма, мабодо бир қадоқдан ортиқ ёки камроқ кесиб олсанг ҳам ўзинг гуноҳкор бўласан».

Ҳалиги одам дами ичига тушиб, индамай уйига равона бўлибди.

ПОДШО ФУҚАРОЛАРИ

Бир подшо кўчада кетаётган экан. Йўлида гадо учраб, ундан садақа сўрабди.

Подшо ҳеч нарса бермабди. Шунда гадо айтибди: «Э подшо, чамаси сен, худо ҳаммамиз учун ягона олампаҳоқ эканини унутган кўринасан, биз ҳаммамиз оғанилармиз, ўзимизда борини баҳам кўришимиз керак». Подшо тўхтаб, жавоб қилибди: «Сен тўғри айтасан, биз оғанилармиз, ўзимизда борини баҳам кўришимиз керак», дея жавоб қилибди ва гадога тилла пул берибди. Гадо тиллани олиб, шундай дермиш: «Сен оз бердинг, оғанилар борини шундоқ баҳам кўришадими? Теппа-тепга баҳам кўриш керак. Миллионлаб пулларинг бор, сен бўлсанг биттагина бердинг».

Шунда подшо дебди: «Миллионлаб пулларим берлиги рост, мен эсам сенга фақат биттасини бердим, аммо менинг пулим қанча бўлса, фуқароларим ҳам шунчада».

ДЕҲҚОННИНГ ҒОЗ ТАҚСИМ ҚИЛГАНИ

Бир камбағал деҳқоннинг ейишга ҳеч вақоси қолмабди. Шунда у хўжайинидан егулик сўрамоқчи бўлибди. Қуппа-қуруқ боргиси келмай ғоз тутибди ва уни қовуриб, хўжайинга элтибди. Хўжайин ғозни олиб, дебди: «Келтирган совғанг учун сенга раҳмат, деҳқон, фақат ғозингни қандоқ тақсимлаймиз, дея бошим қотиб турибди. Мана, менинг хотиним, икки ўғил ва икки қизим бор. Ҳеч кимни хафа қилмаслик учун ғозни қандоқ тақсимласак экан?»

Деҳқон: «Ўзим тақсимлайман», дебди. Пичоқни олиб, ғознинг калласини кесибди-да, хўжайинга: «Хонадонда ўзинг ҳаммага бошсан, сенга боши бўла қолсин», дебди. Кейин орқасини кесиб, бекага берибди: «Сен хонадонга бош-қош бўлиб туриш учун уйда ўтирмоғинг лозим, сенга орқаси бўлсин». Кейин оёқларини кесиб, ўғилларга узатибди. «От изини той босар деб, сизларга оёғини беряпман». Қизларга эса қанотлари тегибди: «Ҳадемай уйдан учирма бўласизлар, сизларга қанот керак. Менга эса қолган ҳам бўлаверади!» Шундай дея ғознинг қолганини ўзига олиб қолибди.

Хўжайин кулибди ва деҳқонга ғалла билан пул берибди.

Ўзига тўқ бир деҳқон хўжайиннинг ғоз учун камбағал деҳқонни ғалла ва пул билан сийлаганини эшитибди, бешта ғозни қовуриб, хўжайинга туҳфа қилибди.

Хўжайин шундай дебди:

«Ғозларинг учун раҳмат. Аммо менинг хотиним, икки ўғлим ва икки қизим бор, олти жонмиз, ғозларингни қандоқ қилиб тепна-тенг тақсимласак экан?»

Бой деҳқоннинг боши қотибди, аммо ҳеч нима ўйлаб тополмабди.

Хўжайин камбағал деҳқонни айттириб келибди ва ғоз тақсим қилишни буюрибди. Камбағал деҳқон битта ғозни олиб, хўжайин билан бекага бераркан: «Мана, ғоз билан учта бўлдинглар», дебди. Биттасини ўғилларига узатибди: «Сизлар ҳам ғоз билан учтасизлар». Яна биттасини қизларга берибди: «Сизлар ҳам учта бўл-

дингиз». Үзига эса иккита ғозни қолидирибди: «Мана биз ҳам ғозлар билан учта бўлдик — ҳаммага теппа-тенг».

Хўжайин кулибди ва камбағал деҳқонга яна пул, ғалла бериб, бой деҳқонни эса ҳайдаб юборибди.

БУРИ ВА КАМОН

Овчи ўқ, ёй билан овга чиқибди ва ёввойи эчкини ўлдирибди, ўлжани елкасига ташлаб, кўтариб кегибди. Йўлда у тўнғизга дуч келибди. Овчи эчкини ташлабди ва тўнғизни отиб яралабди. Тўнғиз овчига ҳамла қилибди ва уни ёриб ташлабди-ю, ўзи ҳам шу заҳоти жон берибди. Қон ҳидини олган бўри эчки, тўнғиз, овчи ва камон ётган жойга келибди. Бўри қувониб кетибди ва ўзича ўйлабди: «Мана энди узоқ вақтгача қорним тўқ бўлади, фақат ҳаммасини бирдан емайман, ҳеч нима исроф бўлмаслиги учун оз-оздан ейман: олдин қаттиқроқ нарсани еб тураман, юмшоқроқ ва мазалироқ нарсани кейинга қолдираман».

Бўри эчки, тўнғиз ва овчини ҳидлаб кўриб, дебди: булар юмшоқ ўлжалар экан, кейинроқ есам ҳам бўлаверди, олдин мана бу камонни ипини еб олай. Бўри шундай дея камоннинг ипини ғажишга тушибди. Ипни тишлаши ҳамон камон ёйилиб кетиб, бўрининг қорнига зарб билан урилибди. Бўри шу заҳоти тил тортмай ўлибди, бошқа бўрилар эса овчини ҳам, эчки, тўнғиз ва бўрининг ўзини ҳам еб қўйишибди.

КАНАЛАР

Мен тунаб қолиш учун карвонсаройга қўндим. Уйқуга ётиш олдидан шамни олиб, каравот ва девор бурчақларини қараб чиқдим ва ҳамма бурчақларда кана борлигини кўриб, кечаси каналар безовта қилмаслиги учун нима қилсам экан дея ўйлаб қолдим.

Йиғма каравотимни ўзим билан олволгандим, аммо уни хонанинг ўртасига қўйсам каналар девордан ерга ва ердан каравот оёқларига тирмашиб менгача етиб келишини билардим, шунинг учун ҳам хўжайиндан тўртта ёғоч косача сўраб олдим-да, ҳар бирга сув қўйиб, каравот оёқларига қўйиб чиқдим. Мен ётдим ва шамни ерга қўйиб, қани, каналар энди нима қилишаркин дея кузата бошладим. Каналар кўп бўлиб, шу ердалигимни

пайқашган эди, улар ерда ғизиллаб, косача атрофида ғимирлаб қолишди, айримлари сувга юмалаб тушар, қолганлари орқасига қайтишар эди.

«Сизларни бошлаб алдадим,— деб ўйлардим,— ёнимга йўлаб бўлсиз энди». Шамни ўчирмоқчи бўлиб турувдим, шу маҳал нимадир чақаётганини сезиб қолдим. Мундоқ қарасам кана экан. Қаёқдан пайдо бўлдийкин? Орадан кўп ўтмай яна бошқасини топиб олдим. Атрофимга аланглаб, каналарнинг қаёқдан ёпишаётганини билмоқчи бўлдим.

Анчагача бошим қотиб турди, ахийри юқорига қарадиму каналарнинг шипга ўрмалаб чиқаётганини кўриб қолдим, улар каравот тепасига келиши ҳамон тўхта-тўғри устимга ташланишарди. «Йў-ўқ,— дея ўйландим,— сизларни алдаб бўлмас экан», чакмонимни елкамга ташлаб, ҳовлига чиқдим.

ҚУШЛАР ВА ТУЗОҚ

Бир овчи кўл бўйига тўр ташлаб, кўп қушларни тутиб олибди. Қушлар йирик-йирик экан, тўрни кўтарганча учиб кетишибди. Овчи ҳам қушларнинг ортидан қорама-қора бораверибди. Бир деҳқон овчини кўриб, шундай дебди: «Қаёққа чопяпсан? Ахир қушларга яёв етиб бўладими?» Овчи шундай жавоб берибди: «Мабодо битта қуш бўлганда етолмасдим, аммо ҳозир етволаман».

Овчининг айтгани келибди. Оқшом тушиши ҳамон ҳар бир қуш тунаш учун ўз томонига торта бошлабди: биттаси ўрмонга, бошқаси ботқоқликка, учинчиси далага интилибди: оқибат ҳаммаси тўр билан ерга қулаб тушиб, овчи уларни тутиб олибди.

ЗОҒЧА

Бир куни дарвеш ўрмонда лочинни кўриб қолибди. Лочин уяга бир бўлак гўшт кўтариб келибди ва уни майдалаб, зоғчага едирибди.

Лочиннинг зоғчани боқаётганини кўрган дарвеш ҳайрат билан ўйлабди: «Ўзи зоғча бўлсаям худонинг марҳаматига нойил ва ўша худовандо карим бу бургутни бегона бир етимчага қайишмоқни ўргатибдур. Шакшубҳасиз олло-таоло жамки жонзодларга ғамхўрдир. Биз бўлсак фақат ўзимизнигина ўйлаймиз. Мен ҳам

энди ўзимни ўйлашни бас қилиб, егулик ғамлаб юрмайман. Худо бошқа жонзотлар қатори мени ҳам ташлаб қўймас».

Дарвеш айтганини қилибди: ўрмонда жойидан силжмай худога сизиниб ўтираверибди. Уч кечаю уч кундуз туз тотмабди. Учинчи куни дарвеш азбаройи тинкаматори қуриганидан қўлини ҳам қимирлатолмай қолибди. Мадорсизликдан ухлаб қолибди. Тушида бир қарияни кўрибди. Қария бамисоли ёнига келгандек бўлиб, шундай дебди: «Нега сен тирикчилигингни йиғиштириб қўйдинг? Бу ишинг худога маъқул деб ўйлайсан, аслида гуноҳга ботяпсан. Худовандо карим оламини шундай яратганки, унда ҳар бир тирик жонзот ўз тирикчилигини ўзи қилмоғи даркор. Лочин худонинг амри ила зоғчани боқяпти, чунки зоғча кўмаксиз яшай олмайди; сен эса ўзинг тирикчилигингни ўтказа оласан. Сен худонинг марҳаматини синаб кўрмоқчи бўляпсан, бу эса гуноҳдир. Кўзингни оч ва олдингидек яна ҳаракатингни қил».

Дарвеш уйғонибди ва олдингидек яшай бошлабди.

ЧАВАНДОЗЛИКНИ УРГАНГАНИМ

Шаҳарда яшаганимизда ҳар куни ўқирдик, фақат якшанба ва дам олиш кунларигина акаларим билан сайр қилиб, ўйнагани чиқардик. Бир куни отам шундай деб қолди: «Катта болалар энди от минишни ўрганмоғи керак. Улар отчопарга боришсин». Мен акаларим орасида энг кенжаси эдим. «Мен ҳам ўргансам майлими?» деб сўрадим. «Сен йиқилиб тушасан», деди отам. Мени ҳам ўргатишсин дея йиғлаворгудай бўлиб ялиндим.

Отам шундай деди: «Ҳай майли, сениям ўргатишади. Фақат йиқилиб тушгудай бўлсанг йиғлаб юрмагин. Умрида отдан йиқилмаган одам от минишни ўрганолмайди».

Чоршанба куни уч ака-укани отчопарга олиб боришди. Биз катта айвонга, ундан ўтиб кичикроғига кирдик. Айвоннинг таги каттакон хона экан. Ерга қум сепилганди. Худди мана шу хонада жаноблар, бойваччалар ва бизга ўхшаган болакайлар от минишаркан. Отчопар дегани мана шу эди. Отларнинг ҳиди димоққа урилаётган бу хона нимқоронғи бўлиб, отларга қичқиришар, қамчилар тарсиллар, ёғоч деворга туёқларнинг урилиши эшитилар эди. Мен олдинига қўрқиб кетдим ва ҳеч нимани илғай олмадим. Кейин бизнинг амакимиз отбо-

қарни чақириб, тайинлади: «Мана бу болаларга отлардан беринг, улар чавандозликни ўрганишмоқчи». Отбоқар: «Хўп бўлади», деди.

Кейин у менга қараб туриб деди: «Мана буниси ҳали кудда кичкина экан». Амаки шундай жавоб қилди: «У йиқилсам йиғламайман деяпти». Отбоқар кулиб қўйиб, нари кетди.

Кейин учта эгарданган отни келтиришди, биз шимелимизни ечиб, зинапоядан отчопарга тушдик, отбоқар отни узун арқон билан ушлаб турар, акаларим эса отлик айланаб юришар эди.

Улар олдинга қадамлаб, сўнг йўргалаб юришди. Кейин кичикроқ бир отни етаклаб келишди. Унинг думи қирқилган, ўзи малла эди. Уни эркалаб Тулпорча дейишарди. Отбоқар кулимсираб менга: «Қани ўтирсилар, чавандоз», деди. Мен ҳам қувонар, ҳам қўрқар эдим, аммо буни ҳеч кимга сездирмасликка тиришардим. Узангига оёғимни қўйиш учун анча уриндим, аммо етолмадим, чунки мен ҳали кичкина эдим. Шунда отбоқар ўзи мени кўтариб ўтқазиб қўйди. У: «Тошингиз икки қадоқдан ошмайди, бойваччам», деди.

Отбоқар олдинга қўлимдан ушлаб турди; акаларимни ушламаган эди, мени ҳам қўйворишини сўрадим. У, «қўрқмайсизми?» деб сўради. Жудаям қўрқиб турган бўлсам-да, йўқ, қўрқмайман, дедим. Мен айниқса Тулпорнинг қулоқларини чимириб туришидан хавотирда эдим. У менга жаҳл қиляпти деб ўйлардим. Отбоқар, «ҳай майли, ишқилиб йиқилиб тушманг!» деди-ю, мени қўйворди. Тулпорча олдинга қадамлаб юрди, мен ҳам тўғри ўтирдим. Эгар сип-силлик бўлиб, ағдарилиб тушишдан чўчирдим. Отбоқар: «Хўш, жойлашиб ўтирволдингизми?» деб сўради. Мен: «Ҳа, ўтирволдим», дедим. «Қани унда йўргалашга ўтамиз!» деди ва у тилини чиқиллатди.

Тулпорча аста йўргалаб, мени силкита бошлади. Мен оғиб кетмасликка тиришиб, миқ этмасдим. Отбоқар: «Баракалла, чавандоз, баракалла!» дея мени мақтаб қўйди. Мен бундан беҳад суюндим.

Шу маҳал отбоқарнинг ёнига оғайниси келиб, уни гапга тутиб қолди ва отбоқар менга қарамай қўйди.

Тўсатдан мен эгардан оға бошлаганимни пайқаб қолдим. Узимни ўнглашга уриндиму эпполмадим. Мен тўхтатишни сўраб, отбоқарга қичқирмоқчи бўлдим, аммо уялиб, индамай қўя қолдим. Отбоқар ҳамон менга қарамас эди. Тулпорча тинимсиз йўргалар, мен эсам

тобора эгардан оғиб борардим. Мен ёрдам берворар дея отбоқарга кўз тикар, у эса ҳамон ўртоғи билан гурунглашар, менга қарамасдан, «Баракалла, чавандоз!» деб қўярди. Эгарга зўрға илашиб ўтирар ва жуда ҳам қўрқиб кетган эдим. Энди буткул тамом бўлдим деб ўйладим. Аммо қичқиришга уялардим. Тулпорча мени яна бир силкиган эди, сирпаниб, ерга йиқилиб тушдим. Шунда Тулпорча ҳам тўхтаб қолди ва отбоқар ўгирилиб, от устида менинг йўқлигимни кўрди. «Ана холос, чавандозим йиқилиб тушибди-ку!» дея ёнимга келди. Мен унга майиб бўлмаганимни айтувдим, кулиб, деди: «Боланинг танаси юмшоқ бўлади». Менинг эса йиғлагим келди. Яна отга миндириб қўйишни сўровдим, миндиришди. Бошқа йиқилмадим.

Отчопарда шу тариқа ҳафтасига икки мартадан машқ қилиб турдик ва мен кўп ўтмай чавандозликнинг анча ҳадисини олволдим, ҳеч нарсадан қўрқмайдиган бўлдим.

ПОДШО ВА КЎЙЛАК

Бир подшо бетоб бўлиб қолибди ва: «Кимки дардимга шифо топса ярим подшолигимни бераман», дебди. Шунда жамики донишмандлар тўпланиб, подшони қандай даволасак экан дея маслаҳатлашишибди. Ҳеч ким чорасини тополмабди. Фақат бир донишмандгина подшонинг дардига даво топса бўлади дебди. У агар бахтли одамни топиш мумкин бўлса кўйлагини ечиб, подшога кийдириш керак, шунда подшо тузалиб кетади дебди. Уз туриш-турмушидан рози бўлган бирон-бир кимса топилмабди. Биров бой бўлса соғ эмас, биров соғу аммо қашшоқ; соппа-соғ ва бадавлат бўлгани хотиндан ёлчи-маган, яна кимнидир болалари ноқобил, ҳаммаси ишқилиб нимадандир зорланади. Бир куни кеч оқшомда шаҳзода бировнинг кулбаси ёнидан ўтиб кетаётиб, ичкаридаги гапни эшитиб қолибди: «Мана, худога минг қатла шукурки ишимни битириб келдим, қорним ҳам тўқ; энди ухласам бўлади; менга тағин нима керак?»

Шаҳзода суюниб кетибди, ҳалиги одамнинг кўйлагини ечиб, ўрнига қанча хоҳласа шунча пул беришни ва кўйлакни шаҳаншоҳга элтишни буюрибди. Хизматкорлар бахтли одамнинг олдига келиб, кўйлагини ечмоқчи бўлишибди, аммо бахтли одам шу қадар қашшоқ эканки, боёқишнинг ҳатто эгинда кўйлаги ҳам йўқ экан.

ҚАМИШ ВА ЗАЙТУН

Зайтун ва қамиш қай биримиз мустақкам ва бақуватлироқмиз дея тортишиб қолишибди. Зайтун ҳар қандай шамолга ҳам эгилаверадиған қамишдан кулибди. Қамиш индамабди. Ногоҳ бўрон турибди: қамиш эгилиб, тўлғонибди, ергача қадди букилибди — синмабди. Зайтун эса шамолга қаддини керған экан, синиб тушибди.

БУРИ ВА ДЕҲҚОН

Овчилар бўрини қувиб боришаётган экан. Бўри йўлида деҳқонга дуч келибди. Деҳқон ғаллаянчигич тўқмоқни ва қопини кўтариб, хирмондан қайтаётган экан. Бўри унга шундай дебди: «Деҳқон, мени яшир, орқамдан овчилар қувиб келишяпти». Деҳқоннинг бўрига раҳми келибди ва уни қопига яшириб, орқалаб олибди. Овчилар етиб келиб, деҳқондан: «Бўрини кўрмадингми», деб сўрашибди.

— Йўқ, кўрмадим,— дебди деҳқон.

Овчилар жўнаб кетишибди. Бўри қопдан чиқибдида, деҳқонни емоқчи бўлибди. Деҳқон унга шундай дебди:

— Эҳ, бўривой, инсофинг йўқ экан, мен сени қутқарсаму сен бўлсанг мени емоқчи бўляпсан-а.

Бўри жавоб қилибди:

— Яхшилик унутилади.

— Йўқ, яхшилик унутилмайди, кимдан сўрасанг сўра — ҳамма яхшилик унутилмайди дейди.

— Бўпти, унда бирга кетдик,— дебди бўри.— Биринчи дуч келгандан яхшилик унутиладими-йўқми деб сўраймиз. Агар унутилмайди дейишса сени қўйвораман, унутилади дейишса еб қўяман.

Йўлда кетишаётган экан, олдиларидан кўзи ожиз, қари бия чиқибди. Деҳқон сўрабди: «Айт-чи, бия, яхшилик унутиладими ёки йўқми?»

Бия шундай жавоб қилибди:

— Э нимасини айтай, мана мен ўн икки йил хўжайиннинг хизматини қилдим, ўн иккита қулун туғиб бердим, тинимсиз ер ҳайдаб, юк ташидим, ўтган йили кўр бўлиб қолдиму ёйжувозхонада ишлай бошладим. Тунов кун ийланишга мажолим қолмай филдиракнинг устига йиқилиб тушдим. Мени ўласи қилиб калтаклашди, думимдан судраб бориб жарликка улоқтиришди. Ўзимга

келиб, базўр эмаклаб чиқиб олдим, мана энди қаёққа бош уришимни билмайман.

— Мана кўрдингми,— дебди бўри.— Яхшилик унутилади.

— Шошмай тур, яна сўраб кўрамиз,— дебди деҳқон.

Яна йўлда давом этишибди. Қари бир итга дуч келишибди. Жонивор думини ликиллатганча судралиб бораётган экан.

— Қани айт-чи, ит, яхшилик унутиладими ёки йўқми?— деб сўрабди деҳқон.

— Э нимасини айтай: ўн беш йил хўжайиннинг хизматини қилдим, вовуллаб, ваҳшат солиб уйини қўриқладим, мана энди тишларим тўкилиб, қартайганимдан сўнг орқамга шоти билан уриб, ҳовлидан ҳайдаб юборишди. Энди қаёққа бораримни билмай эмаклаб кетяпман.

— Эшитдингми нима деганини?— дебди бўри.

— Яна бир оз шошмай тур,— дебди деҳқон.

Йўлда тулкига дуч келишибди. «Қани айт-чи, тулкивой, яхшилик унутиладими ёки йўқми?» деб сўрабди деҳқон.

— Сенга буни билиш нега керак бўлиб қолди?— сўрабди тулки.

— Э мана бу бўри овчилардан қочиб келаётиб мендан яширишни сўровди, уни қопимга яширдим, энди бўлса у мени емоқчи бўляпти,— дебди деҳқон.

— Наҳотки шундай катта бўри кичкина қопга сига? Мабодо ўз кўзим билан кўрганимда ҳакамлик қила олардим,— дебди тулки.

— Бемалол сиғиб кетди, ишонмасанг ана ўзидан сўра?— дебди деҳқон.

«Тўғри айтяпти», дея жавоб қилибди бўри.

Шунда тулки айтибди:

— Ўз кўзим билан кўрмагунимча ишонмайман. Қани, қандай сиққанингни ўзинг кўрсат-чи.

Шунда бўри калласини қопга суқиб, «мана бундоқ»,— дебди.

— Қопга бутунлай киргин, бўлмаса яхши кўролмайман,— дебди тулки.

Бўри қопга кирибди. «Энди қопнинг оғзини боғла»,— дебди тулки деҳқонга. Деҳқон қопни боғлабди. Тулки шундай дебди:

— Қани энди, деҳқон, хирмонда қандай ғалла янчишингни бир кўрсатиб қўй-чи.

Деҳқон суюниб кетибди ва бўрини тўқмоқлашга тушибди.

Кейин: «Хирмонда ғаллани мана бундоқ қилиб янчади, тулкивой», дея тулкининг калласига битта уриб, ўлдирибди ва: «Яхшилик унутилади!» дебди.

ТУЛКИ ДУМИ

Бир одам тулкини тутиб олиб: «Итларни думингиз билан алдашни кимдан ўргангансизлар?» деб сўради. Тулки шундай жавоб берибди: «Алдашга бало борми? Биз итларни алдамаймиз, улардан жон-жаҳдимиз билан қочамиз, холос». Шунда у киши айтибди: «Йўқ, сизлар думингиз билан алдайсизлар. Итлар сизларни қувиб етиб, энди тишламоқчи бўлганда сизлар думингиз билан бир томонга буриласиз, итлар думингиз ортидан кескин бурилганда сизлар бошқа томонга уриб қоласизлар. Тулки бунга жавобан кулимсираб, шундай дебди: «Биз буни итларни алдаш учун жўрттага қилмаймиз, биз буни бурилиш учун қиламиз: итлар бизни қувиб етгандан кейин, тўғрига кетишдан нажот йўқлигини кўриб бир четга буриламиз: тўсатдан бир томонга бурилиш учун худди сизлар югураётиб бурилмоқчи бўлганингизда қўлингиз билан ҳаракатланганингиздай, думимиз билан иккинчи томонга кескин силтаймиз. Буни биз ўйлаб топганимиз йўқ: буни худонинг ўзи бизни яратиб, итлар ҳамма тулкиларни қийратмасин дея ўйлаб топган».

ХУДО ҲАҚИҚАТНИ ҚУРАДИ-Ю, АММО АЙТАВЕРМАЙДИ

Владимир шаҳрида Аксёнов деган ёш бир савдогар яшарди. Унинг иккита дўкони ва уйи бор эди.

Аксёнов малларанг, жингалаксоч, чиройли ва қувноқ одам бўлиб, қўшиқ айтишга ҳам анча уста эди. Ёшлигида кўп ичар, ичганда тўполон қилар, аммо уйлангандан кейин ичишни ташлаган, фақат аҳён-аҳёнда эски одати қўзиб қоларди.

Ёз кунларининг бирида Аксёнов Нижнийга ярмаркага борди. Оиласи билан хайрлашаётганда хотини унга шундай деди:

— Иван Димитрович, шу бугунча бормай тур, сен ҳақингда бехосият туш кўрдим.

Аксёнов кулиб жавоб қилди:

— Сен ҳойнаҳой ярмаркада маишат қилишимдан қўрқаётгандирсан?

Хотини шундай деди:

— Нимадан қўрқаётганимни ўзим ҳам билмайман, ишқилиб, яхши туш кўрмадим-да, гўёки сен шаҳардан келиб, қалпоғингни олганмишсан, мен эса мундоқ қарасам бошингда сочинг оппоқ оқариб кетганмиш.

Аксёнов кулди.

— Э, демак омадим келаркан. Мана қараб тургин, савдони битириб, қимматбаҳо совғалар келтираман.

Шундай қилиб у, оиласи билан хайрлашиб, жўнаб кетади.

Йўлнинг ярмида унга таниш бир савдогар ҳам қўшилади ва икковлон бирга тунаш учун тўхтайдилар. Улар чой ичиб, ёнма-ён икки ҳужрада ухлаш учун ётадилар. Аксёновнинг узоқ ухлайдиган одати йўқ эди; у тун ярмида уйғонди, салқинда юриш ўнғай бўлишини кўзлаб, аравакашни уйғотди ва йўлга ҳозирланишни буюрди. Кейин қора ҳужрага чиқиб, хонадон соҳиби билан ҳисоб-китоб қилди.

Қирқ чақиримча йўл босгач, у яна тамадди қилиш учун карвонсаройда тўхтади, ҳордиғи чиққач, туш маҳали айвонга чиқиб, самовар-қўйишни буюрди, гитара-сини олиб, чала бошлади. Тўсатдан ҳовлига қўнғироқларини жаранглатиб, уч отли арава кириб келди. Ундан икки солдат билан бир амалдор тушиб, Аксёновга рўбарў бўлишди ва ундан кимлиги, қаёқдан келаётганини сўрашди. Аксёнов бор гапни айтгач, уларни чойга таклиф қилди. Аммо ҳалиги амалдор ҳамон бетиним тергов қиларди: «Ўтган кеча қаерда тунадинг? Бир ўзингмидинг ёки савдогар ҳам бормиди? Эрталаб савдогарни кўрмадингми? Нега энди у ердан барвақт жўнаб кетдинг?» Аксёнов нега энди менадан буларни сўраяптигини дея ҳайрон бўлди: ҳамма нарсани оқизмай-томизмай, қандай бўлса шундай гапириб берди ва ахийри шундай деди: «Нега энди мені бунчалик тергов қиляпсиз? Мен ўғриям, қароқчиём эмасман. Ўз юмушим билан кетяман, мени тергов қилишнинг ҳожатиям йўқ».

Шунда амалдор солдатларни чақириб, деди:

— Мен полиция бошлиғиман, сени тергаётганимга сабаб шуки, ўтган кеча сен билан бирга тунаган савдогар сўйилган. Нарсаларингни кўрсат, сизлар уни тинтув қилинглар.

Ҳужрага кириб, жомадон билан қопларни олишди ва уларни очиб, тинтишга тушдилар. Ногоҳ полиция бошлиғи қопдан пичоқни чиқариб, ҳайқирди:

— Бу кимнинг пичоғи?

Аксёнов қопдан қонли пичоқни топиб олишганини кўриб кўрқиб кетди.

— Пичоқ нега қон?

Аксёнов жавоб қайтармоқчи эди, тили айланмай қолди.

— Мен... мен билмайман... мен... п-пич... меники эм-эм...

Шунда полиция бошлиғи айтди:

— Эрталаб савдогарни сўйилган ҳолда топишди. Буни сендан бошқа ҳеч ким қилмайди. Уй ичкаридан беркитилган, ичкарида эса сендан бошқа кимса йўқ эди. Мана энди қопингдан топилган қонли пичоққа нима дейсан: қолаверса кимлигинг шундоқ башарангдан ҳам маълум. Гапир, уни қандай ўлдирдинг, қанча пулини ўмардинг?

Аксёнов худони ўртага қўйиб, бу ишни қилмаганлиги, бирга чой ичишгандан кейин савдогарни кўрмаганлиги, 8000 ўзининг пули эканлиги, пичоқ уники эмаслигини айтди. Аммо овози қалтираб, юзлари оқариб кетган, бутун вужуди худди гуноҳкордай кўрқувдан титраб-қақшар эди.

Полиция бошлиғи солдатларни чақирди ва уни боғлаб, аравага олиб чиқишни буюрди. Оёқларини боғлаб, аравага ағдаришганда Аксёнов чўқинди ва йиғлаб юборди. Аксёновнинг нарсалари ва пулини олиб қўйишди, ўзини эса яқин шаҳардаги турмага юборишди.

Владимирга борган вакил Аксёновнинг қандай одамлигини сўраб-суриштирди, жамики савдогарлар ва ҳамюртлари Аксёновнинг ёшлигида ичиб, анча-мунча шўхлик қилгани, аммо ўзи яхши одам эканлигини айтишди. Шундан кейин уни суд қилишга тушдилар. Аксёновни рязанлик савдогарни ўлдириб, 20000 пулини ўғирлаганликда айблаб суд қилишди.

Хотини эрининг қайғусида бўларича бўлди, нима қиларини билмай боши қотди. Болалари ҳали ёш, биттаси кўкрагидан узилмаганди. У ҳамма болаларини олиб, эри қамоқда ётган шаҳарга йўл олди. Олдинига уни қўйишмади, аммо боёқиш бошлиқларга ялиниб-ёлборгач, эрининг ҳузурига олиб боришди. Муштипар хотин эрини бошқа аристонлар қатори қамоқхона кийимида, занжирбанд ҳолда кўрди-ю, ўзини ерга ташлаб юборди

ва аччагача ўзига келолмади. Кейин болаларини атрофига ўтқазиб, ўзи ҳам уларнинг ёнига чўкди ва уйдаги туриш-турмушидан гап очди. Айни чоғда эридан бошига тушган фалокат ҳақида сўраб-суриштирди. Эри бор гапни айтиб берди.

— Энди нима қилдик?— деб сўради хотини.

— Подшоҳга арз қилмоқ лозим. Емаган сомсага пул тўлаш алам қилади.

Хотини подшоҳга арзнома юборгани, аммо у ҳали етиб бормаганини айтди. Аксёнов бошини ҳам қилганча ҳеч нима демади. Шунда хотини яна гап қотди:

— Эсингдами, ўшанда сочларинг оқариб кетгани бежиз тушимга кирмаган экан. Мана энди ростдан ҳам ғам-ғуссадан сочинг оқариб кетди. Асли ўшанда борманг бўларкан.

Хотин эрининг сочларини сийпалаб, оҳиста сўради:

— Ваня, жонгинам, ёстиқдошингга тўғриси айтиб қол, мабодо шу ишни сен қилмаганмисан?

Бечора Аксёнов: «Энди шубҳаланмаган битта сен қолувдинг!» деди-ю, юзини тўсганча йиғлаб юборди. Кейин солдат келиб, учрашув вақти тугаганини айтди. Шунда Аксёнов оиласи билан охирги марта видолашди.

Хотини жўнаб кетгач, Аксёнов бўлиб ўтган суҳбатни бир-бир эслай бошлади. У хотини ҳам унда шубҳаланиб, савдогарни сен ўлдирмаганмисан деб сўраганини эслади-ю, ўзича: «Дарҳақиқат, худованди каримдан бошқа ҳеч ким ҳақиқатни билмайди ва фақат парвардигордангина ёруғлик кутиш мумкин», деб қўйди. Ушандан буён Аксёнов арзнома ёзишни бас қилиб, умьдини узиб қўйди ва фақат худогагина сиғиниб, тоат-ибодатга берилди.

Аксёнов дарра билан саваланиб, каторгага сургуни қилиш учун ҳукм қилинди. Ҳукм ижро этилди.

Уни дарра билан савалашди, калтак зарбидан қолган жароҳатлари тузалгач, бошқа аристонларга қўшиб Сибирга ҳайдашди.

Сибирда, каторгада Аксёнов 26 йил яшади. Бошида сочлари қордай оқариб кетди, энсиз, узун соқоли ҳам оппоқ эди. Олдинги қувноқлигидан асар ҳам қолмади. У букчайганча, оҳиста юрар, кам гапирар, мутлақо кулмас ва тез-тез худога ибодат қилар эди.

Тутқунликда Аксёнов этикдўзликни ўрганди, ишлаган пулига азиз-авлиёлар ҳақидаги диний китоб сотиб олди ва қамоқхона ёруғлигида мутлақо қилиб турди. Байрамларда қамоқхона черковига бориб, Апостолни

Ўқир, бутхона хорига қўшилиб куйлар, овози ҳалиям чакки эмас эди. Бошлиқлар Аксёновни мўмин-қобиллиги учун хуш кўришар, «отахонимиз», «оллонинг ноиб» дея ялқашар эди. Турмада бирон-бир илтимос чиқиб қолса, оғайнилари бошлиқлар билан мулоқотда бўлиш ваколатини ҳамиша Аксёновга ишонишар, мабодо аристонлар ўртасида уриш-жанжал чиқса ҳам доимо Аксёновнинг олдига ажрим қилишни сўраб келишар эди.

Аксёнов уйдан хат олмас, хотин ва бола-чақаси ҳақида ҳеч нарса билмасди.

Бир куни каторгага янги аристонлар келди. Кечқурун эски маҳбуслар янгиларни ўртага олиб, ким қайси шаҳар ёки қишлоқдан келганлиги, гуноҳи нимадалиги ҳақида сўраб-суриштира бошладилар. Янги аристонлар орасида баланд бўйли, соқоли қиртишланган, олтмиш ёшлардаги, бақувват бир чол ҳам бор эди. У нима учун қўлга тушиб қолганини айтаркан, шундай деди:

— Бу ёққа мутлақо гуноҳим бўлмаган ҳолда келиб қолдим. Аравакашнинг отини чанасидан ечиб олувдим. Ўғирлагансан дея тутиб олишди. Мен фақат манзилга тезроқ етиб олмоқчи эдим, ахир отни қўйворувдим-ку. Аравакаш бўлса ўзимнинг танишим, дедим. Тўғри айтибманми? Йўқ, ўғирлагансан дея туриб олишди. Аслида қаерда, нимани ўғирлаганимни билишмасди. Илгариги қилмишларим учуноқ аллақачон шу ерга келишим лозим эди, аммо қўлга туширишолмади, энди бўлса қонунга хилоф ҳибсга олиб ўтиришибди. Сибирида олдин ҳам бўлганман, аммо кайф-сафо узоқ чўзилмаган.

— Сен ўзинг қаерликсан?— деб сўради аристонлардан бири.

— Биз Владимир шаҳридан, ўша ерлик мешчанларданмиз. Исмин Макар, одамлар Семёнович дейишади.

Аксёнов бошини кўтариб, сўради:

— Семёнович, сен мабодо владимирлик савдогар Аксёновлар ҳақида эшитмаганмисан? Улар ҳаётмикин?

— Эшитганда қандоқ! Бадавлат савдогарлар, оталари бежиз Сибирга сургун қилинмаган. Худди сен билан бизга ўхшаган гуноҳкор бандалардан. Отахон, сен ўзинг қайси гуноҳинг учун бу ерда ўтирибсан?

Аксёнов ўзининг шўр пешонаси ҳақида гапиришни ёқтирмасди, бир хўрсиниб олгач, шундай деди:

— Гуноҳимга яраша йигирма олти йилдан буён жазомни тортиб юрибман.

— Қанақа гуноҳинг учун ахир?— деб сўради Макар Семёнов.

Аксёнов: «Жаззасига яраша-да!» деди-ю, бошқа га-
пиролмади, аммо аристон ўртоқлари Аксёновнинг қандай
қилиб Сибирга тушганини айтиб беришди. Улар йўлда
кимдир савдогарни ўлдириб, пичоқни Аксёновнинг қо-
пига яшириб кетгани, бунинг учун уни беҳуда-беғуноҳ
суд қилишганини янги маҳбусга ҳикоя қилишди.

Макар Семёнович бу гапни эшитди-ю, ялт этиб Ак-
сёновга қаради, тиззасига шапатилаб, хитоб қилди:

— Ё товба! Ё товба! Ахир қариб кетибсан-ку, ота-
гинам!

Ундан нега ҳайрон бўлаётгани, Аксёновни қаерда
кўрганини сўрашди, аммо Макар Семёнов бунга эъти-
бор қилмади, фақат: «Зап аломат иш бўлди-да, оғай-
нилар, кўришган жойимизни қаранг», деб қўйди.

Бу гаплардан Аксёновнинг хаёлига мабодо бу одам
ўша савдогарни ким ўлдирганини билмасмикан деган
фикр келди.

— Семёнович, балки сен ўша жиноят ҳақида олдин
ҳам эшитгандирсан ёки мени илгари кўргандирсан?—
деб сўради.

— Эшитганда қандоқ! Ер юзи мишмишларга тўла.
У ишларга кўп вақт бўлди. Эшитганларим ҳам ёдимдан
кўтарилиб кетган,— деди Макар Семёнов.

— Балки савдогарни ким ўлдирганини эшитгандир-
сан?— деб сўради Аксёнов.

Макар Семёнов кулиб жавоб берди:

— Ким бўларди — ўша, қопидан пичоқ чиққан одам
ўлдирган-да. Агар биронтаси пичоқни қопингга яшир-
ган тақдирда ҳам ўзи қўлга тушмаган бўлса — ўғри
эмас. Қолаверса, қандай қилиб пичоқни қопингга яши-
риш мумкин? Ахир у бошингда эмасмиди? Ўзинг ҳам
сезардинг-ку.

Аксёнов бу гапни эшитди-ю, савдогарни худди мана
шу одам ўлдирган деб ўйлади. Урнидан туриб, ўзини
четга олди. Аксёнов шу кеча мижжа қоқмади. Диққати
ошди, кўз олдига ҳар турли нарсалар кела бошлади:
гоҳ хотини уни охириги марта ярмаркага кузатганда
қандай бўлса, ўшандай кўз олдига келарди. Хотинининг
жонли қиёфаси, юз-кўзларини яққол кўрди, гап-сўзла-
ри, кулишларини эшитди. Кейин ўшанда ҳали кичкина
бўлган, биттаси пўстин кийган, иккинчиси эмизикли бо-
лакайлари кўз олдига келди. Ушанда ўзи ҳам ёш ва
қувноқ бўлганини эслади: карвонсарой айвонида ўтир-
ганча шоду хуррам гитара чалаётганда қўлга олиш-
ганини эслади. Маҳкумлар жазоланадиган жойда дар-

ра егани-ю, ўша жаллод, атрофдаги халойиқ, кишанлар, аристонлар ҳамда йигирма олти йил чўзилган маҳбуслик ҳаёти, қариб-қартайиб қолгани — ҳамма-ҳаммаси кўз ўнгида намоён бўлди. Юраги шундай сиқилдики, бутун ёруғ олам кўзига қоронғи кўриниб кетди.

«Ҳаммасига ана ўша иблис сабабчи!» деб ўйлади Аксёнов.

Макар Семёновични кўрарга кўзи, отарга ўқи йўқ, ўзи нима бўлса ҳам бошлаб ўчини олиб, аламдан чиққиси келар эди. Туни билан ибодат қилиб чиқди, аммо ўзини босолмади. Кундузи Макар Семёновга яқинлашолмади, башарасига ҳам қарамади.

Икки ҳафта шу зайлда ўтди. Аксёнов тунлари ухлай олмас, азбаройи сиқилганидан ўзини кўярга жой тополмасди. Бир куни тунда Аксёнов турма оралаб кетаётган эди, ёғоч каравотлардан бирининг тагидан тупроқ тўкилиб кетди. Нима гап дея тўхтади. Ногоҳ каравот тагидан Макар Семёнович сакраб чиқди ва қўрқа-писа Аксёновга қаради. Аксёнов уни кўргиси келмай, ўтиб кетмоқчи бўлди, аммо Макар уни қўлидан ушлаб қолди ва девор тагидан қандай қилиб лаҳм қазигани, ҳар куни ишга ҳайдашганда кўнжига тупроқ солиб, кўчага тўкиб келаётганини айтиб берди.

— Фақат дамингни чиқарма, бобой, мен сениям бу ердан олиб чиқаман,— деди у.— Мабодо оғзингдан гулласанг, мени калтаклашади, унда ўзингдан кўр — ўлдираман.

Аксёнов ўз кушандасини кўрди-ю, қаҳру ғазабдан титраб-қақшаб кетди, қўлини тортиб, шундай деди:

— Чиқишга кўзим учиб тургани йўқ, ўлдирадиган гуноҳим ҳам йўқ, сен мени аллақачон ўлдириб бўлгансан. Қилмишингни айтиш-айтмасликни эса оллонинг хоҳиш-иродаси ҳал қилади.

Эртаси куни солдатлар аристонларни ишга ҳайдаб чиқишганда Макар Семёнов тўкиб кетган тупроқни пайқаб қолишди ва турмани қидириб, тешикни топиб олишди. Бошлиқ турмахонага келиб, тешикни ким қазиди дея ҳаммани сўроққа тутди. Ҳамма айбни ўзидан соқит қилди. Билганлар Макар Семёновни сотишмади, чунки бу қилмиши учун уни ўласи қилиб калтаклашлари аниқ эди. Шунда бошлиқ Аксёновга мурожаат қилди. У Аксёновни адолатпарвар одамлигини биларди.

— Отахон, сен тўғрисиўз одамсан, худо ҳаққи айт-чи, бу ишни ким қилди?

Макар Семёнович ҳеч нима бўлмагандек, бошлиққа кўзини лўқ қилиб турар, Аксёновга қарамас эди. Аксёновнинг эса қўл ва лаблари титраб кетди, анчагача тили калимага келмади. Кўнглидан шундай ўйлар кечди: «Ўзи-ку мени адоий тамом қилган одам бўлса, яна қайси кўрсатган каромати учун қилмишини беркитай? Чеккан изтироб-аламларим ҳаққи бир жаззасини тортсин. Шу тобда бир оғиз айбини айтсам бўлди — калтакнинг тагида қолади. Нима, ёки мен беҳуда домангир бўляпманми? Э нималар деяпман, ахир бундан менга нима фойда?»

Бошлиқ яна бир карра сўради: «Хўш, отахон, тўғриси айт-чи, лаҳмни ким қазиди?»

Аксёнов Макар Семёновичга бир қараб қўйиб, жавоб берди:

— Мен кўрганим йўқ, билмайман ҳам.

Шундай қилиб лаҳм қазиган одамни топишолмади.

Кейинги кеча Аксёнов тахта каравотига чиқиб, энди мудраган ҳам эдики, оёқ томонига кимдир келиб ўтирганини пайқади. У қоронғида тикилиб, Макарни таниб қолди.

— Сенга яна нима керак ўзи? Бу ерда нима қилиб ўтирибсан?— деди Аксёнов.

Макар Семёнович миқ этмасди. Аксёнов ёнбошлаб туриб гапирди:

— Нима керак деяпман? Йўқол! Бўлмаса ҳозир солдатни чақираман.

Макар Семёнович Аксёновга яқин энгашиб, шивирлади:

— Иван Димитриевич, кечир мени!

— Қай бир гуноҳингни кечирай?— деб сўради Аксёнов.

— Савдогарни ўлдирган ҳам, пичоқни қопингга яширган ҳам менман. Мен сени ҳам ўлдирмоқчи эдим аммо ҳовлидан шарпа эшитилиб қолди, пичоқни қопингга яшириб, деразадан ташлаб қочдим.— Аксёнов индамас, нима деярини билмас эди. Макар Семёнов тахта каравотдан пастга тушиб, ерга сажда қиларкан, шундай деди:

— Иван Димитриевич, кечир мени, худо ҳаққи кечир. Савдогарни ўлдирганимни бўйнимга оламан, сени афв этадилар. Сен уйингга қайтасан.

Аксёнов бунга жавобан айтди:

— Сенга гапириш осон, мен қандай тоқат қилай ахир? Энди қайга бош уриб борай?.. Хотиним ўлиб кетган бўлса, балалар унутворишган, топиниб борар маконим йўқ...

Макар Семёнов ердан қаддини кўтармай бошини заминга уриб, деди:

— Иван Димитриевич, кечир! Мени дарра билан калтаклашганда ҳам шу тобда кўзингга тик қараганчалик қийналмагандим... Сен бўлсанг яна раҳм қилиб, мени сотмадинг. Худо ҳаққи мени кечиргин! Мендек ёвуз бир иблисни кечир!— У шундай дея ўкириб йиғлади.

Аксёнов Макар Семеновичнинг йиғлаганини эшитгач, ўзи ҳам йиғлаб юборди.

— Сени худонинг ўзи кечиргай,— деди у.— Балки мен ўзим ҳам сендан баттарроқдирман.

Ногоҳ кўнгли енгил тортди. Энди уйини ҳам соғинмас, турмадан бошқа ёққа боришни ҳам истамас, фақат охиратини ўйлар эди, холос.

Макар Семёнов Аксёновнинг йўриғига кўнмай, маҳкамага бориб, айбини бўйнига олди.

Аксёновга озод бўлиши ҳақида рухсатнома келганда у аллақачон бандаликни бажо келтирган эди.

АДОЛАТЛИ ҚОЗИ

Жазоир подшоси Бауакас қўл остидаги шаҳарлардан биридаги қозининг адолатпарварлиги ва ундан биронта муттаҳам жазосиз қолмаслиги ҳақида айтилаётган гап-сўзларнинг ростлигини шахсан ўзи синаб кўрмоқчи бўлади. Бауакас савдогар қиёфасида от миниб, ўша қози яшайдиган шаҳарга жўнайди. Шаҳарга кираверишда Бауакаснинг олдига бир чўлоқ келиб, садақа сўрайди. Бауакас унга хайр қилиб, яна йўлида давом этмоқчи бўлганда ҳалиги чўлоқ кийимидан тортиб қолади. «Сенга яна нима керак?— деб сўрайди Бауакас.— Садақа сўрагандинг — бердим».

«Садақа бердинг,— дейди чўлоқ,— аммо яна битта яхшилик қил, майдонгача отингга мингашиб бориб олай, йўқса от, туяларнинг тагида қолиб кетаман».

Бауакас чўлоқни орқасига мингаштириб, майдонга элтади. Майдонда Бауакас отини тўхтатади. Аммо гадо тушмайди. Бауакас: «Нега ўтирибсан, пастга туш, етиб келдик», дейди. Шунда гадо: «Нега энди тушарканман,

от ўзимники бўлса. Яхшиликча хотимни қайтармасанг қозига борамиз»,— дейди.

Халойиқ тўпланади, уларнинг тортишувини эшитганлар пайдар-пай шовқин солиб қичқиршади: «Қозига боринглар, ўша сизларни ажрим қилади».

Бауакас чўлоқ билан қозига боришади. Қозихонада одамлар кутиб туришар, қози навбати билан уларни чақирар эди. Бауакаснинг гали келгунча қози аллома билан деҳқонни ҳузурига чорлайди. Улар хотин важидан тортишишарди. Деҳқон бу менинг хотиним дер, аллома бўлса йўқ, менинг хотиним дерди. Қози индамай уларнинг даъвосини эшитгач: «Хотинни қолдириб, ўзинглар эртага келинглар», дейди.

Улар кетгач, қассоб билан ёғфуруш киради. Қассобнинг ҳаммаёғи қон, ёғфуруш эса ёққа беланган эди. Қассоб қўлидаги пулни, ёғфуруш эса қассобнинг қўлини чангаллаб олганди. Қассоб арз қиларди: «Мен бу одамдан ёғ сотиб олиб, пулни тўлаш учун ҳамёнимни чиқарим ҳамон у қўлимдан тутиб, пулимни тортиб олмоқчи бўлди. Шу аҳволда ҳузурингизга келдик — қўлимда ҳамёним, у бўлса қўлимдан тутиб турибди. Аммо пул ўзимники, у эса ўғри».

Ёғфуруш бўлса шундай дерди: «Бу ғирт ёлғон. Қассоб олдимга ёғ олмоқчи бўлиб келувди. Кўзасига тўлдириб ёғ қуйиб берганимдан кейин тилламни майдалаб бергин деб қолди. Мен пулни олиб, пештахтага қўйишим билан у пулларни ўмариб кетмоқчи бўлди. Мен қўлидан тутиб қолдим ва буёққа олиб келдим».

Қози сукут сақлаб, буюради: «Пулларни қолдириб, ўзинглар эртага келинглар».

Бауакас билан чўлоқнинг гали келганда Бауакас бор гапни оқизмай-томизмай айтиб беради. Қози унинг гапларини эшитгач, гадони сўроқлайди. «Бунинг айтганлари ҳаммаси ёлғон,— дейди гадо,— мен шаҳардан отлиқ келаётгандим, у эса ерда ўтирувди, отга мингаштириб, айтган жойинга олиб бордим, аммо у эгардан тушгиси келмади, от меники деб туриб олди. Туҳмат қиляпти».

Қози ўйга чўмади ва: «Отни қолдириб, эртага келинглар», дейди.

Эртаси куни қозининг ҳукму ажримини эшитгани тумонат одам йиғилади.*

Биринчи бўлиб аллома билан деҳқон рўбарў бўлишади.

— Хотинингни етаклаб кетавер,— дейди қози алломага, — деҳқонга эса эллик таёқ уринглар.

Аллома хотинини қайтариб олади, деҳқон эса шу ернинг ўзида жазоланади.

Шундан кейин қози қассобни чорлайди.

— Пулинг ўзингга буюрсин,— дейди у қассобга, сўнг-ра ёғфурушга ишора қилиб амр қилади.— Бунга эллик таёқ уринглар.

Кейин Бауакас билан чўлоқ чақирилади.

«Йигирмата отнинг орасидан ўзиникини таний оласанми?» деб сўрайди қози Бауакасдан.

— Танийман.

— Сен-чи?

— Мен ҳам танийман,— дейди чўлоқ.

— Қани, орқамдан юр-чи,— дейди қози Бауакасга.

Улар отхонага киришади. Бауакас ўша заҳотиёқ йигирмата отнинг орасидан ўзиникини кўрсатади. Кейин қози чўлоқни отхонага чақириб, ундан ҳам отингни кўрсат дейди. Чўлоқ ҳам отни таниб, кўрсатади. Шундан кейин қози ўз жойига ўтириб, Бауакасга қарата дейди:

— От сеники, олақол. Чўлоққа эллик таёқ урилсин.

Ажрим тугагач, қози уйига йўл олади, Бауакас эса унга эргашади.

— Сенга нима бўлди ёки меннинг ҳукмимдан норозимсан?— деб сўрайди қози.

— Йўқ, ҳукмингдан розимаң,— дейди Бауакас.— Фақат хотин деҳқонники эмас, алломаники, пул ёғфурушники эмас, қассобники, от гадоники эмас, меники эканлигини қандай қилиб фарқлай олганингни билмоқчиман, холос.

— Хотинни кимга тегишли эканини билиш учун уни эрталаб уйимга чақириб, сиёҳдонимга сиёҳ қуйиб беришни сўрадим. У сиёҳдонни олди-ю, чаққонлик билан, бир зумда сиёҳ қуйиб берди. Агар у деҳқоннинг хотини бўлганда бу иш қўлидан келмасди. Бундан чиқадики, аллома ҳақ.

Пул жанжалини эса шундай аниқладим: пулни косадаги сувга ташлаб қўйдим ва юзага, ёғ қалқиб чиқмадимикин дея бугун эрталаб қарадим. Агар пул ёғфурушники бўлса, унга қўлларининг ёғи юққан бўларди. Аммо сувда ёғ кўринмади, демак қассоб ҳақ экан.

— Отни аниқлаш қийинроқ бўлди. Чўлоқ ҳам худди сенга ўхшаб йигирмата отнинг орасидан янглишмай кўрсатди. Аммо мен сизларни отингларни танирмикинсизлар деб эмас, балки иккингиздан қай бирингизни от танир экан дея отхонага олиб кирувдим. Унга яқинлашганинг-

да жонивор бошини ўгириб, сенга интилди: чўлоқ унга тегинувди, қулоқларини чимириб, депсинди. Шунга кўра отнинг ҳақиқий эгаси сен эканингни билиб олдим.

Ана шундан кейин Бауакас ўзини танитади:

— Мен асли савдогар эмас, подшо Бауакасман. Бу ерга сенинг довруғинг ҳақида тарқалган гапларнинг рост-ёлгонлигини билиш учун келувдим. Мана энди доно, адолатли қози эканингни кўриб турибман. Тила тилагингни, истаганингни бажо келтираман.

«Менга ҳеч нарса керак эмас,— дейди қози.— Қаминага шаҳаншоҳимнинг мақтовидан ортиқ бахт йўқдур».

И Л Ё С

Уфа губерниясида Илёс исмли бир бошқирд истиқомат қиларди. Отасидан айтарли бойлик қолмаганди. Илёс уйланган йили отаси қазо қилганди. Илёснинг мулкида еттита бия, иккита сигир ва йигирматача қўй бор эди. Аммо у тадбиркорлик билан хўжалигини анча тиклаб олди; эру хотин эртаю кеч тиним билишмади, эрта туриб кеч ётди ва йил сайин бойиб бораверди. Шундай қилиб умрининг ўттиз беш йилини Илёс меҳнат билан ўтказди ва каттагина давлат орттирди.

Энди Илёснинг икки юз бош йилқиси, юз эллик бош қорамоли ва бир минг икки юз қўйи бор эди. Йилқичи ва чўпонлар Илёснинг уюри, отарини боқишар, хизматчилар бия ва сигирларни соғишар, қимиз, сарёғ ва пишлоқ тайёрлашар эди. Илёснинг ҳеч нимадан камчилиги йўқ эди, ҳамма унинг туриш-турмушига ҳавас қиларди. Одамлар: «Илёс қандай бахтли одам, қаёққа қўлини узатса етади, энди дунё тургунча яшаса ҳам бўлаверади», дейишарди. Таниқли-обрули кишилар энди Илёс билан борди-келди қила бошлайди. Уйига олис-олислардан меҳмонлар келадиган бўлади. Илёс уларнинг иззатини жойига қўйиб, кутиб олар, яхшилаб сийлар эди. Ким келмасин, ҳаммасига қимиз, чой, гўшт ва шўрва тортиларди. Меҳмон қадам ранжида қилганда бир-иккита қўйи сўйилар, кўпроқ келишса от ҳам сўйиларди.

Илёснинг икки ўғил ва икки қизи бор эди. Ўғилларини уйлаб, қизларини турмушга чиқарди. Илёс ночорроқ яшаган йилларда ўғиллари отаси билан баб-баробар тер тўкиб меҳнат қилишар, уюр ва отарларга қарашарди, саал жир бита бошлаганда эса ўғиллари тўқликка шўхлик қилиб, қилиқ чиқара бошлашди, биттаси эса ички-

ликка берилди. Каттаси ур-тўполонга қўшилиб ўлиб кетди, кичигининг хотини такаббурроқ чиқиб, отанинг йўриғига юрмай қўйганди, уйини бўлиб қўйди.

Бўлиб қўйгач, унга уй-жой, мол-қол берди, Илёснинг давлатига анча путур етди. Орадан кўп ўтмай Илёснинг қўйларига ўлат тегиб, анчаси қирилиб кетди. Кейинги йил қурғоқчилик бўлиб, пичан битмади, қишга бориб яна моллар қирилди. Шундан кейин энг яхши уюрини қирғизлар тортиб олди, Илёснинг мулкидан барака қочди. Тобора Илёснинг ҳоли танг бўла бошлади. Куч-қуввати ҳам олдингидек эмас эди. Хуллас, Илёс етмишга чиққанда пўстини, гилами, эгар-жабдуғи, ҳужрасию охирги молини сотиш даражасигача етди ва ахийри бир ўзи қуп-қуруқ қолди. Энди Илёснинг эғнидаги кўйлаги, пўстини, қалпоғи билан бошмоғию кампир бўлиб қолган хотинидан бошқа ҳеч вақоси йўқ эди. Хонадони бўлиб қўйилган ўғли олис юртларга кетиб қолган, қизи эса ўлиб кетганди. Қарияларга суянчиқ бўладиган ҳеч кимса йўқ эди.

Қўшниси Муҳаммадшоҳнинг қарияларга раҳми келди. Муҳаммадшоҳ бой ҳам, камбағал ҳам эмас, ўртамиёна яшар, ўзи яхши одам эди. Илёснинг нон-тузи эсига тушиб унга раҳми келди ва шундай деди: «Кампиринг билан бизникига келиб яшайвер. Ёзда баҳоли қудрат полизда ишларсан, қишда эса мол-қолга қарашасан, кампиринг бўлса бияларни соғиб, қимиз қилар. Сизларни едириб, кийинтираман, яна нима керак бўлса айтар-сизлар».

Илёс қўшнисини дуо қилиб, хотини билан Муҳаммадшоҳникида хизматкорлик қила бошлайди. Олдинига қийинроқ туюлди, кейинчалик кўникиб кетишди ва чолу кампир баҳоли қудрат ишлаб, яшай бошлашди.

Бунақа одамларнинг хизматда бўлиши хўжайин учун кони фойда эди, чунки қарияларнинг ўзи ҳам хўжайин бўлишгани учун ишнинг кўзини билишар, эринишмас, қўлларидан келганча кўмаклашар эдилар: фақат Муҳаммадшоҳга шундай бообрў бўлган одамларнинг бу аҳволга тушганини кўриш оғир эди.

Бир куни Муҳаммадшоҳникига совчилар, меҳмонлар келишди, мулла ҳам ҳозир бўлди. Муҳаммадшоҳ қўй сўйишни буюрди. Илёс қўйни сўйиб, ичак-чавоқлардан тозалагач, гўштини пишириб, меҳмонларга тортди. Меҳмонлар гўштни тушириб, чойхўрлик қилишгач, қимизга ўтишди. Меҳмонлар мезбон билан пар ёстиқларга ёнбошлаганча косада қимиз ичиб, гурунглашиб ўтиришганда

Илѐс иш билан куймаланиб эшик олдидан ўтиб қолади. Мўхаммадшоҳ унга кўзи тушиб, меҳмонга гап қотади:

— Эшикнинг олдидан ўтган ана у чолни кўрдингми?

— Кўрдим,— дейди меҳмон,— хўш, нима бўпти?

— Унинг олдига тушадиган бой йўқ эди, исми Илѐс, балки эшитгандирсан?

— Эшитганда қандоқ — деди меҳмон, — кўришга кўрмаганману аммо доврўғи ҳар ёққа тарқалган.

— Мана энди ана шу одамнинг ҳеч вақоси қолмаган, меникида хизмат қиляпти, кампири ҳам ўзи билан бирга бияларни соғиб юрибди.

Меҳмон ҳайрат билан тилини чиқиллатиб, бошини чайқади ва деди:

— Омад дегани ҳам чархпалакка ўшаркан-да, кимнидир юқорига кўтарса, кимнидир пастга туширади. Хўш, боёқиш чол сиқилиб, эзилса керак?

— Қим билади, тинчгина яшаб юрибди, яхши ишлайди.

— У билан бир гаплашиб кўрсак бўлармикин? Кўрган-кечирганларини сўрардик,— деди меҳмон.

— Жудаям бўлади-да!— деб жавоб берди мезбон ва хужрага қараб қичқирди.— Бобой, буёққа келиб қимиз ичгин, кампирингни ҳам чақир.

Илѐс хотини билан ичкарига кирди. Меҳмону мезбонлар билан салом-алик қилиб, юзига фотиҳа тортди ва эшикнинг олдида тиззалаб ўтирди; хотини эса дарпарда ортига ўтиб, беканинг ёнига жойлашди.

Илѐсга косада қимиз тутишди. У қуллуқ қилиб, озгина хўплаган бўлди-ю, косани жойига қўйди.

— Хўш, бобой,— дея гап қотди меҳмон,— олдинги давру давронингни эслаб диққат бўлмайсанми дейман, омаднинг гашти қандоғ эди-ю, эндиги ғуссали турмушингда қандоғ тирикчилик қиляпсан?

Илѐс истехзо билан кулимсираб, шундай деди:

— Омаду омадсизлик ҳақида гапирадиган бўлсам барибир ишонмайсан, яхшиси хотинимдан сўраб кўргин; у хотин киши — дилидаги тилида бўлади: у сенга гапнинг пўскалласини айтади.

Шунда меҳмон дарпарда ортига қараб гапирди:

— Хўш, кампиршо, қани ўзинг айт-чи, олдинги омад билан ҳозирги нохуш кунларингизни қандай баҳолайсан?

Кампир дарпарда ортидан шундай жавоб қилди:

— Мен шундай дейман: чолим билан дориломон кунлар илинжида эллик йил рўзғор қилиб, рўшнолик кўр-

мадик, мана энди икки йилдирки, ҳеч вақомиз қолмагач, хизматкорликка ёлланиб, ўша дориломон кунларга етишдик ва бизга бундан бошқаси керак эмас.

Меҳмон ҳам, мезбон ҳам ҳайрон қолишди, кампирни бир кўриб қўйиш учун мезбон ҳатто ўрнидан қўзғолиб, дарпардани сурди. Кампиршо бўлса қўлларини қовуштирганча кулимсираб чолига қараб турар, чолнинг ҳам димоғи чоғ эди. Кампир яна қўшиб қўйди:

— Улай агар, тўғрисини айтяпман: бадавлатлигимизда эллик йил рўшнолик қидириб тополмагандик, ҳеч вақомиз қолмагач, одамларга қўшилиб яшай бошладигу рўшнолик топдик, бизга энди бундан ортиқ ҳеч нарса керак эмас.

— Энди рўшнолик топдик деганингиз нимаси?

— Бу гапнинг маъноси шуки, бой-бадавлатлигимизда чолу кампир иккимизнинг турмушимиз ҳаловатсиз эди: на мундоқ ўтириб гаплашишга, на охиратни ўйлаб, яратганнинг ҳақиға дуо қилмоққа фурсатимиз йўқ эди. Бошимиздаги сон-саноқсиз ташвишларни айтмайсизми? Меҳмон келганда эса нима билан сийлаб, қандай совға қилсак кўнглини оларкинмиз дея жонимиз ҳалак бўларди. Меҳмонлар жўнаб кетиши билан хизматкорлардан кўз-қулоқ бўлиб туришга тўғри келади, уларга қолса камроқ жонини койитиб каттароқ еса бўлди, биз эсак мол-мулкнинг дардида яна ўз ёғимизга қовриламиз. Бўри қулун ёки бузоқни бўғизлаб кетмасин, ўғрилар уюрни ҳайдаб кетмасин дея еганимиз ичимизга татимайди. Бошинг ёстиққа текканда ҳам қўйлар қўзичоқларни тепаламадимикин дея мижджа қоқмайсан. Ярим кеча бўлса ҳам бориб қараб келмасанг кўнглинг тинчимайди, энди хотиржам бўлдимов деганингда қишга ем-хашак ғамлаш ташвишини ўйлайсан. Э нимасини айтай, чолим тушмагур билан муросамиз ҳам тузук эмасди. У ундоқ деса — мен бундоқ дердим, оқибат гиди-биди қилишиб, гуноҳга ботардик. Шундай қилиб бошимиз ташвишдан, ўзимиз гуноҳдан қутулолмас, рўшнолик нималигини кўрмас эдик.

— Энди-чи?

— Энди чолу кампир юрсак, турсак биргамиз, бирга меҳру муҳаббатдан, тотувликдан гаплашамиз, ортиқча ташвишимиз йўқ, яхшилаб хўжайинга хизмат қилсак бўлди. Баҳоли қудрат, кўнгилдан чиқариб ишлаймиз, ишқилиб хўжайин фойда кўрса кўрсинки зиён кўрмасин деймиз. Ёйиш-ичишдан камчилигимиз йўқ. Совқотсак ёпинчигимиз бор. Мана энди кўнгилдан дардлашиб, охи-

ратни ўйлашга ҳам, худованди каримга сифинишга ҳам фурсатимиз бор. Эллик йил рўшнолик қидира-қидира энди топдик.

Меҳмонлар кулиб қўйишди.

Илёс бўлса шундай гап қотди:

— Кулмайлар, оғайнилар, одамзоднинг умри ҳазил гап эмас. Мол-дунёдан ажралганимизда кампирим билан аҳмоқлик қилиб йиғлагандик, мана энди олло-таоло кўзимизни очди, биз эсақ кўнгилни бўшатиш учун эмас, сизларга яхшйлик тилаб дардимизни очдик.

Мулла ҳам шундай қўшимча қилди:

— Буларнинг айтганлари кўп ибратомуздур, Илёснинг гаплари айни ҳақиқат, бу ҳақда табаррук китобатларда ҳам ёзилгандур.

Меҳмонлар энди кулишдан тўхтаб, ўйлаб қолдилар.

АЭРОНАВТ ҲИКОЯСИ

Одамлар менинг парвозимни томоша қилиш учун тўп-ланишди. Шар тайёр эди. У тўрт томондан арқонга боғ-лоқлиқ ҳолида ўйноқлаб кўкка интилар, гоҳ бужмаяр, гоҳ яна шишиб кетар эди. Мен яқинларим билан хайр-хўшлашиб, шар қайиқчасига ўтирдим, нарсаларим жойи-дамикин дея бир қараб қўйгач, «қўйвор!» деб хитоб қил-дим. Арқонларни кесиб ташлашди ва шар тепага ўр-лади, олдинига арқонини узиб, атрофига аланглаган той мисол оҳиста кўтарила бошлади, ногоҳ шундай шиддат билан юсакка тортилдики, қайиқча титраб-тебраниб кет-ди. Пастдагилар чапак чалишар, бақриб-чақриб, рў-мол, шляпаларни силкитишар эди. Мен уларга шляпам-ни силкидим ва уни қайта кийиб улгурмасимдан шу қа-дар баланд кўтарилиб кетдимки, одамларни аранг фарқ-лар эдим. Олдинига мени ваҳима босди, аъзойи баданим музлаб кетди: аммо кейин кўнглим қувончга тўлиб кет-ди, қўрқув ҳам ёдимдан кўтарилди. Шаҳар шовқини элас-элас қулоғимга чалинарди. Пастдаги одамлар аса-лари мисол ғувиллашарди. Шаҳар кўчалари, уйлар, дарё-лар, боғ-роғлар худди суратга чизилгандек кўринар-ди. Юсакда шу қадар руҳим енгил эдики, ўзимни бу-тун шаҳар ва одамлар устидан подшоҳдай ҳис этардим. Шиддат билан тепага кўтарилардим: қайиқчанинг ар-қонлари силкинар, бир гал шамолга йўлиқиб, қайиқчада икки бор юмаланиб кетдим; кейин яна учиб боряп-манми ёки бир жойда турибманми — англаб бўлмай қол-

ди. Юксакка парвоз қилиб кетаётганимни пастдаги шаҳар манзараларининг тобора кичрайиб бораётганидан пайқардим. Пастликдаги ер борган сайин ўсиб, кенгайгандан кенгайиб кетаверди, ногоҳ унинг косачага айланаиб қолганини сездим. Косачанинг қирғоғи қабарик, тубида шаҳар жойлашганди. Қувончим кўксимга сигмасди. Севинчим тошиб, енгил нафас олар, қўшиқ айтгим келар эди. Куйлаб юбордим, аммо овозим шу қадар заиф эдики, ҳайрон қолиб, ўз товушимдан ўзим қўрқиб кетдим.

Қуёш ҳамон юксакда эди, аммо уфқда булутлар тўдалаша бошлади ва у ногоҳ қуёшни тўсиб қўйди. Мени яна ваҳима босди ва нима биландир ўзимни чалғитмоқчи бўлиб, барометрни олдим, унга қараб, аллақачон тўрт чақирим кўтарилганимни билдим. Барометрни жойига қўяётганимда ёнимда нимадир потирлаб кетди ва мен кабутарни кўриб қолдим. Кабутарни мактуб билан пастга юбориш учун бирга олганимни эсладим. Мен соғ-омон эканимни, тўрт чақирим тепаликда учиб бораётганимни қоғозга битиб, кабутарнинг бўйнига қистириб қўйдим. Кабутар қайиқча қирғоғида ўтирганча қизғиш кўзларини менга тикиб турарди. Чамаси, у мендан ажралишни истамасди. Ҳаво айнигандан буён пастликда ҳеч нима кўринмасди. Аммо кабутарни пастга юборишдан бошқа илож йўқ эди. Жониворни қўлимга олганимда титраб-қалтираб кетди. Мен уни пастга ташладим. Кабутар қанотларини: тез-тез силкитганча ёнбошлаб, тошдек пастга учиб кетди. Мен барометрга қарадим. Энди ердан беш чақирим тепада эдим ва ҳаво етишмаганидан тез-тез нафас ола бошладим. Мен газни чиқариб, пастлаш учун арқонни тортдим, аммо дармоним қуриганигами ёки бирон-бир ишқал чиқдими — клапан очилмади. Қўрққанамдан гангиб қолдим. Кўтарилаётганим сезилмас, ҳеч нима қилт этмас, нафас олишим эса тобора оғирлашиб борар эди. «Агар шарни тўхтатиб қолмасам, у ёрилиб кетади ва мен ҳам тамом бўламан»,— деб ўйлардим. Кўтарилиб бораётганимни ёки бир жойда турганимни билиш учун қайиқдан ташқарига қоғоз ташладим. Қоғозлар худди тошдек пастга учиб кетди. Демак, мен худди ўқдек юксакка учиб кетаётган эканман. Жон-жаҳдим билан арқонга ёпишиб, тортдим. Худога шукрки, клапан очилиб, нимадир хуштак чалгандек бўлди. Мен яна қоғоз ташладим, — қоғозлар атрофимда ўйноқлаб, тепага кўтарилди. Демак, пастлаётган эканман. Пастда ҳалиям ҳеч нарса кўринмас, фақат денгиз устини қоплагандай туманлик ясланиб ётарди. Туманлик устига туша

бошладим: бу булутлар эди. Кейин шамол эсиб, мени қаёққадир суриб кетди, кўп ўтмай қуёш кўринди ва мен яна пастда косача шаклидаги ерни кўрдим. Аммо ҳали шаҳримиз кўринмас, қандайдир ўрмонлар ва иккита ҳаворанг чизиқ — дарё кўзга ташланарди. Яна кўнглим қувончга тўлди ва энди пастга тушгим келмай қолди; ногоҳ ёнимда қандайдир бир шарпа — шовқин қулоғимга чалинди ва мен бургутни кўриб қолдим.

Бургут менга ҳайрат билан қараганча қанотларида муаллақ туриб қолди. Мен эсам тошдек пастга учиб борардим. Бир оз секинлаш учун посанги юкларни ташлай бошладим.

Кўп ўтмай далалар, ўрмон ва қишлоқлар, маконига қайтаётган подалар кўринди. Одамларнинг шовқин-суронини ва подаларнинг овозини эшитдим. Мен қичқириб, уларга арқон ташладим. Одамлар югуриб келишди. Бир болақайнинг ҳаммадан олдин арқонни ушлаб олганини кўрдим. Бошқалар ҳам арқонни ушлаб, дарахтга боғлашди ва мен пастга тушдим. Мен бор-йўғи уч соат учдим, холос. Бу қишлоқ шаҳримдан 250 чақирим олисда эди.

СИГИР ВА ЭЧКИ

Бир кампирнинг сигири билан эчкиси бор экан. Сигир билан эчки бирга подага боришаркан. Сигир соғилаётганда тинимсиз типирчилайвераркан. Кампир нон-туз олиб чиқиб, сигирга тутаркан: «Хўш, хўш, олақол, жонивор, яна олиб келаман, фақат жим турсанг бўлди», дер экан.

Эртаси кун и эчки сигирдан олдин уйга қайтибди ва кампирнинг олдида оёқларини кериб, тураверибди. Кампир сочиқ билан ҳайдаса ҳам эчки қимирламамас эмиш. У, кампир сигирга жим турсанг нон бераман деганини эслаб қолганди. Кампир эчкининг ўжарлигини кўриб, таёқни олибди-да, яхшилаб калтаклабди.

Эчки нари кетгач, кампир яна сигирни нон билан сийлаб, эркалай бошлабди.

«Одамларда инсоф деган нарса йўқ! — деб ўйлабди эчки.— Мен сигирдан ҳам ювошроқ туриб бердиму қолмишига яна калтак ҳам едим.»

Эчки четга чиқиб, узоқроқдан югуриб келибди ва сутли идишни сузиб, сутни тўкиб юборибди, кампирнинг ўзини эса майиб қилибди.

ШАЙТОННИНГ ДЕҲҚОННИ ЙЎЛДАН ОЗДИРГАНИ

Бир камбағал деҳқон нонушта қилмай, бир бўлағ нонни қўлтиқлаб ер ҳайдагани жўнади. Омочни тўғрилади, молани ажратиб, панага қўйди, нонни ҳам чакмонига ўраб, ўша ерга беркитди. Отнинг силласи қуриди, деҳқоннинг қорни очди. Деҳқон омочни ерга санчиб, отни ўтлоққа бўшатди ва ўзи тамадди қилиш учун чакмон турган жойга борди. Чакмонни кўтариб қарайдики — нон йўқ; чакмонни ағдариб, силкитиб роса қидиради — нон топилмайди. Деҳқон ҳайрон бўлади. «Ё алҳазар, — деб ўйлайди деҳқон, — ҳеч ким йўқ эди, аммо кимдир нонни кўтариб кетибди».

Деҳқон ер ҳайдаётганда шайтонча нонни кўтариб кетган ва панада ўтириб, деҳқоннинг сўкинишини, шайтончи қандай сўзлар билан «сийлаш» ини эшитмоқчи эди.

Деҳқон ўзинча ҳасрат қилади.

— Ҳай майли, — деди у, — очдан ўлиб қолмасман! Керак бўлгандирки, олиб кетишган. Ош бўлсин!

Деҳқон қудуққа бориб, сув ичди, дам олди, отни тутиб, жабдуғини бўйнига илди ва яна ер ҳайдашга тушди.

Шайтонча деҳқонни йўлдан оздиrolмаганини кўриб афсусланди ва воқеани айтиш учун катта шайтоннинг ҳузурига борди. У катта шайтонга қандай қилиб деҳқоннинг нонини олиб қўйгани, деҳқон эса бошлаб сўкиниш ўрнига: «Ош бўлсин!» деганини айтди. Катта шайтоннинг жаҳли чиқди.

— Бу ишда деҳқонки сендан ғолиб чиққан экан, ўзинг айбдорсан; эплolмагансан. Агар деҳқонлар, уларнинг ортидан хотин-халажлар бунақа қилиғини ташламас экан, яшишимизнинг ҳожати қолмайди. Бу ишни бундай қолдириб бўлмайди! Бор, деҳқоннинг олдига жўна, ўша олган нонингни оқла! Агар уч йиллик муҳлатда деҳқондан ғолиб келмасанг, сени муқаддас сувда чўмилтирганим бўлсин!

Шайтонча қўрқиб кетди, айбимни қандоқ қилиб ювсам экан, дея бош қотира бошлади. Ўйлай-ўйлай ахийри йўлини топди. Шайтонча яхши бир одам қиёфасига кириб, деҳқоннинг хизматига кирди. У деҳқонга қурғоқчилик йилининг ёзида ботқоқликка буғдой экишни ўргатди. Деҳқон хизматкорнинг гапига кириб, ботқоқликка буғдой экти. Бошқа деҳқонларнинг экини жазирамада қовжираб кетди, камбағал деҳқоннинг еридан эса

қалин, бұлиқ ва сербошоқ буғдой туркираб чиқди. Ғалласи янги ҳосилгача етиб, яна анчаси ортиб ҳам қолди. Ёзда хизматкор деҳқонни тоққа буғдой экишни ўргатди. Ёз серёғин келди. Бошқа одамларнинг экини йиқилиб, пайхон бўлди, ёлчиб ҳосил ҳам бермади, деҳқоннинг ғалласи эса шиғил-шиғил ҳосил берди. Деҳқоннинг ортиқча ғалласи яна кўпайди. Бу бойликни нима қиларини билмай боши қотди.

Энди хизматкор деҳқонга ғалладан ичимлик тайёрлашни ўргатди. Деҳқон ичимлик тайёрлаб, ича бошлади ва бошқаларни ҳам сийлашга тушди. Шайтонча катта шайтоннинг олдига борди ва нонни оқлаганини айтиб, мақтанди. Катта шайтон воқеани ўз кўзи билан кўриш учун келди.

Келиб қарайдики, деҳқон бой-бадавлатларни тўплаб, ичимлик билан меҳмон қиляпти. Уй бекаси хизматда. У энди даврани айланиб ўтаётган эди, кийими столга илиниб, стаканни тўкиб юборди. Деҳқон жаҳли чиқиб, хотинини сўқди.

— Эҳ аҳмоқ шайтон! Бу сенга ювинди эмас, маймоқ, шундай табаррук нарсани увол қилиб ўтирибсан-а!

Шайтонча катта шайтонни тирсаги билан туртиб қўйди: «Парча нонни қизғонмаслигини энди кўриб қўй!»

Хотинини сўка-сўка энди хўжайиннинг ўзи хизмат қила бошлади. Чақирилмаган бир камбағал деҳқон ишдан келди, саломлашиб, ўтирди, қарайдики ҳамма ичяпти, у ҳам ичкилик билан ҳордиғини ёзмоқчи бўлди. Сўлагини юта-юта ўтираверди, аммо хўжайин уни сийламади, ўзича: «Ҳаммангга мусалласни қаёқдан етказман!» дея минғирлаб қўйди.

Бу ҳам катта шайтонга ёқиб тушди. Шайтонча эса: «Шошма, ҳали бундан ҳам зўрини кўрасан», дея мақтаниб қўйди.

Бой деҳқонлар ичкиликка берилдилар, хўжайин ҳам қатордан қолмади. Улар ўзаро оғиз-бурун ўпишиб, бир-бирларини оғизларидан бол томиб мақтай бошладилар.

Катта шайтон бу гапларни жон қулоғи билан тинглаб, мамнун бўлди. «Агар улар мана шу ичкиликданки шунақа тулкилик қилиб, бир-бирини алдай бошлашди-ми, ҳали ҳаммасини қўлимизда қўғирчоқ қилиб ўйнатамиз». «Шошмай тур ҳали, — деди шайтонча, — яна биттадан стакан ичганда кўрасан томошани. Энди улар худди тулкидай бир-бирининг олдида думини ликилла-

тишади, ҳийла-найрангга ўтишиб, ёвуз бўрига айланишади».

Деҳқонлар яна бир стакандан отишгач, шанғиллаб гапира бошладилар. Бояги хушомад гаплар ўрнига энди сўкинишга тушдилар, бир-бирига зуғум қилиб, ёқалашмоққа тутидилар. Тўполонга хўжайин ҳам аралашувди, бошлаб таъзирини беришди.

Буни кўриб турган катта шайтон янада мамнун бўлди.

— Айни муддао!— деди у.

Шайтонча бўлса шундай гап қотди: «Ҳали шошмай тур, бундан баттар бўлади! Учинчисини ичганда кўрасан! Ҳозир улар бўридай ғажияпти, учинчисини отганда нақ чўчқанинг ўзи бўлади-қолади».

Деҳқонлар учинчи стаканни бўшатдилар. Биратўла бўларича бўлдилар. Бир-бирига қулоқ солмай, гал бермай оғзига келганини қайтармай бақириб-чақира кетдилар. Дуч келган томонга тарқай бошладилар — кимдир якка-ёлғиз, яна бошқаси иккита, учтадан бўлиб кўчада юмалаб қолишди. Меҳмонларни кузатгани чиққан хўжайин нақ тумшуғи билан балчиққа қулаб, ҳаммаёғини расво қилди ва худди чўчқадек пишқириб ётаверди.

Катта шайтоннинг янада димоғи чоғ бўлди.

— Зап ичимликни ўйлаб толибсан-да,— деди у.— Қани менга айт-чи, бу ичимликни қандай тайёрладинг? Ҳойнаҳой сен унга энг аввал тулкининг қонидан қўшгандирсан; деҳқоннинг тулкидай айёр бўлиб қолгани бежиз эмас. Кейин бўрининг қонидан қўшгансан: бўридай жангари бўлгани шундан. Энг охирида сен ҳойнаҳой чўчқанинг қонидан ҳам аралаштиргансан; ўзиям чўчқага айланиб қолди-ку!

— Йўқ,— дея жавоб қилди шайтонча,— мен бундай қилмадим. Мен бор-йўғи унга ортиқча ғалла ҳадя қилдим, холос. Бунақа ҳайвоний жазова ҳамиша унинг қонида бор, фақат меҳнат билан, қорнига яраша нон топганида унга йўл йўқ. Ушанда у сўнгги парча нонини ҳам аямагани, ортиқча нони тўплана бошлаши билан ўзига эрмак топиш пайига тушиб қолди. Мен уни ана шундай эрмакка — шаробга ўргатдим. Худованди каримнинг инъомини бир эрмак йўлида совориши ҳамон ундаги ўша тулки, бўри ва чўчқа қони ғимирлаб, қўзғолди. Энди оғзи ичкиликка тегиши ҳамон ҳайвонга айланаверади.

ИККИ ОТ

Шайтон шайтончани мақтаб қўйди, бир парча нон туфайли қилган гуноҳини кечирди ва қўл остида бошлиқ қилиб қолдирди.

Икки от кетма-кет икки юкни тортиб борарди. Олдинги от юкини дадил тортар, орқасидаги тайсаллаб, тўхтаб-тўхтаб қоларди. Орқадаги отнинг юкидан олдиндаги отнинг юкига қўшиб юклашди, ҳамма юкни ортиб бўлишгач, орқадаги от илдам йўрғалаб кетди ва шеригига гап қотди:

«Энди терга ботиб кучанавер. Қанча кўп жон куйдирсанг, шунча кўп қийнашади».

Қарвонсаройга етиб келишгач, хўжайин шундай деди:

«Иккита от боқсаму биттасида юк ташиб нима зарил менга, яхшиси биттасини яхшилаб боқаман-да, наригисини сўйвораман, ҳеч бўлмаса териси бирон коримга яраб қолар».

Хўжайин худди шундай қилди.

ҒАРОЙИБ ДОН

Болалар жарлик ёнидаги йўлдан катталиги тухумдек келадиган ғалати бир нарсани топиб олишди. Кўчадан ўтиб кетаётган йўловчи буни кўриб, бир мирига сотиб олди ва шаҳарга элтиб, подшога ноёб нарса сифатида пуллади.

Подшо доноларни йиғиб, бу нарса тухумми ёки ғаллами — аниқлашга фармон берди. Донолар уввало бош қотиришса ҳам жавоб топишолмади. Ҳалиги нарса деразада ётган эди, товуқ кириб қолди ва уни чўқилаб, тешиб қўйди: ҳамма у нарсанинг ғалла эканлигини кўрди. Донолар подшо ҳузурига бориб: «Бу жавдар дони экан», дейишди.

Подшо ҳайратланди. Доноларга бу доннинг қачон, қаерда дунёга келганини билинглари деб амр қилди. Донолар роса бош қотиришди, китобларни титкилаб кўришди — жўяли жавоб топишолмади. Подшо ҳузурига келиб, шундай дейишди:

— Жавоб тополмадик. Китобларимизда бу ҳақда ҳеч нима битилмаган экан: деҳқонлардан сўраб кўриш керак, қариялардан биронтаси бунақа ғаллани қачон, қаерда экишганини эшитишмаганмикин?

Подшо одам юбориб, ҳузуримга қари деҳқонни олиб келинглар деб буюрди. Қарияни топиб, подшонинг қароргоҳига олиб келдилар. Қариб-қартайган, тишлари тўкилиб адо бўлган чол аранг икки таёққа суяниб кириб келди.

Подшо унга донни кўрсатувди, қария илғай олмади; аранг ярмини кўрган бўлди, ярмини пайпаслаб билди.

Подшо сўроқлай бошлади:

— Бобой, мабодо сен бунақа ғалла қаерда унганини билмайсанми? Ўзинг томорқангда шунақа дон сепмаганмидинг? Ёки ўзинг бирон жойда шунақа ғалла сотиб олмаганмидинг?

Чолнинг қулоғи оғир эди, аранг эшитиб, аранг тушунди. Жавоб бермоққа тутинди.

— Йўқ,— деди у,— умримда бунақа ғалла экмаганман, мазасини ҳам тотмаганман, сотиб ҳам олмаганман. Ғалла сотиб олганимизда дони худди ҳозиргидақа майда бўларди. Дарвоқе, буни отамдан сўраб кўриш керак: эҳтимол у бунақа ғалла қаерда яралганини билар.

Подшо чолнинг отасини топиб, ҳузурига келтиришни буюради. Уни топиб, шодшо ҳузурига келтиришди. Битта таёққа суянган қари чол кириб келди. Подшо унга ғаллани кўрсатди. Чол ҳали кўздан қолмаган, донни яхши кўрар эди. Подшо уни сўроқлай бошлади:

— Мабодо сен мана бу ғалла қаерда яралганини билмайсанми, бобой? Ўзинг томорқангда экмаганмисан? Ёки сотиб олмаганмисан?

Чол бу гапларни ўғлидан ҳам яхшироқ эшитди.

— Йўқ,— деди у,— умримда бунақа ғаллани экмаганман, таъминини ҳам тотмаганман. Сотиб ҳам олмаганман, чунки бизнинг замонамизда пул деган нарса ҳали урф бўлмаганди. Ҳар ким ўз аравасини ўзи тортар, кимга етишмай қолса топганини баҳам кўришарди. Бунақа ғалла қаерда бино бўлганини билмайман. Бизнинг ғалламиз ҳозирги донлардан йирикроқ ва бўлиқроқ эди, аммо бунақасини кўрмаганман. Отамнинг айтишича, унинг замонида ғалла ҳозиргига қараганда бўлиқроқ, янчимини ҳам мўлроқ бўларкан. Отамнинг ўзидан сўраш керак.

Подшо чолнинг отасига чопар юборди. Бобойни топиб, қароргоҳга келтиришди. Қария таёқсиз юриб келди, қадам олиши енгил, кўзлари ёрқин, қулоғи яхши эшитар, сўзлари ҳам бурро эди. Подшо чолга донни кўрсатди. Қария донни айлангириб томоша қилди.

— Анчадан буён қадимий ғаллани кўрмаган эдим,— деди чол.

У донни тишлаб, таъмини тотган бўлди.

— Худди ўзи,— деди у.

— Қани менга айт-чи, отахон, бунақа ғалла қаерда бино бўлган? Томорқангда шунақа донни экмаганмидинг? Ёки одамлардан сотиб олмаганмисан?

Қария шундай жавоб қилди:

— Бизнинг замонамизда бунақа ғалла ҳамма ерда униб-ўсарди. Шунақа ғалла билан бир умр тирикчилик қилиб, одамларни боққанман.

Подшо яна сўради:

— Мана энди айт-чи, бобой, бунақа ғаллани сотиб олганмидинг ёки ўзинг томорқангда етиштирганмидинг?

Чол кулимсираб қўйди.

— Бизнинг замонамизда биронта мўмин банда нон олди-соттисини хаёлига келтирмасди. Пулнинг нималигини билишмасди: ҳамманинг нони бутун, қорни тўқ эди. Ўзим ҳам худди шунақа ғалла экиб, янчганман, ҳосилини олганман.

Подшо сўроқлади:

— Қани айт-чи, отахон, бунақа ғаллани қаерда экувадинг, томорқанг қайси томонда эди?

— Худонинг буюрган ери менинг томорқам эди. Шудгор қилган еримда экин-тикин қилаверардим. Сеники — меники деган гап йўқ эди. Ўзимники деганда фақат ўз меҳнатимизни тушунардик.

— Унда менга мана бу икки жумбоқни тушунтириб берсанг,— деди подшо.— Нега илгари шунақа ғалла бино бўлгану энди уруғи қуриб кетди. Иккинчи жумбоқ — нега неваранг иккита таёқда, ўғлинг битта таёқда, ўзинг эса шундоққина енгил — чаққон кириб келдинг; кўзларинг ёрқин, тишларинг ҳалиям мустаҳкам, тилларинг бурро ва хушмуомала? Мана шу иккала жумбоқни менга тушунтириб берсанг, отахон?!

Қария шундай жавоб берди:

— Бу икки жумбоқнинг асосий сабаби шундаки, одамлар ҳалол меҳнат билан тирикчилик қилишдан бўйин товлай бошладилар, бировнинг мулкига кўз олайтиришга тутиндилар. Илгари тирикчилик бўлакча эди: илгари охиратни ўйлашарди; бориға қаноат қилиб, бировникига кўз олайтиришмасди.

ТАНГРИНИНГ АМРИ ВОЖИБ

Қадим ўтган замонда олийҳиммат бир хўжайин яшаган экан. Қўл остидаги хизматкорларининг ҳад-ҳисоби йўқ экан. Хизматкорлар хўжайинидан мамнун экан. Улар хўжайинларини алқаб, шундай дейишаркан: «Бу ёруғ дунёда бизнинг хўжайиндан яхшироғи топилмайди. У бизни яхши едириб, кийинтиради, ёмон гапириб кўнглимизни оғритмайди, ҳеч кимга зуғум қилмайди; айрим хўжайинларга ўхшаб хизматкорларини ҳайвондан баттар қийнамайди, ҳуда-беҳудага қоймайди, ширин сўзини дариг тутмайди. Хўжайинимиз ҳамиша бизга яхшилиқ тилайди, яхшилиқ қилиб, яхши гапиради. Бундан бўлакча тирикчиликнинг бизга кераги ҳам йўқ.»

Хизматкорлар ўз хўжайинларини ана шундай мақташарди. Уларнинг шундай яхши яшашаётганини кўрган шайтоннинг ҳасади келди. У хўжайиннинг Алеб деган хизматкорини ўзига ағдариб олди. Кейин уни бошқа хизматкорларни йўлдан уришга буюрди. Хизматкорлар ҳордиқ маҳали хўжайинларини мақташаётганда Алеб овозини кўтариб, шундай гап қотар эди:

— Хўжайинни беҳуда мақтаяпсизлар, оғайнилар. Агар кўнглини топсанг шайтон ҳам инсофга келиб қолади. Биз хўжайинимизга сидқидилдан хизмат қиляпмиз, ҳамиша кўнглини топяпмиз. Биз унинг хаёлидан ўтган нарсани ҳам олдидан пайқаб, ҳозир у нозир қилиб кўямиз. Шундай экан, бизга мурувват қилмай иложи ҳам йўқ-да! Унинг кўнглига қарамай дилини оғритиб қўйинг-чи, шунда у ҳам худди бошқалар каби, ҳатто улардан ҳам ўтказиб ёмонликка ёмонлик билан жавоб қайтаради.

Шу тариқа хизматкорлар Алеб билан тортиша кетдилар. Тортиша-тортиша ахийри гаров боғладилар. Алеб олийҳиммат хўжайиннинг жаҳлини чиқаришга аҳд қилди. Гаров шартига кўра, хўжайиннинг жаҳлини чиқаролмаса, байрам сарполаридан воз кечадиган бўлди, мабодо жаҳлини чиқарса, ҳар бир хизматкор байрам сарполарини унга бериши, бундан ташқари, хўжайин уни кишанласа ёки зиндонга ташласа, озод қилишлари лозим эди. Гаров боғлаб, қўл ташлашди, Алеб эртасига хўжайиннинг жаҳлини чиқаришга сўз берди.

Алеб хўжайиннинг қўйхонасида хизмат қилар, зотдор қўйлардан кўз-қулоқ бўлиб юрар эди. Тонг саҳарда олийҳиммат хўжайин меҳмонлари билан қўйхонага ташриф буюриб, ўзи ёқтирадиган қимматли қўйларни уларга

кўрсата бошлаганда шайтонга сотилган хизматкор оғай-ниларига кўз қисиб шипшиди:

— Мана ҳозир кўрасизлар, хўжайиннинг қандай жаҳли чиққанини.

Жамики хизматкорлар тўпланиб, девор ва қўрадан томоша қила бошладилар, шайтон эса дарахтга чиқво-либ, оғдириб олган хизматкори қандай каромат кўрса-тишини кузатишга чоғланди. Хўжайин ҳовлини айланиб, меҳмонларга қўй ва қўзичоқларини кўрсатаркан, энг зўр қўйини кўз-кўзлагиси келди.

— Бошқа қўйларим ҳам чакки эмас,— деди у.— Аммо ана бу шохдор қўйнинг баҳоси йўқ, уни кўз қорачиғим-дай асрайман.

Одамлардан ҳуркиб турган қўй-қўзичоқлар ҳовлида ўзларини у ёқ-бу ёққа урар, меҳмонлар ҳалиги бебаҳо қўйни илғай олишмасди. Қўй тўхташи ҳамон шайтон малайи бўлган хизматкор усталик билан уни чўчитиб юборар, шунда яна ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб ке-тар эди. Меҳмонлар эса бебаҳо қўйни ажратолмай қо-лишарди. Бундан хўжайиннинг энсаси қотди.

— Алеб, барака топгур, энг зўр қўйни тутиб, ушлаб тургин,— деди хўжайин.

Хўжайин шу гапни айтиши билан Алеб ҳайвонлар тўдасига арслондек ташланди ва шохдор қўйни жуни-дан тутиб қолди. Тутди-ю, шу заҳоти иккинчи қўли билан чап оёғидан ушлаб, хўжайиннинг кўз олдида юқорига қайирган эди, оёғи худди қўл саватдек қарсиллаб си-ниб кетди. Алеб бебаҳо қўй оёғининг тиззадан пастини синдирганди. Жонивор жон аччиғида маъраб, тиззалаб қолди. Шунда Алеб ўнг оёғидан ушлаб тортувди, чап оёғи қайрилиб, худди новдадек осилиб тушди. Меҳмон-лар ва жамики хизматкорлар оҳ деб юборишди, малайи-нинг уддабуронлигини кўрган шайтон эса суюниб қўй-ди. Хўжайиннинг эса афт-ангори ўзгариб, қовоғи осилди, боши ҳам бўлди, аммо ҳеч нима демади. Меҳмонлар ва хизматкорлар ҳам жим эди... Ҳамма нима бўлишини кутиб турарди. Хўжайин ҳам жимиб қолди, сўнг худди устидан бир нимани улоқтирмақчи бўлгандек бир сил-киниб, бош кўтарди ва осмонга тикилиб тураверди. Кўп тикилмади, юзидаги ажинлар тарқаб, кулимсиради. Алеб-га қараб, шундай деди.

— Эҳ Алеб, Алеб! Хўжайиннинг сенга жаҳлимни чи-қаришни буюрибди. Аммо менинг хўжайиним сеникидан қудратлироқ-да; сен жаҳлимни чиқаролмадинг, энди мана мен хўжайинингнинг жаҳлини чиқараман. Сени

жазолашимдан қўрқувдинг ва яна озод бўлишни истаган эдинг. Билиб қўй, Алеб, сени жазолаб ўтирмайман, озод бўлмоқни истагандинг, мана, меҳмонларнинг кўз олдида сени озодликка чиқараман. Тўрт томонинг қибла, байрам сарполарингни олиб, кетишинг мумкин.

Шундай дея олийҳиммат хўжайин меҳмонлари билан уйига қайтади. Шайтон эса тишларини ғижирлатганча дарахтдан қулаб тушади ва ер қаърига кириб, гумдон бўлади.

ҚИЗАЛОҚЛАР ЧОЛЛАРДАН АҚЛЛИРОҚ

Илк пасха байрами кунлари эди. Эндигина чанғи учишни бас қилишганди. Ҳовлиларда ҳали қор кетмаган, қишлоқларда жилғалар ўйноқлайди. Икки ҳовли ўртасидаги тор кўчада гўнг остидан каттагина ҳалқоб оқарди. Ана шу ҳалқоб ёнида турли ҳовлидан келган, биттаси кичикроқ, иккинчиси каттароқ икки қизалоқ учрашди. Иккаласининг ҳам ойиси янгигина сарафан кийдириб, ясантириб қўйганди. Кичигиники ҳаворанг, каттасиники жигарранг бўлиб, гуллари хашамдор эди. Иккови ҳам қизил рўмол ўраб олганди. Қизалоқлар ибодатдан сўнг ҳалқоб бўйига келишди ва бир-бирига кийимларини кўрсатиб, ўйинга берилдилар. Уларнинг сув сачратиб, ўйноқлагиси келиб қолди. Кичкиниси бошмоғи билан сувга тушувди, каттаси шундай деб гап уқтирди:

— Туша кўрма, Малаша, оймиз уришади. Мен ечи-ниб олай, сен ҳам ечина қолгин.

Қизалоқлар ечиниб, сувга тушдилар ва бир-бирини қаршилаб юра бошладилар. Сув тўпиғига чиққанда Малаша шундай деди:

— Чуқур экан, Акулюшка, қўрқяпман.

— Қўрқма, бу ёғи чуқур эмас. Тўғри менга қараб келавер.

Сувга туша бошладилар. Акулька шундай деди:

— Сен, Малаша, сачратмай, эҳтиёт бўлиб юргин.

Шундай дейиши ҳамон Малашка оёғи билан шалоплатиб, Акульканинг сарафанига сув сачратиб юборди. Бурни ва кўзларига ҳам тегди. Акулька сарафанидаги доғни кўриб, Малашкадан аччиғланди, койиниб, унинг таъзирини бермоқ учун қува кетди. Малашка нима иш қилганини кўриб, қўрқиб кетди. Сувдан чиқа солиб уйига қараб чолди. Акульканинг онаси шу ердан ўтиб

кетаётган эди, қизининг кийимиға сачраган доғни кўриб қолди.

— Сен ярамас қаерда булғандинг?

— Малашка жўрттага сув сачратиб юборди.

Акульканинг онаси Малашкани тутиб олиб, орқасига тушириб қолади. Малашка бутун кўчани бошига кўтариб ҳўнграшга тушади. Малашканинг онаси югуриб чиқади.

— Нега қизимни урасан?— дея қўшнисини қарғаб кетади. Гапдан гап чиқиб, хотинлар қирпичоқ бўлишади. Эркаклар ҳам қараб туришмайди, кўча оломонга тўлиб кетади. Ҳамма бараварига бақириб-чақиришга тушади, ҳеч ким бир-бирига қулоқ солмайди. Сўкиша-сўкиша битгаси бошқасини туртиб юборувди, муштлашиб кетаёзишди, орага Акульканинг энаси тушади. Эркакларнинг ўртасига туриб, муросага ундайди:

— Сизларга нима бўлди, бўталарим? Шундай улур айём кунларда-я? Қувониш ўрнига гуноҳга ботиб ўтириб-сизлар.

Оломон кампирга қулоқ солишмайди, қайтангга ўзини ҳам қулатиб юборишаёзади. Мабодо Акулька билан Малашка бўлмаганда кампир уларни муросага келтиролмасди. Хотинлар бир-бири билан қарғашиб, уришаётганда Акулька сарафанини артиб-тозлаб, яна тор кўчадаги ҳалқобга чиқади. Тошчани кўтариб, кўчага сувни буриб юбориш учун ҳалқоб ёнидаги ерни қаза бошлайди. У қазиётганда Малашка ёнига келади ва тараша билан каналча қилиб, ёрдам бера бошлайди. Эркаклар энди ёқалашаётганда қизалоқларнинг ариқчасидан кўчага ва ундан жилғага сув оқа бошлайди. Қизалоқлар сувга чўп ташлашади. Чўп тўппа-тўғри кўчага, боягина кампир эркакларни муросага ундаган жойга қараб оқиб кетади. Қизалоқларнинг бири жилғанинг у ёғидан, иккинчиси бу ёғидан чолиб кетишади.

— Ушла, Малаша, ушла!— деб қичқирарди Акулька. Малаша ҳам нимадир демоқчи бўлар, аммо кулгидан гапи қовушмасди.

Қизалоқлар жилғада шўнғиб, ўйноқлаб бораётган чўпга андармон бўлганча чопқилаб боришарди. Улар тўппа-тўғри бояги эркаклар тўдасига бориб қолишди. Кампир уларни кўриб, эркакларга шундай гап қотди:

— Худодан қўрқсанглар бўларди! Сиз, эркаклар, ма-на шу қизалоқларни деб ёқалашяпсизлар, улар эса аллақачон ҳамма нарсани унутиб, аҳил-иноқ ўйнашяпти. Сизлардан кўра ақллироқ экан!

Эркаклар қизалоқларга қараб, уялиб қолишди. Кейин ўзлари ўзларидан кулиб, уй-уйларига тарқаб кетишди.

«Боладай беғубор бўлмасангиз, таңгри даргоҳига қабул қилмайди».

ХИЗМАТҚОР ЕМЕЛЬЯН ВА ҒОВАК ДУМБИРА

Емельян хўжайиннинг уйда хизматини қилиб, яшаб юрарди. Бир кун итлоқдан хизматга кетаётган эди, олдидан бақа сакраб чиқиб қолади; босиб олишига сал қолади. Емельян бақанинг устидан ҳатлаб ўтади. Ногоҳ орқадан кимдир чақираётганини эшитади. Емельян ўгирилиб қараса бир чиройли қиз турганмиш ва шундай дермиш:

— Нега сен уйланмайсан, Емельян?

— Ахир қандоқ уйланай, гўзал қиз? Бутун туриш-турмушим мана шундоқ бўлса, ҳеч вақом йўқ, менга ким ҳам тегарди?

Шунда қизалоқ айтибди:

— Менга уйлана қолгин!

Қизалоқ Емельянга ёқиб қолибди.

— Жон деб уйланардимку-я, аммо қаерда яшаймиз?

— Бунинг иложи бор!— дебди қиз.— Кўпроқ ишлаб, камроқ ухласак бас — оч-юпун қолмасмиз.

— Ундай бўлса майли,— дебди.— Турмуш қурамиз. Кейин қаёққа борамиз?

— Шаҳарга борамиз.

Емельян қиз билан шаҳарга боради. Қиз уни шаҳар четигаги мўъжазгина бир уйга бошлаб боради. Улар турмуш қуриб, бирга яшай бошлашади.

Кунлардан бир кун подшо шаҳар четига кетаётган эди. Емельяннинг ҳовлиси ёнидан ўтаётганда ичкаридан Емельяннинг хотини подшони кўргани чиқиб қолади. Подшо ҳам уни кўриб, ҳайратланади: «Бунақа гўзал қайси иқлимдан пайдо бўлдийкин?» Подшо аравасини тўхтатади, Емельяннинг хотинини чақириб, сўрайди:

— Айт-чи, сен ким бўласан?

— Хизматкор Емельяннинг хотиниман.

— Нега шундай гўзал бўлатуриб хизматкорга тегдинг?— дебди.— Сен малика бўлишга лойиқсан.

— Ҳимматингиз учун қуллуқ,— деб жавоб берибди.— Менга шу хизматкорим ҳам бўлаверади.

Подшо гапини тугатиб, жунаб, кетади. Саройга қайтиб келади. Хаёлидан Емельянининг хотини кетмасмиш. Туни билан мижжа қоқмайди, қандай қилиб Емельянининг хотинини тортиб олсам экан дея бош қотириб чиқади. Уйлай-уйлай бирон чорасини тополмайди. Хизматкорларини чақириб, бирон чора-тадбир уйлаб топишни буюради. Подшо хизматкорлари ахийри шундай маслаҳат беришади:

— Емельянини саройга хизматкорликка олмоқ лозим. Биз уни иш билан кўмиб ташлаймиз, хотини бева бўлиб қолади, ана шунда уни олиш мумкин бўлади.

Шундай қилиб, подшо Емельянга чопар юбориб, саройда хизмат қилишни, хотини билан саройда яшашни буюрибди.

Чопарлар подшонинг амрини Емельянга етказишибди. Хотини эрига дебди:

— Ҳай майли, борақол. Кундузи ишлаб, кечаси ҳузуримга қайтиб келарсан.

Емельян борибди. Саройга қадам босибди. Подшонинг ишбошиси ундан сўрабди:

— Нега энди хотинингни қолдириб, ёлғиз ўзининг келдинг?

— Уни етаклаб нима ҳам қилардим, ўзининг уйи бўлса.

Подшо саройида Емельянга икки кишининг ишини юклашибди. Емельян енг шимариб ишга киришаркан, уни тугатишига кўзи етмаганди. Бир маҳал оқшом чўк-канда ҳаммадан бурун ишини тугатади. Ишбоши буни кўргач, эртасига тўрт кишининг ишини юклаб қўяди.

Емельян уйга қайтади. Уйда эса ҳаммаёқ саранжом-саришта, печка иситилган, егуликлар пиширилган эди. Хотини дастгоҳ ёнида иш тўқиганча эрини кутиб ўтирарди. Хотини эрини кутиб олади, овқатини олдига қўйиб, едириб-ичиради, сўнгра хизматини суриштиради.

— Нимаям дейман — ишлар чатоқ; бошимгача ишга кўмиб ташлашди, адои тамом бўлаёздим.

— Сен ишни уйлама, оз қолдими ёки кўпми дея орқаўнгинга аланглайверма, — дебди хотини. — Фақат ишинини бил. Ҳаммаси ўз вақти соати билан бўлаверади.

Емельян ухлаш учун ётади. Эрталаб яна хизматга боради. Ишга уннаганча сира орқасига қарамайди. Мундоқ қараса оқшомда ҳамма ишни битириб қўйибди, уйга ҳам барвақт қайтади.

Емельянга яна турли-туман топшириқлар беришади, Емельян ҳаммасини ўз вақтида уддалаб, уйига тунаш

учун қайтаверади. Подшо малайлари қарайдики, қора иш билан бу хизматкорни енгин қийин, ҳийла билан мақсадга эришмоқчи бўлишади. Аммо буям иш бермайди. Дурадгорликми, ғишт теришу иморат солишми — қандай иш топширишмасин, Емельян ҳаммасини муддатида уддалаб, тунаш учун хотинининг ҳузурига қайтарди. Орадан бир ҳафта ўтади. Подшо хизматкорларини чақириб, шундай дейди:

— Сизларни беҳуда боқаётганга ўхшайман. Орадан икки ҳафта ўтяпти, аммо нима каромат кўрсатдинглар? Емельяни иш билан тинчитмоқчи эдинглар, аммо мен деразадан кўриб турибман, у ҳар куни қўшиғини ванг қўйиб уйга қайтяпти. Ёки устимдан кулмоқчимисизлар?

Подшо малайлари ўзларини оқлай бошлашибди.

— Биз олдинга уни қора иш билан қийнамоқчи бўлудик, аммо унга ҳеч нарса писанд эмас экан. Ҳар қандай ишни ер супургандай супуриб ташлайди, чарчаш нималигини билмас экан. Ҳийла билан бир ёқли қилмоқчи эдик, фаросати етмасов деб ўйлагандик; бу режамиз ҳам ўтмади. Ўзиям бало экан. Узида ёки хотинида бир сеҳру жоду бўлса керак. Ундан роса безор бўлдик. Энди унга мутлақо бажариб бўлмайдиган бир ишни топширмоқчи бўлиб турибмиз. Бир кунда ибодатхона қуриб битказиш лозимлигини ўйлаб топдик. Емельяни ҳузурингизга чорлаб, сарой қаршисида ибодатхона барпо этишни амр этмоғингиз даркордир. Бинони қуролмаса, фармонни бажармагани учун калласини танидан жудо қилиш мумкин.

Подшо Емельяни ҳузурига чорлабди.

— Хўш,— дебди подшо,— фармони олийни эшит: сарой қаршисидаги майдонга янги ибодатхона қурасан, эртага оқшомга тайёр бўлиши керак. Қуриб битказолсанг — сийлайман, қуролмасанг — жазолайман.

Фармони олийни эшитгач, Емельян уйга қайтади. «Тамом, энди куним битди». Уйга келиб, хотинига деди:

— Хўш, кўч-кўронингни тайёрла, хотин, бош оққан ёққа қочиш керак, бўлмаса ажалимиз етмай ўлиб кетамиз.

— Хўш, шунчалик юрагингни олдириб қўйдингми, қочиш пайига гушибсан?

— Қанақасига юрак олдирмай бўлади? Подшо эртага бир кун ичида ибодатхона қуришимни буюрди. Қуролмасам калламни олади. Вақт ғаниматлигида қочмоқдан бошқа чора йўқ.

Хотини эрининг гапларига кўнмади.

— Подшонинг солдатлари кўп, ҳамма ердан тутиб олишлари мумкин. Ундан қочиб қутулмайсан. Куч-қувватинг борлигида қулоқ осган маъқул.

— Удалай олмасам қанақасига қулоқ осаман?

— Ё товба! Кўпам сиқилаверма, овқатингни егин-да, ётиб дамингни ол: эрталаб барвақтроқ тургин, ҳаммасига улгурасан.

Емельян ухлаш учун ётди. Эрталаб хотини уйғотди.

— Тезроқ бориб ибодатхонанинг чаласини битказгин, мана сенга болға билан мих, у ерда сенга бир кунлик иш қолган.

Емельян шаҳарга бориб мундоқ қараса ростдан ҳам майдон ўртасида яп-янги ибодатхона турганмиш. Озгина чаласи бор экан. Емельян кам-кўстини тўғрилаб, оқшомга битказиб қўйибди.

Подшо уйғониб саройдан қараса, ибодатхона турганмиш. Емельян майдонда куймаланиб, у ер, бу ерга мих ураётганмиш. Ибодатхонани кўрган подшо қувониш ўрнига аччиғланибди, Емельянни жазолаб, хотинини тортиб ололмаслиги алам қилибди.

Подшо яна малайларини ҳузурига чорлабди.

— Емельян бу топшириқни ҳам удалади, жазолаш учун баҳона йўқ. Бу юмуш ҳам унга чўт эмас экан. Тузукроқ бир ҳийла ўйлаб топмоқ даркор. Уйлаб топинглар, акс ҳолда олдин ўзингларни жазолайман.

Хизматкорлар Емельянга сарой атрофидан оқиб, ичида кемалар сузиб юрадиган дарё бунёд қилишни буюрмоқ лозимлигини маслаҳат беришибди. Подшо Емельянни чақиртириб, янги топшириқни буюрибди.

— Модомики сен бир кечада ибодатхона қуролган экансан, балки бу ишнинг ҳам уддасидан чиқарсан. Эртага ҳамма иш худди мен амр қилгандек таппа-тахт бўлсин. Бўлмаса каллангни оламан.

Емельян шўрликнинг баттар дили хуфтон бўлиб, хотинининг олдига маъюс ҳолда қайтибди.

— Нега шаштинг паст?— деб сўрабди хотини.— Нима, подшо яна янги иш буюрдими?

Емельян бор гапни айтиб беради.

Хотини шундай дейди:

— Солдатлардан қочиб кетолмайсан, ҳамма жойдан тутиб олади. Хўп дейиш керак.

— Ахир қанақасига хўп дейиш мумкин?

— Ҳай, кўп сиқилаверма. Овқатингни еб, дамингни ол. Эрталаб барвақтроқ тургин, ҳаммаси таппа-тахт бўлади.

Емельян ётиб ухлайди: Эрталаб уни хотини уйғотади. — Саройга боргин, — дейди хотини. — Ҳаммаси тай-ёр. Фақат сарой қаршисидаги кемалар манзилгоҳида озгина дўнглик қолган, ўтқир белкўрақни олиб, шуни тўғрилаб қўйсанг бўлди.

Емельян жўнайди; шаҳарга келиб қараса, сарой атрофи дарё бўлиб, унда кемалар сузиб юрган эмми. Емельян сарой рўпарасидаги манзилгоҳга келади ва нотекис ерни кўриб, текислашга тўшади.

Подшо уйғониб йўқ жойдан пайдо бўлган дарёни кўради, дарёда кемалар сузиб юрар, Емельян эса белкўрак билан дўнгликни текислар эди. Подшо жиғибийрон бўлибди, дарё ҳам, кемалар ҳам кўнглини ёритмабди, Емельяни жазолаб бўлмаслигидан афсусланибди. Узича: «Унинг қўлидан келмайдиган юмуш йўқ. Энди нима қилиш керак?» дея боши қотибди.

Подшо хизматкорларини чақириб, яна маслаҳат қилади.

— Шундай бир ишни ўйлаб топингларки, уни Емельян бажаролмасин. Бу ерда биз ниманики ўйлаб топмайлик, барини удалаяпти, шунинг учун хотинини тортиб олишнинг иложи бўлмапти.

Аёнлар ўйлай-ўйлай ахийри бир тўхтама келишибди. Подшо ҳузурига келиб, шундай дейишади:

— Емельяни чақириб, шундай дейиш керак: ўзинг билмаган жойга бориб, билмаган нарсангни олиб кел. Мана шунда у қутулиб бўпти. У қаёққа бормасин, унга керакли жойга бормадинг дейилади, нимани олиб келмасин, айтилган нарсани олиб келмадинг дейилади. Ана шунда уни жазоласа ҳам, хотинини тортиб олса ҳам бўлади.

Подшо суюниб кетади.

— Мана буни яхши ўйлабсизлар, — дейди у.

Подшо Емельянга чопар юборади ва унга буюради:

— Ўзинг билмаган жойга бориб, билмаган нарсангни олиб кел. Агар олиб келмасанг каллангни оламан.

Емельян хотинининг ёнига қайтиб, подшонинг фармонини айтади. Хотини ўйланиб қолади.

— Подшонинг бошини айлантиришибди, — дейди у. — Энди бу ёгини тадбиркорлик билан қилиш керак.

Ўйлай, ўйлай, хотини эрига шундай дейди:

— Узоқ йўл босишинг, кекса энамиз, солдат ва деҳқон онаси ҳузурига бориб, фотиҳасини олмоғинг лозим бўлади. Ундан бир нарсани оласану тўппа-тўғри саройга қайтасан, мен ҳам ўша ерда бўламан. Бу гал уларнинг

қўлига тушмай иложим йўқ. Улар мени зўрлик билан қўлга туширишади, аммо кўпга эмас. Ҳамма нарсани худди кампир айтганидек қилсанг, мени тез орада озод қила оласан.

Хотин эрини сафарга кузатиб, қўлига халта билан урчуқ берибди.

— Мана буни кампирга берасан. Шунини кўрсатсанг сени танийди.

Хотин эрига йўл кўрсатади. Емельян йўлга чиқади, шаҳардан ташқарига чиқиб қараса — солдатлар машқ қилишаётган экан. Емельян тўхтаб томоша қилади. Солдатлар машқ қилиб бўлишгач, ўтириб дам олишади. Емельян уларнинг олдига бориб, сўрайди:

— Оғайнилар, сизлар айтиб беролмайсизми, қандай қилиб ўзинг билмаган жойга бориб, билмаган нарсангни олиб келиш мумкин?

• Солдатлар бу гапни эшитиб, ҳайрон бўлишди.

— Сени ким юборди?

— Подшо.

— Биз ўзимиз ҳам солдатликка кирганимиздан буён ўзимиз билмаган томонга юриш қилиб, билмаган нарсамизни қидирамиз, аммо тополмаймиз. Сенга ёрдам беролмаймиз, — деб жавоб беришади солдатлар.

Емельян солдатлар билан гурунглашгач, яна йўлга чиқади. Кетаверибди, кетаверибди, олдидан бир ўрмон чиқибди. Ўрмонда бир ҳужра бор эди. Ҳужрада бир қари кампир, солдат ва деҳқон онаси зигирпоя толасини йигирганча юм-юм йиғлар эди. Кампир Емельяни кўра солиб қичқиради:

— Нега келдинг?

Емельян унга урчуқни узатиб, хотини юборганини айтади. Кампир сал юмшаб, суриштира бошлайди. Емельян унга бошидан ўтган воқеаларни, қандай ўша қизга уйлангани, шаҳарга кўчиб ўтгани, қандай қилиб уни саройга хизматга олишгани, у ердаги хизмати, ибодатхона ва кемалар сузиб юрадиган дарё барпо қилгани ва мана энди подшо ўзинг билмаган жойга бориб, билмаган нарсани келтиришни буюргани ҳамма-ҳаммасини бирма-бир айтиб берди.

Кампир ҳаммасини эшитди, йиғлашдан ҳам тўхтаб қолди.

— Чамаси, вақти-соати етганга ўхшайди. Майли, ўтириб тамадди қил, болам, — дейди кампир.

Емельян овқатини еди, кампир эса унга шундай дейди:

— Мана сенга копток. Уни олдингда юмалатиб, қаёққа кетса, ортидан бораверасан. Кўп юрасан, то денгиз соҳилигача борасан. Денгизга етгач, каттакон бир шаҳарни кўрасан. Шаҳарга киргач, чеккадаги ҳовлидан тунаш учун бошпана сўрайсан. Ана шу ерда ўзингга керакли нарсани қидирасан.

— Буни қандай билиб оламан, энажон?

— Отаси билан онаси пайқамай қолган нарсани кўрасан — ўша нарса қидирганинг бўлади. Қўлга олиб, подшога элтасан. Подшога олиб келганингда у айтилган нарсани олиб келмабсан дейди. Шунда сен, «Ундай бўлса, буни синдириш керак», дейсан-да, ҳалиги нарсани бир уриб, дарёга олиб борасан, парчалаб, дарёга улоқтирасан. Ана ўшанда хотинингни ҳам қутқарасан, менинг кўз ёшларим ҳам арийди.

Емельян кампир билан хайрлашиб, коптокни юмалатганча йўлга чиқади. Копток юмалаб-юмалаб уни денгизга бошлаб келади. Денгиз соҳилида муҳташам шаҳар кўринади. Шаҳар четида серҳашам уй бўлади. Емельян бошпана сўрайди. Рози бўлишади. Тунаш учун ётади. Тонг саҳарда уйғонади, отанинг ўрнидан туриб, ўғлини ўтин ёришга юбораётганини эшитиб қолади. Ўғли кўнмайди.

— Ҳали эрта, — дейди, — улгураман.

Она печка устидан тап қотади:

— Борақол, ўғлим, отангинг дармони йўқ. Уни овра қилиш яхшими? Турақол.

Ўғил тамшаниб, яна ухлаб қолади. Ухлаши ҳамон ногоҳ кўчада нимадир гумбурлаб, қасирлаб кетди. Ўғил сакраб туриб кетади, кийиниб, кўчага отилади. Емельян ҳам ирғиб туради, унинг орқасидан чиқади ва ўғил ота, онасидан кўра яхшироқ эшитган нарсани кўрмоқчи бўлди.

Емельян чиқиб қарайдики кўчада бир киши қорнига юмалоқ бир нарсани қўйганча таёқчалар билан дўппослар эди. Ана ўша нарса гумбурлаётган эди, ўғил ана шуни эшитган эди. Емельян яқинроқ келиб, ҳалиги нарсани томоша қила бошлайди. Қараса, қовоққа ўхшаган юмалоққина нарсанинг икки четига тери тортилган экан. Бу нима дея сўраб кўради.

— Дўмбира, — деб жавоб беришади.

— Нима, ичи ғовакми?

— Ғовак.

Емельян ҳайрон қолади ва ўша нарсани ўзига сўрайди. Беришмайди. Емельян эланишни бас қилиб, дўмбира-

чининг ортидан эргашиб юраверди. Уззукун эргашиб юрали ва дўмбирачи ухлаб қолганда дўмбирани олиб қочали. Қоча-қоча ўз шахрига бориб, уйига келади. Хотинини кўрмоқчи эди, қараса йўқ экан. Кетган кунининг эргасигаёқ хотинини подшо ҳузурига олиб кетишганди.

Емельян саройга бориб, ташрифини олий ҳазратга етказишларини сўрайди: ўзи билмаган томонга бориб, билмаган нарсани олиб келган киши шу ерда дейди. Подшога бу гапни етказдилар. Подшо Емельянга эртага келишни буюради. Емельян яна илтимосини такрорлайди.

— Мен шу бугун етиб келдим, айтган нарсасини олиб келдим, подшо ҳузуримга чиқсин, бўлмаса ўзим бораман.

Подшо ҳузурига чиқади.

— Қаёқларда бўлдинг, нималар олиб келдинг?

Емельян олиб келган нарсасини кўрсатмоқчи эди, подшо қарамайди.

— Бунақа нарса эмас эди.

— Бунақа нарса бўлмаса,— дейди Емельян,— чил-парчин қилиб ташлаш керак савилни.

Емельян саройдан чиқиб, дўмбирани ерга бир уради. Уриши ҳамон подшонинг бутун қўшини Емельяннинг ҳузурида ҳозиру нозир бўлади. Емельянга қуллуқ қилиб, фармонига интизор бўлиб туришади. Подшо эса деразадан қўшинларига қараб, Емельянга эргашмасликни буюриб қичқиради. Қўшинлар подшога қулоқ солишмай, Емельянга эргашиб кетаверишади. Буни кўрган подшо Емельянга хотинингни олиб кетиб, дўмбирани эса менга бергин дейди.

— Бундай қилолмайман,— дейди Емельян.— Менга дўмбирани ёриб, парчаларини дарёга ташлаш буюрилган.

Емельян дўмбирани олиб, дарёга яқинлашади, солдатлар жам бўлиб унга эргашадилар. Емельян дарё бўйида дўмбирани уриб синдиради, парча-парча қилиб, дарёга ташлайди — ҳамма солдатлар ғойиб бўлишади.

Емельян эса хотинини олиб, уйига равона бўлади.

Ана шундан буён подшо уни безовта қилмайди. Емельян эса тинч-хотиржам яшаб, муроду мақсадига етади.

КАВКАЗ АСИРИ

1

Кавказда бир бойвачча офицер хизмат қиларди. Исми Жилин эди.

Кунларнинг бирида уйдан хат келди. Кекса онаси шундай мактуб йўллаганди: «Қариб-қартайиб қолдим, кўзим тириклигида дилбандимни кўриб қолсам дейман. Келиб онаизоринг билан видолашиб, устимга ўзинг тупроқ тортгин, у ёнига худо пошшо, яна хизматингга кетаверасан. Айтгандек, мен сенга яхши бир қайлиқ ҳам топиб қўйдим: бирам ақлли, бирам кўркам, сени ҳам тайёр. Кўнглингга ўтиришса, балки уйланиб, бутунлай қолиб ҳам кетарсан».

Жилин ўйланиб қолди: «Дарҳақиқат, кампир анча ўсал тортган кўринади; балки дийдор кўришиш насиб этмас. Бориш керак, қайлиқ яхши бўлса уйлансам ҳам бўлади».

У полковникка учрашиб, таътилга рухсат олди, ўртоқлари билан хайрлашди, қўл остидаги солдатларни сафар олдидан тўрт челақ ароқ билан сийлади ва йўлга ҳозирланди.

Уша вақтда Кавказда уруш кетаётганди. Йўллардан кечаю кундуз ўтиб бўлмасди. Қалъадан озгина узоқ-яқинга чиққан русларни татарлар ўлдирар ёки тоққа олиб кетишар эди. Ҳафтада икки марта у қалъадан бу қалъага қўриқловчи солдатлар қатнардди. Олдинда ва

орқада кетаётган солдатлар ўртадаги одамларни муҳо-фаза қилиб боришарди.

Бу воқеа ёзда бўлганди. Тонг саҳарда қалъа ёнида карвон тўплана бошлади ва қўриқловчи солдатлар чиқ-қач, йўлга тушдилар. Жилин отлиқ бўлиб, юклари со-линган арава эса карвон билан келарди.

Иигирма беш йақиним йўл босиш керак эди. Карвон имиллаб силжирди, гоҳо солдатлар тўхтаб қолар, гоҳо араванинг гилдираги чиқиб кетар ёки от гожлик қилар, тўхтаб, бир-бирини кутишар эди.

Қуёш тиккадан оғиб кетса-да, карвон эндигина йўл-нинг ярмини босиб ўтди. Чанг-тўзон, жазирама қуёш шу қадар забтига олганки, биронта жон сақлайдиган пана жой йўқ. Атроф яп-яйдоқ, чўлу биёбон, йўлда на бир дарахт, на бир майса — гирёх кўринади.

Жилин олдинда борар, тўхтаб, карвоннинг етиб ке-лишини кутар эди. Орқада бурғу чалинганини эшитди — яна тўхташди. Шунда Жилин ўйлаб қолди: «Солдатлар-га қараб ўтирмай, бир ўзим кета қолсам-чи? Остимдаги от учқур, татарлар йўлиқса қочиб қутуларман. Ёки кет-маганим маъқулмикин?»

Жилин турган жойида бош қотирарди. Шу маҳал ёнига Костилин деган отлиқ офицер милтиғи билан ке-либ қолди ва шундай деди:

— Тоққа чиқиб, бир қараб қўйиш керак, бўлмаса лоп этиб панадан чиқиб қолса ғафлатда қоламиз.

— Э нимасини қарайсан? Кетдик,— деди Костилин. Жилин қулоқ солмади.

— Йўқ,— деди у,— сен настда кутиб тургин, мен ўзим бирров қараб келаман.

У отини чапга — тоққа солди. Жилиннинг оти овбош (уюрдан қулулигида юз сўмга сотиб олиб, ўзи миниш-га ўргатувди) эди; тепага худди лочиндек шўнғиб кет-ди. Юқорига чиқди-ю, шундоққина рўпарасида, бир бот-монча ерда турган ўттиз чоғли отлиқ татарларни кўриб қолди. Кўрган заҳоти орқасига қайрилди. Татарлар ҳам уни кўришди-ю, йўл-йўлакай милтиқларини гилофидан чиқариб, устига от солишди. Жилин жон-жаҳди билан отини чоптираркан, Костилинга қараб қичқирди:

— Милтиғингни чиқар!— айни чоғда отини алқади: «Тулпорим, нажот ўзингдан, фақат оёғингга ҳушёр бўл, қоқилсанг тамом—иш пачава. Милтиққа етиб олсам бўл-гани, қўлга тушиб бўпман».

Костилин бўлса кутиб туриш ўрнига татарларни кўр-ди-ю, апил-тапил қалъага жўнаб қолди. Отини аямай

қамчилади. Чанг-тўзон ичида отнинг елвагай думи кўриниб қолди, холос.

Жилин қарайдики, иш чатоқ. Милтиқ ҳам қулоғини ушлаб кетди, биргина қилич билан нима каромат кўрсатарди? У отини орқага—солдатлар томонга буриб, қутулмоқчи бўлди. Қарайдики, олти отлиқ йўлини тўсиб чиқяпти. Жилиннинг оти чакки эмас, аммо ана буларники уникидан ҳам зўрроқ бўлиб, яна йўлини тикка кесиб чиқишаётган эди. У йўлни калта қилиб, орқага қайрилмоқчи эди, оти тўппа-тўғри татарларга қараб суриб кетди. Қарайдики бўз от минган, қизил соқолли татар анча яқинлашиб қолди. Милтиғи тайёр, тишлари ёғирлайди.

«Бу иблисларни биламан,— деб ўйлади Жилин.— Тириклай қўлга тушганни зиндонга солиб, қамчи билан савалашади. Тирик қўлга тушиб бўпман».

Жилин жуссаси кичик бўлса ҳам анча абжир эди. Қиличини яланғочлаб, тўппа-тўғри қизил татарга қарата от қўяркан, ўзича тусмоллади: «Ё отим билан уриб ағдараман, ёки қилич билан чопиб ташлайман».

Жилин ғанимига етай деганда орқадан ўқ узиб, отини отиб ташлашди. От боёқиш бор сохт-сумбати билан ерга қулади ва Жилиннинг оёғини босиб қолди.

У ўрнидан қўзғолмоқчи бўлувди, елкасига миниб олган иккита сассиқ татар қўлларини орқага қайира бошлади. Жилин бир силкинди-ю, устидаги татарларни улоқтириб юборди, аммо яна учтаси оддан тушди ва милтиқ қўндоғи билан бошига сола кетишди. Кўз олди қоронғилашиб, гандираклади. Татарлар уни тутдилар, эгардан айилни олишди, қўлларини орқасига қайириб, татарчасига боғладилар ва эгарга ўтқаздилар. Бошидан шапкаси учиб кетган, этигини суғуриб олишган, ҳаммаёғини тинтиб, пули-ю, соатигача қўйишмаган, кийимлари дабдала бўлган эди. Жилин отига қаради. Жонивор шўрлик ўша ёнбошлаганича ётар, фақат оёқларни қимирлатиб қўяр, аммо ерга тегизолмас эди; калласи тешилган, тешикдан оқаётган қон бир газча жойни кўлатган.

Бир татар отнинг ёнига келиб, эгарини еча бошлади. Жонивор ҳамон типирчилаётган эди, татар ханжарини чиқариб, отнинг томоғига тиг иртди. От жон талашиб, типирчилади, томоғи хириллаб, ҳовур чиқди.

Татарлар эгар-жабдуқларни йиғиштириб олишди. Қизил соқолли татар отига минди, шериклари Жилинни унга мингаштириб қўйишди; йиқилиб тушмаслиги

үчүн белидан камар ўтказиб, татарга боғлашди ва тоққа олиб кетишди.

Жилин татарга мингашганча тебраниб, юз-кўзлари татарнинг сассиқ гавдасига ишқаланиб борар эди. Олдида фақат татарнинг сўлақмондек жуссаси, чайир бўйши, қалпоғи остидаги қирилган, кўкиш гарданидан бўлак нарсани кўрмас эди. Боши ёрилган, кўз олдида қон қотиб қолганди. Шу кетишида на гавдасини ўнглай олар, на қонларини арта олар эди. Қўллари аёвсиз қайрилганидан ўмрови зирқирарди.

Тоғлар оша узоқ юришди, сой кечувидан ўтиб, йўлга чиқишди ва жарликлардан ўтиб боришди.

Жилин йўлни эслаб, қаёққа олиб кетишаётганини билмоқчи бўлди, ammo кўзлари қонга бўялган, ўзи қимирлай олмас эди.

Оқшом қуюқлаша бошлади. Яна бир сойдан кечиб, тоғликка кўтарила бошладилар, тутун ҳиди димоққа урилди, итлар акиллай кетди.

Овулга етиб келишди. Татарлар отлардан тушдилар, татар болакайлар тўпланиб, Жилинни ўраб олишди, суюнишиб, қий-чув кўтаришди, тош отиб, пўписа қилишди.

Татар болаларни ҳайдаб, Жилинни отдан туширди ва хизматкорини чақирди. Яноқ суяклари туртиб чиққан, ялангтўш нўғай келди. Татар унга нимадир буюрди. Хизматкор ёғоч кишан-тахтакач келтирди; темир ҳалқаларга иккита эман гўла маҳкамланган ва ҳалқалардан бирига қулф ўрнатилганди.

Жилиннинг қўлларини ечиб, тахтакачга солдилар, саройга олиб бориб, ичкарига итардилар ва эшикни ёпдилар. Жилин гўнг устига йиқилди. Шу кўйи ётиб қолди, қоронғиликда пайпасланиб, юмшоқроқ ерни топгач, чўзилди.

2

Жилин туни билан ухлай олмади. Тунлар қисқа эди. Мундоқ қараса, тирқишдан ёруғлик тушяпти. Жилин ўрнидан турди, тирқишни кенгайтириб, кузата бошлади.

Тирқишдан тоққа элтувчи йўл, чапда татарча уйлар, унинг ёнида иккита қишлоқ кўринди. Бўсағада қора ит ётар, думини ликиллатганча улоқчалар билан айланиб юрар эди. Бир маҳал тоғ ортидан келаётган, ёқалари очиқ рангли кўйлак, лозим ва этик кийган, бошига чакмонча ташлаб, каттақон тунука кўзача кўтарган, ёшгина татар қизалоқни кўриб қолди. Унинг қомати эгилиб,

қалтираб борар, бошлари тап-тақир қирилган кўйлакчан болакайни қўлидан етаклаб олган эди. Қизалоқ сувни уйга олиб кирди, ичкаридан кечаги қизил соқол татар ипак камзулда, белида кумуш ханжар, бошмоғини оёқяланг кийиб чиқди. Бошидаги кўй терисидан тикилган, қора, чўққи телпаги орқага қайрилган. Чиқди-ю, керишиб, қизил соқолини силаб қўйди. Яна бироз тургач, хизматкорга нимадир буюриб, қаёққадир жўнаб кетди.

Кейин иккита бола отларни сўғоришга олиб боришди. Отларнинг тумшуғи ҳўл эди. Яна бошлари яп-яланг, иштонсиз, кўйлакчан болакайлар югуриб чиқишди, тўпланиб, саройга келишди, чўпни олиб, тирқишга суқишди. Жилин «хап» дея бир қўрқитувди, болакайлар қий-чув солиб, тумтарақай қочиб кетишди, фақат яланғоч тиззалари кўриниб қолди.

Жилин томоқлари қуруқшаб, чанқаб кетди, бирров хабар олишсайди деб ўйлади. Саройнинг очилаётгани қулоғига чалинди. Қизил соқол ёнида бўйи пастроқ, қорачароқ шериги билан келди. У чақноқ кўзлари қоп-қора, юзлари қирмизи, кичкина соқоли ихчам қиртишланган, чеҳраси мулойим киши бўлиб, тинимсиз кулар эди. Ўзи анча пўрим кийинган: ҳаворанг ипак камзули уқали эди. Белида каттакон кумуш ханжар, сахтиён теридан тикилган бошмоғига ҳам кумуш уқа тикилганди. Бошида оппоқ чўққи телпак.

Қизил соқол кирди-ю, худди биров билан сўкишаётгандек ўзича бир нималарни гапириб ташлади ва эшикнинг кесакисига суяниб қолди, Жилинга бўридек хўмрайганча ханжарини ушлаб-ушлаб қўйди. Вужудидан куч-ғайрат ёғилиб турган қорачаси эса Жилиннинг олдига келиб, чўнқайиб ўтирди, елкасига қоқиб, ўзича нималарнидир чуғурлади, кўзларини қисиб, тилини тақиллатди ва нуқул, «ўрис якши! ўрис якши», дер эди.

Жилин ҳеч нарса тушунмади ва: «Чанқадим, сув беринглар!» деди.

Қора киши кулаверди. Ўзича яна «ўрус якши» деб қўйди.

Жилин лаблари ва қўллари билан имо-ишора қилиб, сув беришларини сўради.

Қора киши тушуниб етди, кулиб, эшикдан мўралади ва: «Дина!» дея кимнидир чақирди.

Ун уч ёшлардаги, ингичка, нозик, чеҳраси қора кишига ўхшаброқ кетадиган қизалоқ югуриб келди. Бу унинг қизи эди. Бунинг ҳам қоп-қора кўзлари чақнаб

турар, юзлари чиройли эди. Енгсиз, белбоғсиз, узун ҳаворанг кўйлак кийиб олганди. Этаклари, кўкрак ва енгларига қизил жияк тикилган. Лозими бошмоғига тушиб турар, уни товони баланд бошқа бошмоққа кийиб олган; бўйнида эллик тийинлик рус тангаларидан маржон тақилган. Боши очиқ, тим қора, сочларига лента тақиллаган, лентага эса тўқа ва кумуш пул осилган.

Отаси унга нимадир тайинлади. Қизалоқ югуриб чиқиб кетди ва тунука кўзани кўтариб келди. Сувни узатгач, ўзи чўнқайиб ўтирди, жуссаси эгилиб, елкаси тиззадан ҳам пастга тушиб кетди. Жилинга, унинг қандай сув ичишига қараркан, худди ёввойи бир махлуқни томоша қилаётгандек анграйиб қолди.

Жилин кўзани қайтариб берди. Қизалоқ худди ёввойи эчкидек сакраб, четланди. Отаси кулиб қўйди. Қизини яна қаёққадир юборди. У кўзани олиб, чопиб кетди, доирасимон идишда чучук нон келтирди ва яна эгилиб ўтираркан, кўз узмай қараб турди.

Татарлар эшикни ёпиб, чиқиб кетишди.

Бир оздан сўнг Жилиннинг олдига нўғай келиб, шундай деди:

— Айда, хўжайин, айда!

У ҳам русча билмасди. Жилин қаёққадир бориши лозимлигини тушунди, холос.

Жилин тахтакач билан юраркан, қадам босолмай оқсоқланар ва оёқларини кериб қадам ташлар эди. Жилин нўғайнинг орқасидан ташқарига чиқди. Минорали черков ва ўн чоғли хонадондан иборат татар қишлоғини кўрди. Бир уйнинг олдида болалар эгарлоғлиқ учта отни жиловидан ушлаб туришарди. Ичкаридан ўша қора татар илдам юриб чиқди ва Жилинни бу ёққа кел дея имлади. Кулиб, ўзича нималарнидир гапира-гапира яна ичкарига бурилди. Жилин уйга кирди. Деворлари сип-силлиқ лойсувоқ қилинган меҳмонхона кўркамгина эди. Тўрга рангдор пар болишлар ташланган, икки томонга эса қимматбаҳо гиламлар осилган; гиламлардаги милтиқ, тўппонча ва қиличлар—ҳамма-ҳаммаси кумушдан. Деворнинг бир томонида ер баробар кичкина печка. Ер хирмондай тоза-покиза бўлиб, бўсаға томонга кигиз тўшалган, кигизга гилам солинган, гиламга эса пар ёстиқлар ташланган эди. Гиламларда юпқа маҳси кийган татарлар: қорачадан келгани, қизил соқол ва яна учта меҳмон ўтиришибди. Ҳаммасининг орқасига пар болишлар қўйилган, олдидарида тариқли чўзма ва пиёлаларда сигир ёғи, кўзачага татарча пиво бўлмиги

бўза қуйилган. Овқатни қўлда ейишар, қўллари буткум ёққа ботган эди.

Қора татар ирғиб ўрнидан турди, Жилинни бир четга, гиламга эмас, қуруқ ернинг ўзига ўтқазишни буюрди ва яна гиламга чиқиб, меҳмонларни чўзма ва бўза билан сийлай бошлади. Хизматкор Жилинни жойига ўтқазди ва ўзи устки бошмоғини ечиб, девор ёнидаги бошмоқлар қаторига қўйгач, хўжайинларга яқинроқ бўлган кигизга ўтирди; сўлагини оқизганча уларнинг овқат ейишига термулди.

Татарлар чўзмани ҳам еб бўлишди. Бояги қизалоққа ўхшаб кўйлак, лозим кийиб, бошига рўмол ташлаган татар қизи келди. Ёр ва чўзмани олиб кетгач, бежирим жомашов билан офтоба келтирди. Татарлар қўлларини ювдилар, кейин тиззалаб, қўлларини туширдилар ва намоз ўқидилар. Узларича бир нималарни чуғурлашди. Кейин меҳмон татарлардан бири Жилинга ўгирилиб, русча гапира бошлади.

— Сени Қози Муҳаммад қўлга туширган,— деди қизил татарни кўрсатиб,— ва сени Абдул Муродга берган,— қора татарга ишора қилди,— энди Абдул Мурод сенинг хўжайининг.— Жилин индамади.

Абдул Мурод Жилинни кўрсатганча гапириб, куларкан, «солдат урус, корош урус», деб кўярди.

Таржимон тушунтирди: «Уйингга ўзинг учун тўлов сўраб хат ёзгин деяпти. Пулни юборишлари билан у сени озод қилади».

Жилин ўйланиб, сўради: «Тўлови қанча бўлади энди?»

Татарлар гаплашиб олишгач, таржимон деди:

— Уч минг танга.

— Йўқ,— дейди Жилин,— мен бунча пулни тўлай олмайман.

Абдул ўрнидан ирғиб турди, ҳамон Жилинни тушунади деб ўйлади чоғи, қўлларини пахса қилганча жаврай кетди. Таржимон: «Қанча бера оласан ўзи?» деб сўради.

Жилин бир зум ўйланиб олгач, «беш юз сўм», деди.

Шунда татарлар бирваракайига, бир-бирига гал бермай, тез-тез гапира кетишди. Абдул оғзидан тупуклар сачратиб, қизил татарга ўдағайлай бошлади. Қизил татар эса фақат кўзларини очиб-юмганча тилини чикиллатарди.

Улар жимиб қолишди; таржимон тушунтирди.

— Тўлов учун беш юз сўм хўжайинга камлик қилади. У сен учун икки юз сўм тўлаган. Қози Муҳаммад

ундан қарз эди. У сени ўша қарз эвазига олган. Уч мингдан камига бўлмайди. Хат ёзмасанг зиндонга солиб, қамчи билан савалашади.

«Эҳ,— деб ўйлади Жилин,— улардан қанча қўрқсанг, шунча баттар бўлади». Сакраб туриб кетди ва шундай деди:

— Сен у итга айтгинки, агар мени қўрқитмоқчи бўлса, бир тийин ҳам бермайман, уйга хат ҳам ёзмайман. Сизлардан қўрқмаганман ва қўрқмайман ҳам!

Таржимон тушунтиргач, яна ҳаммаси чуғурлаша кетишди.

Узоқ тортишишди, қора татар ўрнидан туриб, Жилиннинг олдига келди.

— Урис,— деди,— йигит, ўриснинг йигити.

Йигит уларнинг тилида азамат, паҳлавон дегани. Ўзи бўлса ҳамон куларди; таржимонга нимадир деди, у тушунтирди:

— Бўлмаса минг сўм бергин.

Жилин сўзида туриб олди: «Беш юз сўмдан ортиқ беролмайман. Ўлдирсанглар бир тийин ҳам ололмай-сиз».

Татарлар ўзаро гаплашиб, хизматкорни қаёққадир юборишди, ўзлари эса гоҳ Жилинга, гоҳ эшикка қараб-қараб қўйишарди. Хизматкор қайтиб келди, унинг орқасидан қандайдир бир йўғон, оёқяланг ва кийимлари дабдала бўлган бир одам эргашиб келар, оёғига тахтакач солинган эди.

Жилин Костилинни таниди-ю, оҳ деб юборди. Уни ҳам қўлга туширишганди. Уларни ёнма-ён ўтқазишди; иккови бир-бирига бошидан ўтганини сўзлай кетишди, татарлар эса индамай қараб туришарди. Жилин нима воқеа бўлганини айтиб берди; Костилин оти тўхтаб, милтиғи отилмай қолганини ва мана шу Абдул қувиб етиб, қўлга туширганини гапириб берди.

Абдул ўрнидан туриб, Костилинга ишора қилди ва нимадир деди.

Таржимон энди ҳар иккиснинг хўжайини бир киши экани, кимки олдин тўловини келтирса, ўша олдин қўйворилишини тушунтирди.

— Мана сенинг жаҳлинг чиқяпти,— деди у,— ўртоғинг эса ювош экан, уйига ҳам хат ёзди, унга беш минг тагга юборишади. Мана энди унга яхши овқатлар беришади, хафа ҳам қилишмайди.

Жилин шундай жавоб берди:

— Уртоғимнинг ихтиёри ўзида, эҳтимол у бадавлатдир, мен бой эмасман. Уша гапим гап. Истасангиз ўлдириб юборинг — фойдаси бўлмайди, беш юз сўмдан ортиқ сўрай олмайман.

Ҳамма жимиб қолди. Ногоҳ Абдул ирғиб ўрнидан турди, сандиқдан қоғоз, қалам ва сиёҳ олиб, Жилинга туқазди, елкасига қоқиб, «ёзгин» дея ишора қилди. Беш юз сўмга рози бўлди.

— Шошмай тур, — деди Жилин тилмочга, — сен унга айтгинки, бизни яхшироқ боқсин, тузукроқ кийинтирсин, зерикмаслигимиз учун бир жойда сақласин, кейин тахтакачини олиб қўйсин.— Узи хўжайинига қараб кулиб қўйди. Хўжайин ҳам кулди. Гапни эшитиб, деди:

— Қийимларнинг энг сарасини бераман, черкаскани ҳам, этикни ҳам аямайман, куёвболадек ясантириб қўяман. Қнязларни сийлагандек боқаман. Бирга яшашмоқчи экан — майли, саройда бирга тураверишсин. Аммо тахтакачини олиш мумкин эмас — қочиб кетишади. Фақат кечаси олиб қўяман.

Хўжайин Жилинга яқинлашиб, яна елкасига қоқиб қўйди:— Сеники якши, меники якши!

Жилин хатни ёзишга ёзди-ю, аммо манзилга етиб бормаيدиган қилиб ёзди. Узича: «Барибир қочиб кетаман», деб ўйлади.

Жилин билан Костилинни саройга олиб кетишди, у ерга маккажўхори походи, кўзада сув, нон, иккита эски черкаска ва солдатларнинг кийилган этигини келтиришди. Чамаси, булар ўлдирилган солдатлардан ўлжа қилинганди. Уларни саройга қамаб, кечаси тахтакачини олиб қўйишди.

3

Жилин ўртоғи билан бир ой шундай яшаб юришди. Хўжайин ҳамиша кулгани кулган эди.— Сеники, Иван, якши, меники, Абдул, якши.— Аммо овқатининг мазаси йўқ эди; берадигани нуқул тариқ унидан ёпилган нон гоҳо хом-хатала хамирнинг ўзи эди.

Костилин яна уйига хат ёзди, ҳамон пул юборишларини кутиб, сиқилар эди. Уззуқун саройида ўтирганча хатга кўз тикиб, кун санар ёки ухлар эди. Жилин эса хати етиб бормаслигини биларди, бошқа ёзиб ўтвирмади.

«Онам мен учун бунча пулни қаёқдан ҳам топсин,— деб ўйларди,— ўзи-ку мен юборган пул билан зўрға кун

кўраётган бўлса. Беш юз сўм топаман деб хонавайрон бўлиб кетади-ку! Худо хоҳласа ўзим бир амаллаб қутулиб оларман».

У юрса-турса қочишни мўлжаллаб, теварак-атрофни кузатар, нималарнидир чамалар эди. Овулда ўзича хуштак чалиб юраркан, гоҳо ўтириб бирон ишга уннаб кетар, лойдан қўғирчоқ ясар ёки новдадан четан тўқир эди. Жилиннинг қўлида яхшигина ҳунари бор эди.

Бир куни у қўғирчоқ ясаб, бурни, қўл ва оёқларини ҳам ўхшатиб, татарча кўйлак кийдирди ва уни томга қўйиб қўйди.

Қиз-жувонлар сувга боришаётган эди. Хўжайиннинг қизи Дина қўғирчоқни кўриб, дугоналарини чақирди. Кўзаларини бир четга қўйиб, кула-кула томоша қилишди. Жилин қўғирчоқни олиб, уларга узатди. Улар кулишаётган бўлса-да, олишга ботинишолмасди. Жилин қўғирчоқни қолдириб, ўзи саройга кирди ва қани буёғи энди нима бўларкин дея кузата бошлади.

Дина югуриб келди, атрофга аланглаб қаради-ю, қўғирчоқни олиб, чопиб кетди.

Жилин эрталаб Динанинг бўсагага қўғирчоқ кўтариб чиққанини кўрди. У қўғирчоғини қизил қийқимлар билан худди чақалоқдек йўргаклаб, безаган ва ўзича алла айтар эди. Ичкаридан бир кампир чиқди. Динани қаргади ва қўғирчоғини тортиб олиб, уриб синдирди ва ўзини қаёққадир ишга юборди.

Жилин яна бошқа, олдингисидан ҳам яхшироқ қўғирчоқ ясаб, Динага берди. Бир куни Дина кўза кўтариб келди, уни қўйиб, ўтирди ва Жилинга кўзасини кўрсатиб кулди.

«Нега у суюняптийкин?» деб ўйлади Жилин. Кўзани олиб, ича бошлади. Сув деб ўйлагани сут бўлиб чиқди. Сутни ичиб, «яхши» деб қўйди. Дина беҳад севиниб кетди!

— Якши, Иван, якши!— деди-ю, ирғиб турди, кафтига урди ва кўзасини олиб, чопиб кетди.

Ушандан буён у ҳар куни Жилинга яширинча сут келтирадиган бўлди. Гоҳо татарлар эчки сутидан пишлоқ нон қилиб, томда қуригичлар, Дина ана шу нондан ҳам ўғринча насиба олиб келар эди. Яна бир гал хўжайин қўй сўйганда қизалоқ енгига бир бўлак гўшти яшириб, ташлаб кетди.

Бир куни кучли момақалди роқ бўлди ва худди челақдан қуйгандек бир соатча ёмғир ёғди. Соилар лойқаланди, кечикни уч газ сув босиб, тошларни юмалатиб

кетди. Ҳар жойда жилғалар оқар, тоғлар гумбурлар эди. Момақалдироқдан кейин қишлоқнинг дуч келган ерида сойлар пойга қила бошлади. Жилин хўжайиндан пичоқ сўраб олди, ғўлани йўниб, унга ғилдирак ясади ва ғилдиракнинг икки томонига қўғирчоқни ўрнатиб қўйди.

Қизалоқлар ҳар хил қийқимлардан келтиришди. Жилин қўғирчоқнинг бирини хотинча, иккинчисини эркакча кийинтириб маҳкамлади ва ғилдиракни сойга қўйди. Ғилдирак айланганда қўғирчоқлар ҳам ирғишлай бошлади.

Бутун қишлоқ — болакайлар, қизалоқлар, хотинлар йиғилишди, татарлар ҳам келиб, тилини чиқиллатди:

— Вой ўрис-эй! Вой Ивани тушмагур-эй!

Абдулнинг рус соати бузилган эди. У Жилинни чақирди, матоҳини кўрсатиб, тилини чиқиллатди.

— Бўпти, тузатаман,— деди Жилин.

Соатни пичоқ билан очиб, олдига ёйди, сўнг яна йиғиб, эгасига қайтарди. Соат юриб кетди.

Хўжайин суюнди, ўзининг эски, жандаси чиқиб кетган камзулини инъом қилди. Олишга тўғри келди — ҳарқалай кечаси ёпинишга ярайди.

Ўшандан буён Жилин ҳунарманд уста сифатида доврур таратди. Олдига олис қишлоқлардан кимдир миллик ёки тўппонча затворини, бошқа биров соатини тузатишга олиб келарди. Хўжайин унга асбоб-анжом: омбир, парма ва арра бериб қўйди.

Бир татар касал бўлиб қолганда Жилиннинг олдига келишиб, «ўзинг бориб даволагин», дейишди. Жилин даволашни билмасди. Саройга кириб, сувга қум солиб аралаштирди. Татарларнинг олдида сувга бир нималар дея шипшиди ва беморга ичирди. Татар соғайиб кетди. Жилин уларнинг тилига анча-мунча тушунадиган бўлиб қолди. Унга ўрганиб қолган татарлар керак бўлганда «Иван, Иван!» деб чақиришар, айримлари эса ҳамон худди ҳайвонга қарагандай ўқрайишар эди.

Қизил соқолли татар Жилинни ёмон кўрарди. Уни кўриши ҳамон хўмрайиб, тескари ўгирилар ёки сўкинар эди. Бу ерда яна бир чол ҳам бор эди. У овулда яшамас, тоғ этагидан келарди. Жилин уни фақат мачитга намоз ўқиш учун келганда кўрарди. У паст бўйли, қалпоғига оппоқ салла ўраган, момикдек оппоқ соқол ва мўйлови калта қирқилган; ғиштдек қип-қизил башарасини ажин босганди. Бурни қарчиғайники каби қайрилма, ёвуз кўзлари кўм-кўк бўлиб, иккита сўйлоқ тишдан бошқа тиши йўқ эди. Бошига салласини қўндирганча

хассасига суяниб, атрофга бўридай аланглаб юрарди. Жилинни кўриши ҳамон пишқириб, юзини ўгирарди.

Бир куни Жилин чолнинг туриш турмушини кўриб қўйиш учун тоғ этагига борди. Йўлдан четга чиққанда тош қўрғон билан ўралган боғни кўрди: қўрғон ичида гилос, шафтоли ва текис томли уй кўзга чалинарди. У яқинроқ келди: похолдан тўқилган асалари уясини, ғувиллаб учиб юрган ариларни кўрди. Чолнинг ўзи эса ари уяси олдида тиззалаб ўтирганча бир нимага уннаётган эди. Жилин яхшироқ кўрмоқчи бўлиб гавдасини кўтарувди, тахтакачи жаранглаб кетди. Чоли тушмагур ўгирилди-ю, чинқириб юборди, апил-тапил ёнидан тўп-пончасини олиб, Жилинга ўқ узди. Жилин зўрға ўзини тош панасига уриб, жон сақлаб қолди.

Чол хўжайиннинг олдига шикоят қилиб келди. Хўжайин Жилинни чақирди ва кулиб сўради:

— Чолнинг олдига бориб нима қилардинг?

— Мен унга ёмонлик қилганим йўқ,— деди у.— Қанақа яшаётганини бир кўриб қўймоқчийдим, холос.

Хўжайин чолга тушунтирди. У эса жиғибийрони чиқиб пишиллади, сўйлоқ тишларини кўрсатганча тўнғиллади ва Жилинга қараб мушт ўқталди.

Жилин ҳеч нима тушунмади, аммо чолнинг русларни овулда сақлаб ўтирмай, ўлдириш лозим деганини англаб етди. Чол кетди.

Жилин хўжайиндан бу қандай чол ўзи деб сўради.

Хўжайин шундай жавоб қилди:

— Бу катта одам ўзи! Йигитларнинг сараси эди, жуда кўп русларнинг додини берган, бойлиги ҳам беҳисоб бўлган. Учта хотини, саккизта ўғли бор эди. Ҳаммаси битта қишлоқда яшашган. Руслар келиб, қишлоқни хонавайрон қилишди ва еттита ўғлини ўлдиришди. Тирик қолган битта ўғли русларга сотилди. Чолнинг ўзи ҳам бориб русларга қўшилди. Уч ой ўшалар билан яшаб, ўғлини топади ва уни ўлдириб, ўзи қочиб кетади. Шундан кейин у жангни бас қилиб, олло таолога сиғиниш учун Маккага жўнайди. Қалласидаги салласи ана шундан. Қимки Маккага борса ҳожи бўлади ва бошига салла ўрайди. Чол сизларни ёмон кўради. У, сениям ўлдириш керак деяпти, мен ўлдирилмайман — сен учун пул тўлаганман; гапнинг очиги — сени ёқтириб қолдим, сени ўлдириш у ёқда турсин, агар сўз бермаганимда қўйвормасдим.

Хўжайин ўзича кулиб, русча гапириб қўйди: «Сеники, Иван, яқши, меники, Абдул, яқши!»

Жилин яна бир ой шундай яшаб юрди. Кундузи овулда айланиб юрар ёки ҳунармандчилик қилар, тун чўкиб, овул жимжит бўлганда эса ўз саройига қайтиб, тупроқ қазирди. Тошли ерни қазिश қийин бўлди, у тошларни арра билан йўниб чиқди ва девор ортидан одам сиғадиган бир тешик очди. «Ишқилиб атрофни ўрганиб, борар йўлимни билиб олсам, бўлди, татарлар йўл кўрсатиб бўпти», деб ўйларди.

У қулай фурсат кутиб юрди ва хўжайин бир ёққа кетган кун тушликдан сўнг атрофни кўзатиш учун овулнинг нарёғидаги тоққа борди. Хўжайин кичик ўғлига Жилиндан кўз-қулоқ бўлиб туришни тайинлаб кетган эди. Болакай Жилиннинг орқасидан эргашиб, қичқирди:

— У ёққа бормал Отам тайинлаган. Ҳозир одамларни чақираман!

Жилин болани кўндира бошлади.

— Мен узоққа бормайман,— деди у,— ана бу тоққа чиқаман, холос, одамларнингни даволаш учун ўт қидиришим керак. Юр, бирга борамиз, мен тахтакач билан қочиб кетолмайман. Эртага сенга ўқ, ёй ясаб бераман.

Болани кўндиргач, бирга кетишди. Тоққа мундоқ қаралганда узоқ туюлмади, аммо тахтакач билан чиқиш қийин эди, қийналиб-энтикиб, зўрға кўтарилди. Жилин ўтириб, атрофни кузата бошлади. Тоғ ортидаги дарада уюр юрибди, пастроқда бошқа бир овул кўзга ташланади. Овулнинг нарёғида янада тикроқ тоғлар, бу тоғларнинг ортида ундан ҳам юксак чўққилар бор. Тоғлар оралиғида ям-яшил ўрмон, у ердаги тоғлар ҳам бири биридан улуғвор—юксак. Энг баланд, шакардек оппоқ чўққи эса қорларга бурканиб ётарди. Юксак чўққилар бошқа чўққилар устига қўнқайтириб қўйилган оппоқ телпақка ўхшарди. Кун чиқару кун ботарда ана шундай чўққилар ясланиб ётар, даранинг у ер, бу еридаги овулларда тутун ўрлар эди. «Ҳай, булар ҳаммаси уларга тегишли ерлар», дея хаёлидан ўтказди Жилин. Энди руслар томонга қарай бошлади: шундоққина рўпарада сой, ўзларининг овули, атроф боғ-роғларга бурканган. Сойда қўғирчоқлардек кичкина кўринаётган хотин-халаж ўтирволиб кир чайишмоқда. Овулнинг нарёғидаги пастликда тоғ, ундан нарида яна ўрмон билан қопланган тоғлик; икки тоғ оралиғида ям-яшил текислик бўлиб, у ерда элас-элас тутун кўзга чалинади. Жилин қалъада яшаган кунларини, кунчиқлар ва кунботар то-

монларни эслади. Узларининг қалъаси худди мана шу водийда эканини пайқаб қолди. Мана шу тоғ оралиғи томон қочиши лозим.

Қуёш уфққа ёнбошлай бошлади. Оппоқ қорли тоғлар қонталаш бўлди; қорайиб кўринган тоғларга қоронғилик чўкди: дарадан ҳовур кўтарилди ва рус қалъаси жойлашмиш водий шафақ шуъласидан ловиллаб кетди. Жилин астойдил тикила бошлади — водийда худди қувурдан чиқаётган тутунга ўхшаш бир нима кўринарди. Бу айни рус қалъаси эканини яна бир карра ўзича хаёлидан ўтказди.

Вақт алламаҳал бўлиб қолди. Сўфининг азон айтгани эшитилди. Подани ҳайдашди — сигирлар мўрай бошлади. Болакай «Кетайлик» дея хархаша қилар. Жилиннинг эса кетгиси келмас эди.

Улар уйга қайтишди. «Ҳай, мана йўлниям билиб олдим, энди қочиш керак», — деб ўйлади Жилин. У ўша тундаёқ қочмоқчи бўлувди. Кечаси зимистон — ой ўроқ бўлган эди. Бахтга қарши оқшомда татарлар қайтиб келишди. Улар гоҳо мол ҳайдаб, шоду хуррам қайтгувчи эди. Аммо бу гал ҳеч нима ҳайдашмади, балки малла татарнинг укасининг ўлигини эгарга ўнгариб келишди. Ҳаммасининг вазоҳати хунук эди, одамлар азага тўпланишди. Жилин ҳам томоша қилиш учун чиқди. Марҳумни тобутсиз, матога ўрашди, қишлоқ четидagi чинор остига олиб бориб, майса устига қўйишди. Мулла келди, чоллар йиғилишди, тақяларини сочиқ билан танғишди ва пойафзалларини ечиб, марҳумнинг ёнига тиззалашди.

Мулла олдинда, ёнма-ён ўтириб, бошларига салла ўраган учта чол орқада, улардан кейин яна бошқа татарлар ўтиришди. Бошларини қўйи солганча индашмасди. Шу қўйи узоқ ўтиришди. Мулла бошини кўтариб: «Е оллоҳ!» деди. Шу сўзни айтди-ю, яна ҳаммаси бошини қўйи солди ва узоқ сукут сақлашди; қимирламай ўтираверишди. Мулла яна бошини кўтарди:

— О оллоҳ! — бошқалар ҳам «Оллоҳ» дейишди-ю, яна сукут сақлашди. Ўлик эса майсада ётар, булар ҳам худди ўликдек миқ этмай ўтиришарди. Ҳеч бир кимса қилт этмасди. Фақат чинор япроғиғина шабодада шитирларди. Кейин мулла қуръон туширди, ҳамма ўрнидан туриб, ўликни қўлларида кўтаришди. Уни гўрга олиб келишди. Гўр дегани шунчаки оддий ўра эмас, ер остидан лаҳад қазилган эди. Марҳумни қўлтиғидан, болдиридан олишди, эгиб, гўрга туширишди, чўнқай-

ганча лаҳадга киритиб, қўлларини қорнига тўғрилаб қўйишди.

Нўғой кўк қамиш келтирди, уни гўрга ёпиб, устидан тупроқ тортишди, текислашди, марҳумнинг бош томони-га тошни тикка қилиб қўйишди. Тупроқни тепкилаб шиббалашди, қабр ёнида яна ёнма-ён ўтиришди. Узоқ сукут сақлашди.

— Ё оллоҳ! Оллоҳ! Оллоҳ!— хўрсиниб, ўрнидан туришди.

Малла татар чолларга пул улашиб чиқди, сўнг қамчин олиб, пешонасига уч марта туширди ва уйига кетди.

Жилин эрталаб унинг қизил байтални қишлоқ четига етаклаб кетаётганини, ортидан яна учта татар эргашиб бораётганини кўрди. Улар қишлоқ четига чиқишди, малла татар камзулини ечди, енгини шимарди— қўллари бақувват эди; ханжарини яланғочлаб, қайроқ тошга чархлади. Татарлар байталнинг калласини юқори кўтардилар, малла татар келиб жониворнинг томоғидан сўйиб, йиқитди ва терисини шила бошлади. Хотин-халаж келиб, ичак-чавоқларни юва бошлашди. Кейин байтални ниматалаб, уйга олиб кетишди. Бутун қишлоқ марҳумнинг маъракаси учун малла татарниқига тўпланишди.

Уч кун байтал гўштини еб, бўза ичиб, марҳумни хотирлашди. Ҳамма татарлар уйда эди. Тўртинчи куни Жилин уларнинг қаёққадир отланишаётганини кўрди. Отларни келтиришди, ясанишиб, ўн чоғли одам жўнаб кетишди, қизил соқолли татар ҳам уларга қўшилди: уйда фақат Абдул қолди. Ой янги бўлган, тунлар ҳали қоронғи эди.

«Хай, шу бугун қочиб қолиш керак», деб ўйлади Жилин ва режасини Қостилинга айтди. Қостилиннинг эса юраги дов бермади.

— Ахир қандоқ қочамиз? Йўлниям билмаймиз.

— Мен йўлни биламан.

— Бир кечада етиб боролмаймиз.

— Етиб боролмасак ўрмонда тунаймиз. Мана мен новларниям ғамлаб қўйдим. Сўппайиб ўтираверганингдан нима фойда? Пулни юборишса-ку яхши-я, аммо уни топишолмасликлари ҳам мумкин-ку! Руслар одамини ўндиришгани учун ҳозир татарларнинг кўзига қон тўлган. Бизни ўлдирмоқчи бўлиб юришибди.

Қостилин ўйлай-ўйлай ахийри, «хўп, кетдик», деди.

Жилин ўзи очган туйнукка кириб, уни Костилин ҳам сиғадиган қилиб кенгайтирди ва ўтиришиб, овулнинг тиниб-тинчишини кута бошладилар.

Овулда одам шарпаси тингач, Жилин девор остидаги туйнук орқали очиққа чиқиб олди. Костилинга «ўт» дея шипшиди. Костилин ўтаётиб тошга қоқилди-ю, шақир-шуқур шовқин кўтарилди. Хўжайиннинг Уляшин деган қопаргон, ола-була қўриқчи ити бор эди. Жилин уни олдиндан сийлаб, ўзига ўргатиб олганди. Шарпанни эшитган Уляшин вовуллаганча ташланиб қолди, унга бошқа итлар ҳам эргашди. Жилин секин хуштак чалиб, нон бўлагини ташлаган эди, Уляшин уни таниб, думини ликиллатди ва вовуллашни бас қилди.

Хўжайин шовқинни эшитиб, ичкаридан чақирди: «Қайт! Қайт! Уляшин!»

Жилин эса шу тобда Уляшиннинг қулоғи орқасини қашлаб турарди. Ит бўлса унинг оёқларига суйкалиб, думини ликиллатар эди.

Улар муюлишда кутиб ўтиришди. Атроф жимиб қолди; фақат огилхонада қўйларнинг ўхчиб йўталгани ва пастликда сойнинг тошларга урилиб шарқираши қулоққа чалинарди. Қоп-қора зимисгон, юлдузлар юксакда милтирайди; чўққиларда янги ой қизариб кўринади. Дараларга сутдек оппоқ туман чўккан.

Жилин ўрнидан туриб, ўртоғига деди: «Қани энди, оғайни, кетдик!»

Йўлга чиқишди; озгина юришган ҳам эди, томдан сўфининг: «Ё оллоҳ! Бисмиллаҳир роҳманир роҳим!» дея азон айтгани эшитилди. Демак— одамлар мачитга боришади. Девор ортида қунишиб, яна кутишди. Одамлар ўтиб кетгунча узоқ кутиб ўтиришди. Атроф яна жимиб қолди.

— Ҳай, худо ёр бўлсин!— чўқинишиб, йўлга тушдилар. Ҳовлилардан, сой ёқасидаги жарликлардан ва сойдан ўтиб, дара бўйлаб кетдилар. Пастликка қуюқ туман чўккан, тепада юлдузлар милтирайди. Жилин юлдузларга қараб йўлни чамалаб бораверди. Туманда ҳаво мусаффо, қадам олиш енгил, фақат ейилиб кетган этикларда юриш ноқулай эди. Жилин этигини ечиб ташлаб, яёв кета бошлади. Тошдан тошга сакраб, юлдузларга қараб-қараб қўярди. Костилин унга етолмай қолди.

— Секинроқ юргин,— дея зорланди у,— лаънати эстигим оёғимни ражиб ташлади.

— Ечиб ташласанг-чи, ўзингга осон бўлади.

Костилин ҳам оёқяланг бўлиб олувди, баттар бўлди: оёқларини тош тилиб ташлади ва яна орқада қола бошлади. Жилин унга шундай деди:

— Оёғинг шилинса тузалиб кетади, аммо бизни тутиб олишса ўлдиришади.

Костилин индамай, инқиллаб-синқиллаб кетаверди. Пастликда улар узоқ юрдилар. Ногоҳ ўнг томондан итларнинг хуриши эшитилди. Жилин тўхтаб қолди, атрофга аланглади, қояга чиқиб, қўллари билан пайпасланди.

— Э аттанг,— деди у,— адашиб, ўнг томонга кетиб қолибмиз. Бу бегона овул, мен уни тоғдан кўрувдим; орқага қайтиб, чапга—тоққа қараб юришимиз керак. У ерда ўрмон бўлиши керак.

Костилин бўлса яна зорланди:

— Озгина тўхтасанг-чи, мундоқ нафасимни ростлаб олай, оёқларим қонга ботиб кетди-ку.

— Э, оғайни, тузалиб кетади: сен енгил-енгил сакраб юргин-да. Мана бундоқ!

Жилин орқага қайтди, тоғдаги ўрмонни кўзлаганча йўлни чапга солиб, йўртиб кетди. Костилин ҳамон орқада судралганча оҳ-воҳ уриб келарди. Жилин унга шовқин солма дея тинимсиз жавраганча ўзи олдинда борарди.

Тоққа чиқишди. Жилин айтганидек у ер ўрмон эди. Ўрмонга киришди. Тиканаклар уст-бошларини дабдала қилди. Сўқмоққа дуч келдилар. Яна йўлда давом этдилар.

— Тўхта!— Йўлда туёқ товуши эшитилди. Тўхтаб, қулоқ солишди. Шарпа худди отга ўхшаб туёғини шиқиллатди-ю, тўхтаб қолди. Улар қўзғолганда туёқлар яна шиқиллади. Улар тўхтаса туёқлар ҳам тўхтарди. Жилин эмаклаб, йўлда милтираб турган бир нимага қаради. От бўлиб отмас, одам бўлиб одамга ўхшамас эди. Пишқириб ҳам қўйди. «Буниси нима бало бўлди энди?» Жилин секингина хуштак чалувди, ҳалиги нарса сўқмоқдан ўзини ўрмонга урди ва бўрон қўзғолгандек ўрмон қасир-қусур бўлди, шох-шаббалар синиб кетди.

Костилин азбаройи ўтакаси ёрилганидан ўзини ташлаб юборди. Жилин бўлса кулиб деди:

— Бу буғу. Эшитяпсанми, шохлари билан қасир-қу-

сур қилиб кетяпти? Биз ундан қўрқиб ўтирибмиз, у эса биздан қўрқаётган экан.

Яна олға кетдилар. Ҳаво ҳам илий бошлади, ҳадемай тонг отади. Тўғри кетишяптими ёки йўқми — ўзлари ҳам билишмасди. Жилиннинг назарида ўзини худди шу йўлдан олиб келишгандек ва ўзлариникига яна ўн чақиримча қолгандек туюларди. Аниқроқ бир белги — аломат ҳам кўринмас, тунда ҳеч нарсани фарқлаб бўлмас эди.

Ўрмондаги ялангликка чиқишди. Костилин ўтирволиб, шундай деди:

— Билганингни қил, мен боролмайман энди, оёғимни кўтаролмайман.

Жилин уни мурасага ундай бошлади.

— Йўқ, — деди у, — боролмайман, юролмайман.

Жилиннинг жаҳли чиқиб кетди, ерга туфлаб, ўртоғини сўкди.

— Унда мана бир ўзим кетавераман. Хайр!

Костилин ирғиб турди-ю, юриб кетди. Тўрт чақиримча йўл босишди. Ўрмондаги туман анча қуюқ бўлиб, олдинда ҳеч нима кўринмас, юлдузлар элас-элас кўзга чалинарди.

Ногоҳ олдинда отнинг дупурини эшитиб қолишди. Тақаларнинг тошга урилиши қулоққа чалинди. Жилин қорни билан ётиб, ерга қулоқ сола бошлади.

— Айтганим тўғри чиқди — бу ёққа отлиқ келяпти.

Улар йўлдан четга ўтиб, панада кутиб ўтирдилар. Жилин йўлга эмаклаб борди ва ўзича минғирлаб молини ҳайдаб кетаётган отлиқ татарни кўрди. Татар ўтиб кетди. Жилин Костилиннинг олдига қайтди.

— Ҳай, худонинг ўзи қўллади, тур, кетдик.

Костилин ўрнидан турди-ю, йиқилиб тушди.

— Юролмайман, худо ҳаққи юролмайман, мадорим қолмади.

Жилиннинг вазмин, семиз ҳамроҳи терлаб-пишиб кетганди; салқин, туманли ўрмонда ўзини олдиргани, оёқлари дабдала бўлгани учун боёқишнинг анча мазаси қочди. Жилин уни куч билан кўтармоқчи бўлди. Костилин қичқириб юборди:

— Вой жоним-ей!

Жилин турган жойида қотиб қолди.

— Нега бақирасан? Ахир татар яқинимизда — эшитиб қолади-ку!

Ўзича шундай ўйлади: «Унинг ростдан ҳам мазаси

қочди, энди нима қилсам экан? Уртоқни ташлаб кетиш ярамайди».

— Ҳай, турақол,— деди у,— юролмас экансан, елкамга ўтир, опичлаб кетаман.

Костилинни елкасига ўтқазиб, сонидан ушлаб олди ва йўлга чиқиб, гандирақлаб олға юрди.

— Фақат томоғимдан бўғмагин, худо хайрингни берсин,— деди Жилин.— Елкамдан ушлагин.

Жилин қийналиб кетди: унинг ҳам оёқлари қонаб, тинка-мадори қуриди. Энгашиб, Костилинни елкасига қулайроқ ўтқазиб учун силкиниб оларди-да, яна олдинга интиларди.

Чамаси, Костилиннинг бояги қичқириғини татар эшитиб қолганди. Орқада аллакимнинг ўз тилида чуғурлаб келаётгани эшитилди. Жилин ўзини панага урди. Татар милтиғини олиб ўқ узди — тегизолмади, ўзича мингирлаб қўйди ва йўлдан от чоптириб ўтди.

— Мана энди иш хуржун бўлди, оғайни!— деди Жилин.— Бу ит ҳозир татарларини йиғиб, орқамиздан қувади. Уч чақирим нарига бориб олмасак тамом бўлдиқ деявер.— Ўзи эса Костилинга қараб туриб ўйларди: «Қаёқдан ҳам бу тўнкани елкамга юк қилиб олдим. Бир ўзим аллақачон қутулиб кетардим».

Костилин шундай деди:

— Бир ўзинг кетавер, мени деб балога йўлиқиб юрасанми.

— Йўқ, бундай қилолмайман, ўртоқни ташлаб кетиш номардлик бўлади.

Жилин яна ўртоғини елкасига олиб, йўлга тушди. Шу алпозда бир чақиримча юрди. Урмоннинг адоғи кўринмасди. Туман тарқай бошлади, булутлар ҳам ғойиб бўлгандек туюлди, юлдузлар эса кўринмай қолди. Бечора Жилин бўларича бўлди.

Йўл бўйида атрофга тош қопланган булоққа етиб келди. Тўхтаб, Костилинни ерга туширди.

— Нафасимни ростлаб, сув-пув ичволай,— деди у.— Тамадди қилсак ҳам бўлар. Ўзиям етай деб қолдиқ чоғи.

Энди сув ичиш учун энгашувди ҳамки орқадан туёқларнинг дупурлаши эшитилди. Яна апил-тапил ўзларини панага, чапдаги жарликка олиб, ётдилар.

Татарча гангир-гунгур қулоққа чалинди, татарлар йўлнинг булар бурилган жойида тўхташди. Ўзаро гаплашгач, йўлни кесиб, итни олқишладилар. Бугалар шитирлаб кетди ва бегона ит тўппа-тўғри қочоқлар тур-

ган жойга хезланиб келди. Тўхтаб, вовуллай бошлади.

Бегона татарлар ҳам етиб келишди; уларни тутиб, боғладилар ва отларга ўтқазиб, олиб кетишди.

Уч чақирим йўл босишгач, уларни хўжайин — Абдул иккита татар билан кутиб олди. Татарлар билан нима-нидир гаплашгач, буларни ўзларининг отига мингаштириб, орқага — овулга қайтишди.

Абдул энди кулмас ва чурқ этиб оғиз ҳам очмас эди.

Овулга эрталаб етиб келишди, уларни кўчага тушириб қўйишди. Болакайлар тўпланди. Қий-чув билан қочоқларни тошбўрон қилишар, калтак билан савалашар эди.

Татарлар қўр тўкишди, тоғ этагидан чол ҳам келди. Гурунг бошланди. Жилин энди буларни нима қилсак экан дея ўзларини муҳокама қилишаётганини пайқаб турарди. Айримлар буларни олис тоғ ортига юборвориш керак деса, чол: «Ўлдириш лозим», дерди. Абул эса тортишиб, шундай дерди: «Буларга пулим куйган, энди тўловини олмасам бўлмайди». Чол бўлса яна ўзиникини маъқулларди: «Улардан ҳеч вақо ундиролмайсан, қайтангга бошингга бало бўлади. Урисни боқиш гуноҳ ҳам. Ўлдириш керак тамом — вассалом».

Тарқалишди. Хўжайин Жилиннинг олдига келиб, шундай деди:

— Агар менга тўловни юборишмаса, сизларни икки ҳафтадан кейин чавақлаб ташлайман. Мабодо яна қочмоқчи бўлсанг сени итдек ўлдираман. Хат ёз, яхшилаб ёзгин!

Қоғоз келтиришгач, улар уйга хат ёздилар. Кейин оёқларига тахтакач уриб, мачитнинг ортига олиб кетдилар. У ерда чуқурлиги нақ беш газ келадиган бир зиндон бор эди, уларни ўша зиндонга ташладилар.

6

Улар учун машаққатли кунлар бошланди. Тахтакачни ечишмас ва очиққа ҳам чиқаришмас эди. Зиндонга худди итга бергандек хом-хатала нон ташлаб, кўзада сув туширишарди. Димиққан ҳавода рутубат, қўланса ҳид анқирди. Костилиннинг касали зўриқиб, шишиб кетди, бутун азойи бадани зирқирарди; уззукун инграб чиқар ёки ухлар эди. Аҳвол чатоғлигини кўрган Жилиннинг ҳам руҳи тушиб кетди. Нажот йўлини тополмай гаранг бўлди.

Ерни ковлаб кўрди-ю, тупроқни чиқариб ташлайди-

ган жойнинг йўқлиги пана берди, хўжайин буни кўриб қолиб, ўлдираман деб дўқ урди.

Жилин бир куни чўккалаб ўтирганча эмин-эркин кечган кунларини эслаб, хит бўлиб турувди. Тўсатдан тиззасига кетма-кет иккита нон келиб тушди, гилослар тўкилди. Юқорига қараб, Динани кўрди. Қизалоқ унга қараб, кулди ва кетиб қолди. Жилин: «Дина ёрдам бермасмикин?» дея умид қилди.

У зиндоннинг бир четини тозалаб, лой қорди ва қўғирчоқ ясашга тушди. «Дина келиши билан олдига ташлайман», дея одамлар, отлар ва итларни ясаб қўйди.

Аммо эртаси куни Дина келмади. Жилин аллакимлар отларни дупурлатиб ўтгани, мачит олдига тўпланган татарлар бақириб-чақириб тортишаётгани, русларни гапиришаётганини эшитди. Ҳалиги чолнинг овози ҳам қулоғига чалинди. Фарчи тузукроқ тушунмаган бўлса-да, русларнинг бу ёққа яқинлашиб қолгани, татарлар уларнинг овулга киришидан ҳадиксираётгани, энди асирларни нима қилсак экан дея бош қотиришаётганини пайқаб қолди.

Тортиша-тортиша тарқалишди. Ногоҳ юқоридан шарпа эшитилди. Чўнқайиб ўтирганча тиззаси бошидан юқорида тебраниб, маржон-тақинчоқлари зиндон узра осилиб турган Дина кўринди. Кўзлари худди митти юлдузчадек чақнаб турарди; енгидан иккита пишлоқли нон чиқариб, пастга ташлади. Жилин нонларни олиб, деди:

— Нега кўринмай қолдинг? Мен сенга атаб ўйинчоқлар ясаб қўювдим. Мана, ол!— Динага ўйинчоқларни битта-биттадан ирғитди. Аммо қизалоқ бунга қарамай, бошини тебратди.

— Керак эмас, — деди у. Бир оз-индамай ўтиргач, яна гап қотди:— Иван! Сени ўлдиришмоқчи!— Дина қўлини бўйнига тегизиб кўрсатди.

— Ким ўлдирмоқчи?

— Отам, унга чоллар буюришяпти. Мен эсам сенга раҳмим келади.

— Раҳминг келса менга узунроқ бир хода келтир.

Қизалоқ бош чайқаб, «иложи йўқ», деди. Жилин қўлларини қовуштириб, илтижо қилди:

— Дина, илтимос! Динажон, келтирақолгин!

— Иложи йўқ,— деди қизча,— кўриб қолишади, ҳамма уйда,— Дина кетиб қолди.

«Энди буёғи нима бўларкин?» дея кечқурун Жилиннинг боши қотди. Тепага қараб-қараб қўйди. Юлдузлар чарақлар, аммо ҳали ой кўтарилмаган эди. Сўфи

азон айтгач, ҳаммаёқ жимиб қолди. Жилин мудрай бошлади, «қизалоқ қўрқяпти-ёв», деб ўйлади.

Ногоҳ бошига тупроқ тўкилди; тепага қаради — узунгина хода зиндоннинг нариги бурчагига тақалаётганди. Тақалгач, пастлай бошлади ва ерга сирғалиб тушди. Жилин суюниб кетди, бақувватгина ходани ушлаб, тушириб олди. У бу ходани олдин хўжайиннинг томида кўрганди.

Тепага қараб, юксак осмонда чарақлаб турган юлдузларни кўрди, зиндон қирғоғида турган Динанинг кўзлари қоронғиликда худди мушукникидек йилтилларди. Пастга энгашганча: «Иван, Иван!» дея шипшиди ва қўллари билан «ҳаммаёқ жимжит» дегандек бўлди.

— Нима гап?— деб сўради Жилин.

— Ҳамма жўнаб кетган, уйда фақат икки киши бор. Жилин шундай деди:

— Хўш, Костилин, кетдик, охирги марта уриниб кўрамиз, сени ўзим кўтариб оламан.

Костилин бу гапни эшитгиси ҳам келмади.

— Йўқ,— деди у,— бу ердан чиқолмайдиганга ўхшайман. Қаёққа ҳам борардим, қимирлашга мажолим йўқку!

— Ундай бўлса хайр, мендан ўпкалаб юрмагин.— Жилин Костилин билан қучоқлашиб хайрлашди.

Жилин Динага ходани ушлаб тургин деди ва ўзи тирмашиб кўтарила бошлади. Кишан халақит бериб, икки марта йиқилиб тушди. Костилин йўлаб-қўллади, бир амаллаб тепага чиқиб олди. Дина кула-кула уни бор кучи билан кўйлагидан тортди.

Жилин ходани олиб, шундай деди:

— Буни жойига обориб қўйгин, Дина, сезиб қолишса сени калтаклашади.

Қизалоқ ходани судраб кетди, Жилин эса тоғ ортига йўл олди. Жарликка тушиб, учли тош олди-да, кишаннинг қулфини синдиришга тутинди. Қулф савил зарбани писанд қилмас, уриш ҳам ноқулай эди. Тепаликдан кимдир енгил сакраб келаётганини пайқади. «Ҳойнаҳой, яна Дина бўлса керак», деб ўйлади. Дина келиб, тошни қўлига олди.

— Менга бер-чи,— деди.

Тиззалаб ўтирганча қулфни буза бошлади. Қўллари новдадек ингичка, нимжон эди. Тошни ташлаб, йиғлаб юборди. Жилин яна ўзи уриниб кўрди, Дина эса ёнида чўнқайиб ўтирганча елкасидан ушлаб турди. Жилин ўгирилиб қаради-ю, чап томондаги тоғ ортида қизил

шуъла ичра ой кўтарилиб келаётганини кўриб қолди. «Ой чиққунча дарадан ўтиб, ўрмонга етволмиш керак», деб ўйлади. Тошни ташлаб, ўрнидан турди. Оёғи кишанда бўлса ҳам йўлга чиқиш даркор эди.

— Хайр, Динажоним, — деди Жилин. — Ула-ўлгунимча унутмайман.

Дина унга ёпишди, нонни бирон ерга жойлаш учун қўллари билан пайпасланди. Жилин нонни олди.

— Раҳмат, ақллигим, — деди у. — Энди ким сенга кўғирчоқ ясаб беради? — Жилин қизалоқнинг бошини силаб қўйди.

Дина қўллари билан юзини беркитганча йиғлаб юборди ва эчкидек ирғишлаб тоққа чопиб кетди. Қоронғиликда орқасидаги тақинчоқларининг жиринглаши эшитилиб қолди, холос.

Жилин чўқиниб олди-да, жарангламаслиги учун кишанинг қулфини қўллари билан ушлаб, йўлга чиқди; оёғи йўлда, кўзлари эса ой кўтарилиб келаётган шафақда эди. Йўлини топиб олди. Тўғрига юрилса саккиз чақиримлик йўл эди. Ой кўтарилгунча ўрмонга етиб олса бўлгани. Дарёдан ўтганда тоғ орти оқаришиб қолди. Дарадан бораётиб ой чиқмадимикин дея қараб-қараб қўярди. Шафақ ҳам тиниқлашиб, даранинг бир томони тобора ойдинлаша борди. Тоғ ортига чекинаётган зулмат ҳам унга яқинлашиб келарди.

Жилин ўзини кўланкага олиб бораверди. У шошган сайин ой ҳам шитоб кўтарилаверди; ўнг томондаги чўққилар ҳам оқаришиб қолди. Урмонга яқинлашганда тоғ ортидан кўтарилган ой ҳаммаёқни худди кундузгидек оппоқ-ойдин қилди. Дарахтлардаги ҳар бир япроқча яққол кўриниб турарди. Ойдин тоғларга ўлик сукунат чўқди. Фақат пастликда сой жилдирайди.

Урмонга ҳам етиб олди — ҳеч кимга йўлиқмади. Жилин ўрмонда қоронғироқ бир жойни топиб, дам олишга ўтирди.

Нафасини ростлаб, нон еди. Тош топиб, яна кишани бузишга тутинди. Қўлларини уриб-чақиб олди-ю, аммо савил кишани бузолмади. Урнидан туриб, йўлга тушди. Бир чақирим юргач, дармони қуриб, оёқлари зирқиради. Ун қадамча юриб, яна тўхтаб қоларди. «Бошқа иложим йўқ, — деб ўйларди, — дармоним борича қимирлайвераман. Утиргудай бўлсам қайта туролмайман. Хойнаҳой қалъага етолмайман, тонг отиши биланоқ ўрмоннинг олдинроғига яшириниб оламан-да, тунда яна йўлга чиқаман».

Туни билан йўл босди. Фақат иккита отлиқ татарга дуч келди, Жилин узоқдан уларнинг шарпасини эшитиши ҳамон ўзини дарахт панасига олди.

Ой ҳам бўзариб қолди, шудринг тушиб, тонг яқинлашса ҳамки Жилин ўрмон чеккасига етолмасди. «Ҳай, яна ўттиз қадамча юрсам, ўрмонга кириб ўтираман», деб ўйларди. Ўттиз қадамча юриб қарайдики ўрмон тугаяпти. Чеккага чиқди — тонг отган, рўпарасида саҳро ва қалъа худди кафтдагидек яққол кўриниб турар, чап томонда, тоғ ортига яқин жойда чироқлар ёнар, қўланса бир ҳид анқир, тутун ёйилар, гулхан атрофида одамлар ўтирар эди.

Тикилиброқ қараган эди, ялтираб турган милтиқларни, казаклар ва солдатларни кўрди.

Жилин суюниб кетди, сўнгги кучини тўплаб, йўлга тушди. Ўзича ўйларди: «Бунақа яйдоқ жойда отлиқ татарга йўлиқишдан худо сақласин-да ишқилиб, яқин бўлсаям қутулиш қийин».

Шундоқ ўйлади-ю чап томонда, икки ботмон наридаги тепаликда турган учта отлиқ татарга кўзи тушди. Татарлар ҳам уни кўришди-ю, устига от қўйишди. Жилиннинг юраги қинидан чиқиб кетаёзди. Қўлларини силкитиб, овозининг борича ўзиникиларга қичқирди:

— Оғайнилар! Ёрдам беринглар! Оғайнилар!

Буни эшитган казаклар сакраб отларга миндилар. Татарларнинг йўлини тўсиб, Жилинга қарата от қўйдилар.

Казакларга узоқ, татарларга эса яқин эди. Жилин ҳам қўллари билан кишанни маҳкам ушлаганча бор кучини жамлаб, казакларга қараб чопди, ақлу ҳушидан бегона бир алпозда чўқинганча қичқирарди:

— Оғайнилар! Оғайнилар! Оғайнилар!

Казаклар ўн беш чоғли эди.

Татарлар қўрқиб кетишди, етиб боролмай тўхтаб қолишди. Жилин казаклар ёнига чопиб борди.

Казаклар уни ўраб олиб, кимлиги, наслу насаби, қаёқдан келганлигини сўроқлай кетишди. Жилин эса ҳамон ўзига келолмас, йиғлаганча нуқул: «Оғайнилар! Оғайнилар!» дер эди.

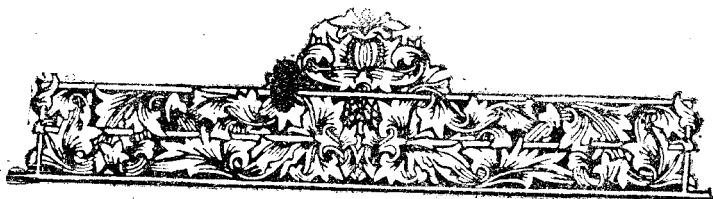
Солдатлар югуриб чиқиб, Жилинни қуршаб олишди; кимдир унга нон, кимдир бўтқа, ароқ тутди, кимдир елкасига шинел ташлади, яна кимдир кишанни буза кетди.

Офицерлар уни таниб, қалъага олиб боришди. Солдатлар суюнишди, Жилиннинг дўстлари тўпланишди.

Жилин бошидан ўтганларни гапириб бераркан, шундай деди:

— Мана, уйга ҳам бориб келдим, уйландим! Йўқ, пешонамга ёзилмаган экан.

Жилин Кавказда хизмат қилиб қолди. Костилинни эса фақат бир ойдан кейингина беш минг тўлов эвазига қутқариб олишди. Узиниям шарт кетиб парти қолган экан.

САҚРАШ

Бир кема ер юзини айланиб, юртига қайтди. Сокин кун эди. Бандаргоҳга тумонат одам йиғилди. Басавлат маймун одамлар ортидан қолмай, ҳаммани кулдирад эди. У афтини бужмайтирар, бетиним сақрар, мазах қилар, халойиқнинг чапак чалганини кўриб, баттар авжига минарди.

Бир вақт маймун кема дарғасининг ўн икки яшар ўғли бошидаги шляпани юлиб олиб, бошига кийдию мачтага пилдираб чиқиб кетди. Халойиқ қаҳ-қаҳ уриб кулди. Бола на кулишини, на йиғлашини билолмай лолу ҳайрон ўтирарди.

Маймун мачтанинг биринчи тўсинига етгач, беихтиёр ўткир тишлари, панжалари билан шляпани йирта бошлади. Бола унга муштчасини ўқталди, ўдағайлаб қўйди, аммо бу маймунга кор қилармиди?!

Бола қизариб-бўзариб турди, сўнг жаҳл устида камзулини ечиб ташлади-да, маймуннинг орқасидан қувди. У тўсинда турган шляпага етган ҳам эдики, абжир маймун юқорига тирмашди.

— Қутулиб бўпсан!— бақирди бола ҳам бўш келмай.

Маймун болани имлаб қошига чақирар, ўзи баланд-роққа тирмашар эди. Шу тахлитда маймун билан бола мачтанинг юқори поғонасига чиқиб олдилар. Шунда маймун ҳийла ишлатиб кўрди: узунасига харида юриб, учига шляпани қўндирди-да, арқон бўйлаб мачтага яна

қайтиб, илжайиб тураверди. Хари учигача икки қулочча келиб, арқон ё мачта ёрдамисиз унга етиб бўлмасди.

Боланинг газаби тошган эди. Шунинг учун у ҳамма нарсани унутиб, хари устига оёқ қўйди. Халойиқ маймун билан бола кимўзарини завқланиб томоша қилишарди. Кутилмаганда дарға ўғлининг арқондан узилиб, хари устида қулоч ёзиб кетаётганини кўрган халойиқ бир қалқиб тушди. Ахир, у бандаргоҳга қуласа, бўлак-бўлак бўлиб кетиши мумкин эди. Шляпани олганда ҳам қайрилиб, мачтага етиб келиши даргумон эди.

Халойиқнинг икки кўзи тепада эди. Кимдир беҳосдан аксирди, бола эса чўчиб пастга қаради ва чайқалиб кетди.

Шу сонияда боланинг отаси, яъни кема дарғаси каютадан чиқди. У оқчарлоқларни отиш учун милтиқ кўтариб олган эди. Мачта тепасида ўғлини кўрди-ю, донг қотди ва унга милтиқни тўғрилаб бақирди:

— Сувга! Сувга сакра дейман. Отаман.

Лекин бола отасининг гап-сўзларини эшитмас, ҳануз чайқалиб турарди.

— Сакра дейман, йўқса отаман! Бир, икки...

Отаси «уч» деганда бола бошини пастга эгиб, сувга сакради.

Замбарак ўқига ўхшаб у пақиллаб денгизга тушди. Тўлқинлар забтига олмасдан бурун йигирмата денгизчи ҳам сувга сакрашди. Тахминан қирқ сониялар ўтгач — бу бизга жуда узоқ туюлди — сув юзида боланинг миқти гавдаси кўринди. Денгизчилар дарҳол унга етиб, кемага олдилар.

Боланинг оғзи ва бурнидан сув отилди. Бир оздан сўнг у енгил нафас ола бошлади.

Кема дарғаси юраги қинидан чиқаёзиб бўқирди ва йиғлашдан ўзини базур тийиб, каютаси томон югурди.

БҮЛКА (ЗОБИТ ҲИКОЯСИ)

Дўндиққина, тумшуғи катта бир кучукчам бор эди. Биз Бўлка дердик. Унинг олд оёқчаларининг панжасидан бўлак ҳамма жойи қора эди.

Тумшуғи катта итларнинг пастки жағи кенгроқ бўлганидан юқори тишлари унинг ичига киради. Бўлканинг паст жағи шунақа катта эдики, ҳатто юқори ва пастки тишлари орасига панжангиз бемалол ситарди. Кучугим япалоқ, йирик қора кўзлари йилтиллаган, сўйлоқ тиш-

ларидан ҳамиша сўлак оқарди. Уни кўриб, ҳабашнинг ўзи дейсиз. Бўлка беозор, ювош бўлса-да, ўзи кучли ва бақувват кучук эди, чангалига тушган нарса омон топмасди. Эсимда, бир куни Бўлкани айиққа тезлашган эди у сакраб қулоғига миниб олди. Барзанги айиқ вазмин оёқлари-ла кучукни тепди, сиқди, нари-берига олиб отди, бошидан улоқтириб уни эзди — йўқ, совуқ сув қўймагунча у ерга тушмади.

Мен болалигимдан бу кучукни асраб боққандим. Кавказга хизматга жўнаётиб Бўлкани олмадим, уйга қаммаб қўйдим-да, чиқиб кетдим. Биринчи бекатда пастга тушгач, бошқа аравага ўтаётсам узоқдан ялтироқ, қопқора нарса кўзимга чалинди. Бу мис бўйинбоғли кучуким эди. Мен Бўлкани бағримга босдим. У қўлларимни бирпас ялаб турди-да, арава тагига ўтди. Қарасам, тили бир қарич осилибди, биқини бетиним кўтарилиб тушарди, кейин ёнбошига ағанаб думи билан ерни супуриб қўйди. Анчадан кейин ҳаммасини билиб олдим: мен жўнагач, у ромни синдириб деразадан пастга сакрабди ва жазирамада йигирма чақирим йўл босиб олдимга келибди.

БЎЛКА ВА ТҮНҒИЗ

Кавказда бир куни ошналарим билан тўнғиз овига отландик, Бўлка ҳам эргашди. Қушлар галаси осмонга кўтарилганини кўрган Бўлка улар орқасидан ўрмонга кириб кетди. Ноябрь ойи эмасми, қобон ва тўнғизлар жуда семирган бўлади.

Кавказ ўрмонларида ёввойи узум, кедр ёнғоғи, олма, нок, маймунжон, тўнғиз, ёнғоқ, тоғолчалар ўсиб ётади. Бу хуштаъм меваларни совуқ урганда ҳузурини қобонлар кўриб, семиради.

Қузда қобонлар шунақаям семирадики, итлар галаси икки соатча қувгандан кейин қобон чангалзорга кириб тўхтайтиди. Шунда овчилар у ерга етиб келиб, отиб оладилар.

Ўрмонда итларнинг овозига қараб қобон ўлгани ёки қочганини аниқласа бўлади. Қочганда итлардан калтак егандек қаттиқ вовуллайди, тўхтаганла чўзиқ уҳ тортади.

Бу галги овда анчагача ўрмонда бирорга тўнғиз учрамади. Чўзиқ ўлиш, този итларнинг акиллаши эътиборимни тортди. Тўнғиз шу яқин атрофда эди. Тўс-тў-

полондан билдимки ,тўнғиз итлар галаси билан олиш-моқда. Итларнинг акиллашича, улар ҳужумга ўтмасдан тўнғизни ўраб туришарди. Орқада нимадир шитирлагандек бўлди ва Бўлкага кўзим тушди. Афтидан, този жўраларини йўқотиб, ўрмонда адашгану энди уларни излаётган эди. Бўлка бўй чўзган майсалар устида югуриб бораркан, фақат қора боши-ю, оқ тишлари, узун тилларини кўрардим. Чақирсам ҳам у индамай кетаверди. Ортидан мен ҳам чангалзорга кирдим. Чангалзорнинг игнабарглари юзимни тимдалади, телпагимни учирди, тоғолча тиканлари кўйлагимга дам-бадам ёпишди. Шовқин ғуж жойга яқин қолган бўлса-да, ҳеч нарсани кўра олмасдим. Қутилмаганда итлар галаси ёмон акиллашди. Нимадир қарсиллаб синди, кейин тўнғизнинг пишиллагани, зўрға нафас олгани эшитилди. Бўлканинг ўлжасига ташланганини билиб, ҳаллослаганча чопдим. Ичкарида бир ит типирчилар, акиллар, уч қадамча нарида бир қора нарса ётарди. Яқинроқ бориб қарасам — тўнғиз экан. Бўлка вовуллаш кетди. Тўнғиз ҳуриллаб унга сурилган эди Бўлка думини ликиллашиб ура қочди. Шунда тўнғизнинг биқини ва боши аниқ кўринди. Мен биқинини мўлжаллаб отдим, ўқ нишонга тегди. Тўнғиз қаттиқ ҳуриллаганча қочиб қуюқ чангалзорга ўзини урди, ортидан този итлар уни қувдилар. Бир пайт оёғим тагида бир нарса ўралашиб қолганини сездим. Бу Бўлка эди. Бечора ёнбошига ағдарилиб ётганча бетинини вангиллар эди. Таги қонга тўлибди. Итимдан ажралдим, деб хафа бўлдим. Аксига олиб, у ҳақда ўйлаш мавриди эмас, тўнғизни тезроқ қўлга олиш керак эди. Кўп ўтмай, тўнғизни ҳам қувиб етдим. Итлар уни тутиб, думидан тортқилашар, тўнғиз эса ўзини у ёқ-бу ёққа ташларди. Унинг менга кўзи тушгач, бирдан ташланиб қолди. Аммо бу гал пайсалга солмай беҳато отгандим, ҳатто жунлари куйиб кетди. Тўнғиз даҳшатли ҳуриллади, бирпас жойида чайқалиб турди, кейин ерга гурс этиб кулади.

Мен олдига етиб келганда тўнғизнинг жони узилган, фақат қорни қимирлаб қўярди. Итлар чала ўлик тўнғизни қорни ва оёғидан тортишар, ярасидан оқаётган қонни ялашар эди.

Лоп этиб Бўлка эсимга тушди ва уни излаб кетдим. Шунда судралганча ўзи олдимдан чиқиб қолди. Олдига бориб қарасам, қорни тилиб ташланган, ичак-чавоғи сўлиган майсалар узра ётарди. Биродарларим етиб келгандан сўнг Бўлканинг ичагини ўрнига қўйиб қорини

яхшилаб тикдик. Терисига игнани санчиб тиккунга қадар у қўлимни ялаб ўтирдн.

Тўнғизни от думига боғлаб, ўрмондан чиқариб олдик. Бўлкани эгар устига ётқизиб уйгача келдик. Бўлка олти ҳафта касал ётгандан кейин тузалиб кетди.

МИЛТОН ВА БЎЛКА

Мен қирғовул овига бориш учун ақлли Милтонни танладим. Милтон озғин, қоматдор, лунжи, қулоқлари осилган, кучли ва бақувват кучук эди. Бўлка билан Милтон қалин дўст эдилар. Бўлка зўравон ит бўлганидан ундан қўрқишарди: тишини бир ғижирлатса, тамом, думини қисганча қочишар эди.

Алқисса, бир куни Милтонни олиб қирғовул овига жўнадим. Ўрмонга етай деганда қайдандир Бўлка пайдо бўлди. Уни ҳайдашга уришиб кўрдим, аммо унамади. Уйга ташлаб келай десам, йўл узоқ. Ноилож, йўлда давом этишга қарор қилдим. У қирғовул ҳидини олган Милтондан олдинга ўтиб, атрофга аланглай бошлади. Биздан олдинроқ у қирғовулни кўрмоққа иштиёқманд эди-да. Майсалар орасида нимадир шитирласа, учгудек сакрарди, аммо қобилияти чатоқлигидан ёлғиз ўзи изни топаолмас, фақат Милтонга таяниб иш кўрарди. Шунинг учун Бўлкани ёнимга чақириб уришдим, лекин бундан фойда чиқмади. Боягидай, Милтон излашга тушса, олдинга ўтиб, ишни бузарди. Мен уйга қайтишни лозим кўрдим: барибир, энди овимиз юришмайди. Буни сезган Милтон Бўлкани алдашнинг йўлини топди. Бўлка олдинга ўтдими, изни ташлаб бошқа ёққа бурилиб, гўё ўзини излаётганга солди, Бўлка эса эски издан кетаверди. Шунда Милтон менга қараб думини силкитди-да, ҳақиқий янги издан юрди. Бўлка яна олдинроққа ўтса, Милтон ёлғондакам ўн қадамга юриб шум шеригини алдар, мени тўғрига бошларди. Ов давомида шу йўсинда у Бўлкани алдади ва ишни барбод қилишга имкон бермади.

ТОШБАҚА

Қуларнинг бирида Милтон билан овга чиқдим. Ўрмонга яқин қолганда у думини ликиллатди, қулоқлари ҳам диккайди. Мен милтиғимни қўлга олдим. Қирғовул,

тустовуқ ё қуендан бирини кўргандир, деб ўйладим. Бирок у ўрмонга кирмай, далага қараб юрди. Ортидан қаддам ташлар эканман, у излаган нарсани кўриб қолдим. Ерда қалпоқдай кичкина бир тошбақа қочиб борарди. Тўқ кулранг бошчасини кўрдим, чўзиқ бўйни кели дастага ўхшаб кетарди. Тошбақа панжаларини ёйиб олган, батамом пўстлоқ ила қопланган, танаси тошдек қаттиқ эди. Итни кўрган заҳоти оёғи ва бошини ичкарига олиб, майса устига шундай ҳолатда қапишдики, фақат уст косаси қолди.

Милтони тушмагур уни тутиб емоқчи бўлди, аммо қўлидан келмади, чунки қорни ҳам елкасига ўхшаб қаттиқ эди. У олд, орқа ва биқин тарафидаги тешикларига боши, оёғи ва думини киргизар эди.

Мен Милтондан тошбақани тортиб олиб, нақшнигор косасини баҳузур томоша қилдим. Косаси остида эса қандайдир жонли, қора нарсани кўрдим. Мен тошбақани майсазорга қўйиб юбориб, йўлимда давом этдим. Аммо кучугим қолдиришни сира истамади. У оғзида тутиб келаётиб, бехосдан акиллаб, ўлжасини ташлаб юборди. Чунки тошбақа бояги яширган панжаларини чиқариб, кучукнинг танглайини тирнаган эди. Милтон бир оз акиллаб тургач, яна ўлжасига ёпишди. Мен ташлагин, десам-да, гапимни олмади. Бундан жаҳлим чиқиб, тошбақани тортиб олдим-да, ерга ирғитдим. Барибир кучук тошбақани шундай ташлаб кетмади: у панжаларида шоша-пиша ўра қазиди, итариб унга ўлжасини туширди-ю, устига тупроқ тортди.

Сувилон, қурбақалар сингари тошбақа ҳам қуруқликда ва сувда яшайди. Тошбақа тухумини босиб ўтирмайди — ерга кўмади. Балиқ сувилдиригидек улар ёрилиб, ичидан тошбақачалар чиқади. Кичик тошбақачалар ликопчадай миқти, узунлиги уч юза, оғирлиги йиғирма пудча¹ келиб, қуруқликда юради. Йирик тошбақалар денгизда учрайди.

Бир тошбақа баҳорда юзтагача тухум қўяди. Одам ва ҳайвонларда қовурға ажралиб туради, тошбақаларда у бирлашиб, коса, яъни чаноққа айланган. Жами ҳайвонларнинг қовурғаси этнинг остида, тошбақада эса қовурға ташқарида, эти унинг ичида бўлади.

¹ Пуд — 16,3 килога тенг оғирлик ўлчови (таржимон).

БУЛКА ВА БҮРИ

Кавказдан жўнар чоғимда уруш давом этар, кечаси конвойсиз¹ юриб бўлмасди.

Саҳарда йўлга тушишимни ўйлаб, тун бўйи ухламадим. Ўртоғим билан аввал уйда, кейин кулбамиз ёнидаги супачада гаплашиб ўтирдик.

Туманли ойдин тун. Ойнинг хира ёруғида бемалол китоб ўқиш мумкин эди. Қоқ ярим тунда қўшни маҳалла ҳовлиларидан бирида чўчқачанинг овози эшитилди.

— Бўри чўчқачани бўғяпти!— бақирдик биз.

Мен қўрадан ўқлоғлик милтиқни олиб, кўчага югуриб чиқдим. Чўчқача чинқирган ҳовли ёнида одамлар тўпланиб ўтиришарди.

— Бу ёққа, бу ёққа!— дея бақирдишди мени кўриб.

— Овга кетяпти,— деб ўйлаб Милтон ортимдан эргашди, Бўлка калта қулоқларини диккайтириб кимни талагани чақирдинглар, дея шиддат ила келарди.

Четан деворга етар-етмас нариги тарафдан шу ёққа келаётган йиртқични кўрдим. Бу — бўричинг ўзгинаси эди. Илдам чопиб келиб девор устига сакраб чиқди. Мен ўзимни чеккароққа олиб милтиқни ҳозирлай бошладим. Бўри девор оша сакраган эдики, унинг қорнини мўлжаллаб тепкини босдим. Милтиқ панд берди, у «чиқ» этдию отилмади. Бўри шу кўйи чопиб, кўчани кесиб ўтди-ю, кўздан ғойиб бўлди. Милтон билан Бўлка уни қува кетдилар. Абжир Милтон бўрига яқин борса-да тутишга қўрқарди, калтаоёқ Бўлка унга етаолмас, аммо жон-жаҳди ила уринар эди... Биз кучимиз борича қувиб борарканмиз, бир вақт улар кўздан йўқолди. Қишлоқ тубидаги зовурга етгачгина акиллаш овозини эшитдик, сўнг туман ичида осмонга чанг-тўзон кўтарилди. Бўри итлар билан олишмоқда эди. Биз зовурга етганда, бўри аллақачон қочган, итлар эса думини диккайтириб шашти қайтганча келишарди. Бўлка ириллаганча бошида мени туртиб, ниманидир айтгиси келар, аммо тушунтира олмасди.

Биз Бўлканинг бошида кичкина ярани топдик. Афтидан, зовурга етмаёқ у бўрини қувиб етгану туюлмаган, бўри ҳам итни тишлаб қочган эди. Яра қўрқинчли эмас эди.

Кулбага қайтгач, бўлган воқеа ҳақида ўртоғим билан гаплаша бошладик. Мен милтиғим панд берганини

¹ Конвой — соқчи.

айтдим. У отилганида бўри ер тишлаб қоларди. Баланд девордан бўри қандай ошиб ўтаркан, дея ҳайрон бўларди ўртоғим — кекса казак. Бунинг ҳайрон бўларлик жойи йўқ, дея гапини давом эттирарди у, бўри эмас, алвасти, ўша алвасти милтиғингни сеҳрлаб қўйди-да.

Биз шу аснода баҳс бойлардик. Беҳосдан итлар акиллашидан сесканиб кетдик. Қарангки, кўча ўртасида яна ўша бўри пайдо бўлди. Овозимиздан чўчиб тушди, чоғи, бу гал у шунақаям тез қочдики, итлар ҳам аросатда қолиб кетдилар.

Кекса казак унинг алвасти эканига бутунлай ишонди, камина эса бўри қутурган эмасмикан, деган шубҳага бордим, негаки қувилган бўри одамлар қошига келганини умримда кўрмаган ва эшитмаган эдим.

Ҳар эҳтимолга қарши, Бўлканинг ярасига милтиқдори сепиб ёндирдим. Милтиқдори тутаб, жароҳат ўрнини кўйдирди. Мен қутурган бўри сачраган сўлаги қонга қўшилмасин, деб ярани кўйдирган эдим. Сўлак қонга қўшилиб кетгудек бўлса, қон орқали бутун танага ёйилади ва касални тузатиб бўлмайди.

ПЯТИГОРСКДА БЎЛКАГА НИМА БЎЛДИ?

Мен бекатдан тўғри Россияга ўтмадим, Пятигорскда тўхтаб, икки ойча яшадим. Кетишдан олдин Милтонни казак овчига совға қилдим, Бўлкани эса бирга олдим.

Бештов этагида жойлашган бу шаҳарни Пятигорск, яъни, татарчасига «бештоғ» дейдилар. Тоғ бағридан олтингугуртли қайноқ сув оқади. ундан самоварга ўхшаб буғ чиқади. Шаҳар жуда баҳаво, гўзал маскандир. Тоғ этагида Подкумок сойи оқади. Атроф ўрмон, ўтлоқзор, олисроқда қорга бурканган Кавказ тоғлари кўринади. Ҳаво очиқ кунлари катта Элбрус тоғларининг оппоқ боши чор атрофдан яққол кўзга ташланади. Даво истаб келганларга тепада шийпончалар, соябонлар қурилган, ҳаммаёқ чорбоғ. Эрталаб мусиқа садоларидан уйғонган одамлар шифобахш сувлардан ичгани, чўмилгани ва сайр қилгани чиқадилар.

Тепада шаҳар, тоғ этагида посёлка жойлашган. Мен шу посёлканинг кичик уйчаларидан бирида турдим. Уйча ҳовли саҳнига қўйилган бўлиб, даричасидан бор ва уй асалариларини баҳузур томоша қилардим. Уй асалариси Россиядагидай катакларда эмас, айланма де-

ворлар қавагида сақланади. Ювош арилар эрталаблари Бўлка билан ўтирганда индамасди.

Бўлка уялар оралаб бетиним юрар, искаланар, гўн-гиллаганига қулоқ солар, бироқ тегинмас эди.

Бир куни эрталаб сувдан қайтиб шийпончада қаҳва ичиб ўтирардим. Бўлка ёнимда қулоғими қашишга тушди, бўйинбоғини шақирлата бошлади. Арилар безовталангач, мен Бўлканинг бўйинбоғини ечиб юбордим. Шу пайт тоғ тарафдан сирли, кўрқинчли овозлар эшитилди. Итлар тинимсиз акиллар, вовулар, одамлар бақирар, шовқин-сурон посёлкага тобора яқинлашар эди. Бўлка қашинишдан тўхтаб япалоқ бошини олд панжалари орасига қўйди, узун тилини осилтирди-да, сергак тура-верди. Шовқин қулоқларига кирганда ниманидир сезди чоғи, бирдан қулоқлари диккайди, тишларини гижирлатди, ва сакраб туриб, ириллай бошлади. Овозлар энди яқиндан келарди. Шаҳар итлар вовуллаши ва акиллашига тўлган эди. Мен кўра эшигига, уй бекаси орқасидан чиқдим.

— Нима экан?— сўрадим бекадан.

— Қамоқдаги бандилар кучукларни савалашяпти,— тушунтирди у.— Кучуклар беҳад кўпайгани учун шаҳар бошлиқлари уларни уришга фармойиш берган.

— Қўлга тушгудек бўлса, Бўлка ҳам соғ қолмас экан-да.

— Улар бўйинбоғли итларга тегинмайди.

Гапимиз тугар-тугамас, кўрамиз олдида бандилар пайдо бўлдилар. Олдида аскарлар, орқада оёғига кишан солинган тўрт банди келарди. Иккиси узун темир илмоқ, иккиси қўлига тўқмоқ кўтариб олган. Шундоқ эшигимиз олдида банди бир дайди кучукчани илмоғида тутиб кўча ўртарағига тортиди, бошқа банди эса савалай кетди. Кучукча кўрқинчли равишда ингиллади, бандилар нимадир дея бақириб, хохолой бошладилар. Илмоқ ушлаган банди кучукчани ёнбошига ағдарди, қараса, бечора жон берибди. У илмоқни тортиб олди-да, ён-верига аланглаб ўлжа қидирди. Худди шу он Бўлка айиққа ташлангани каби елдек учиб келиб, бандига ташланди. Унинг бўйинбоғсиз экани ёдимга тушиб:

— Бўлка, қайт! — дея унга ва бандиларга бақирдим.

Банди пинагини бузмади, хохолоб кулиб, итни илгагига илантирдию дарҳол тиззасига босди. Бўлка юлқиниб кўрди, банди уни баттар қисаркан, шеригига қичқирди:

— Қани, ур!

Яхшиям, бандининг тўқмоғи жойига тушмади, тушганида Бўлкамиз тамом бўларди. Кучук кучи берича бир силтанган эди — териси шилиниб, илмоқдан қутуяди. У қисилган думию оёғи оғриғига қарамасдан қўрага отилиб, тўшагим ичига кириб кетди.

Бўлка териси илмоқнинг нобон жойига тушгани учун бир ўлимдан қолган эди.

БҮЛКА ВА МИЛТОННИНГ УЛИМИ

Бир вақтнинг ўзида Бўлка ва Милтондан ажралдим. Кекса казак Милтонни қуш овига элтиш ўрнига тўнғиз овига бошлаб борибди. Уша кузда секач¹ тўнғизча унинг қорнини ёриб ташлабди, қорнини ҳеч ким тиколмагач, у ўлган. Бандилар дастидан базўр қутулган Бўлка ҳам узоқ яшамади. Сал ўтмаёқ у зерикадиган, қўлга тушган нарсани ялайдиган бўлди. Бироқ бу эркалашга ўхшамас эди. Қўлимни узоқ ялаб-юлқар, тилини теккизиб турар, кейин тишлашга ўтарди. Ахийри, унга қўлимни бермайдиган бўлдим. Бўлка этигимни, стол оёқларини ялади, сўнг тишлашга ўтди. Бу ҳол икки кунга чўзилди, учинчи кун у йўқолди. Шу бўйи қорасини кўрсатмади.

Уни ўғирлаб бўлмасди, мени ташлаб кетишига ҳам ишонмасдим. Бу ҳодиса бўри тишлаганининг олтинчи ҳафтасида рўй берганди. Бўри қутургани ростга ўхшаб қолди. Бўлка ўзи қутурганини билиб қочиб кетди. Овчилар тилида бу стечка дейилиб, қутурган бўри сўлағи итнинг қонига ўтганди. Шунда бўйнидан бир нарса бўғиб туради, у сув ичолмаганидан томир тортишиши баттар кучаяди.

Ташналик ва оғриқ азоби қутурган ҳайвонни эсдан кеткизгач, у тишлагиси келади. Бўлка ялаб-юлқагани, кейинроқ қўлимни ва стол оёғини тишлаганида ўша бўғилиш намоён бўлган эди.

Мен округни айланиб, Бўлкани суриштирдим, аммо дарагини тополмадим. Қутурган итларга ўхшаб одамларни тишлаганида балки у ҳақда эшитган бўлардим. Балким овлоқ жойга қочиб кириб, ёлғизликда ўлгандир. Овчиларнинг айтишича, қутурган ақлли итлар ўтлоқзор ё ўрмондан гиёҳларни излайди, уни топгач, тоза

¹ Секач — ўткир сўйлоқ тишлари қайрилмаган икки ёшли қобон (Л. Н. Толстой изоҳи).

шабнамли майсазорга чўзилиб, ўзини даволайди. Афтидан, Бўлка даводана олмади ва ўша кетганча, домдараксиз йўқолди.

БОЛАНИНГ УРМОНДА МОМАҚАЛДИРОҚДАН ҚУРҚИБ ҚОЛГАНИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯСИ

Болалигимда бир куни мени кўзиқорни териб келиш учун ўрмонга юборишди. Мен ўрмонга етиб кўзиқорин тердим, уйга қайтмоқчи бўлиб турганимда қоронғи тушди ва ёмғир қуйди. Момақалдироқ гулдираганда қўрқиб кетганимдан улкан эман дарахти тагига ўтдим. Чақмоқ шунақа ярқираб кетдики, қараганда кўзларим қамашди. Мен кўзларимни юмиб олдим. Бошим тепасида нимадир қарсиллади ва гумбурлади, нимадир бошимга келиб тушди. Мен йиқилдим ва ёмғир тингунча қимирламай ётдим. Кўзимни очганимда дарахтлар сувга чўмилар, қушлар сайрар ва қуёш жилмайиб турарди. Улкан эман синиб, шохчалари сочилиб ётар, дарахт каватидан тутун бурқсирди. Жикқаҳўл кўйлагим баданимга ёпишган, бошимдаги ғуррам оғриб турарди. Мен қалпоғимни ердан топдим ва саватни кўтариб, уйга югурдим. Уй бўм-бўш эди. Стол устидаги нонни олиб, печга¹ чиқдим. Бир вақт уйғониб пастга қарасам, кўзиқоринларни қовуриб емоқчи бўлиб туришибди.

— Нега менга бир оғиз айтмай еяпсиз? — бақирдим уларга.

— Ҳадеб ухлайверасанми? — дейишди уйдагилар. — Тезроқ тушгин-да, еб ол.

ХОЛАМНИНГ ТИКИШНИ ҚАНДАЙ УРГАНГАНИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯСИ

Олти яшарлигимда ойимдан тикиш учун бирон нарса беришларини илтимос қилдим. Ойим: «Сен ҳали кичкинасан, бармоғингга игна кириб кетади», десалар ҳам кунмадим. Ахийри, ойим сандиқни очиб, қизил лахтак бддилар, игнага қизил ип ўтқаздилар-да, сўнг игнани қандай ўшлашни ўргатдилар. Мен тика бошладим. Би-

¹ Печка — устида ётадиган ғиштли тўртбурчак рус печкаси назарда тутилмоқда (таржимон).

роқ чокларимнинг бири катта, бири латта четидан чиқиб кетарди. Ҳатто бир гал бармоғимга игна санчилди, мен йиғламасдим у ойм: «Сенга нима қилди?» деб сўрайвергач, ўзимни тутолмай йиглаб юбордим. Шунда ойм ўйнаб келгин деб, мени кўчага кузатдилар.

Кечқурун уйкуга кетар эканман, тиккан чокларим кўз ўнгимдан нари кетмасди, тикишни барвақтроқ ўрганишни жуда хоҳласам-да, бундай мушкул юмушни уйдлаш қўлимдан келмайди, деб қўрқардим. Мана, улгайдим, тикишни қандай қилиб ўрганганим ҳам ёдимдан кўтарилибди. Қизимга тикишни ўргатар эканман, игнани ушлай олмаганини кўриб хуноб бўламан.

МУШУКЧА

Ака-сингил Вася ва Катянинг мушуклари бўлгучи эди. Баҳор кунларидан бирида мушукча йўқолиб қолди. Болалар узоқ қидиришса ҳам унинг дарагини топишолмади. Бир кун улар омборхона атрофида ўйнаётиб, тепада мушук миёвлаганини эшитдилар. Вася дарҳол нарвонни топиб, омборхона томига чиқди. Синглиси бўлса пастда туриб, уни бетиним саволга тутарди.

— Ҳа, топдингми? Айт, топдингми?

Вася миқ этмасди. Охири тепадан садо келди:

— Топдим! Ўзимизнинг мушук! Болалари бор экан. Шунақаям чиройлики... Чиқ, кўрасан!

Катя хушхабарни эшитиб, уйга югурди ва мушукчага сут кўтариб келди.

Мушук болалари бешта эди. Мушукчалар болохона деворига тирмашадиган бўлгач, куранг бир мушукчани ўзларига олиб қолишди. Бошқаларини ойиси болаларга улашиб берди. Ака-сингил мушукчани сут билан сийлашар, у билан ўйнашар ва бирга ухлашар эди. Кунлардан бир кун Вася ва Катя кўчага ўйнагани чиқаётиб, мушукчани ҳам олиб кетишди.

Шамол йўл ёқасида ётган похолларни уёқдан-буёққа тўзғитар, мушукчанинг похол устида ўйноқлаб юрганини кўрган болалар беҳад завқланар эдилар. Кейинроқ улар йўл ёқасидан шовул теришга берилиб кетиб, мушукчани унутдилар. Бақир-чақир овозлари ака-сингилни сескантириб юборди:

— Ҳў, қайт! Қайт дейман сенга!

Қарашса, бир отлиқ келяпти, олдинда эса икки ит мушукча томон олиб боришарди. Мушукча қочмасдан

елкасини букчайтириб ўтирар эди. Катя итлардан кўр-
қиб ўзини панага олди, акаси мушукчани қутқаришга
жон-жаҳди ила ошиқди ва итлар етдим деганда ўзини
мушукча устига ташлаб, ҳимоя қилди.

Шу вақт овчи етиб келиб итларини ортга қайтар-
ди. Вася омон қолган мушукчасини кўтариб, уйга раво-
на бўлди. Уша-ўша мушукчани далага олиб чиқмади-
лар.

САҒИР БОЛА

Бир камбағал аёлнинг Маша исмли ёлғиз қизчаси
бор эди. Эрталаб Маша сувга бораётиб, эшик тагида
латтага ўралган бир нарсани кўриб қолди. Челагини
дарҳол ерга қўйиб, латтани оча бошлади. Шу маҳал
кимдир чинқириб юборди:

— Инга-а! Инга-а! Инга-а-а!

Маша пастга эгилиб, жажжи чақалоқни кўрди. Ча-
қалоқ баттар йиғлай бошлади.

— Инга-а-а! Инга-а-а-а!

Қизча чақалоқни авайлаб кўтариб, уйга кирди-да,
унга қошиқда сут ичириб қўйди.

— Нима кўтариб келдинг, қизим? — деб сўради
онаси.

Маша бийрон жавоб берди:

— Чақалоқ, ойи. Эшигимиз тагида турган экан.

— Қизим, шундоғам қашшоқмизу гўдакни қандай
боқамиз? — деди ойиси ранжиб. — Мен бошлиққа ки-
риб, болани олиб кетишларини ундан сўрайман.

— Ойижон, озгина овқат ейди у, — деди Маша
йиғламираб, — илтимос, олиб қолайлик. Қўл-оёқчаси
бежиримлигини қаранг, ойижон!

Она чақалоққа қарадио ичи ачишиб кетди. Қизига
розилик берди. Машанинг боши осмонга етиб, чақалоқ-
нинг қорнини тўйғазди, йўргаклаб қўйди, ухлаш олди-
дан эса унга алла айтиб берди.

СИГИР

Бева Мария онаси ва олти боласи билан зўрға кун
кечирарди. Улар сўнгги тангаларигача сарфлаб, бо-
лаларга сут бўлсин учун сигир сотиб олишди. Каттароқ
болалар Тарғилойни далага ҳайдашар, уйда ювинди

беришарди. Бир кун и оиси қўрага чиққанини кўрган тўнғич Миша нон излаётиб стаканни синдириб қўйди. Миша онаси уришишидан қаттиқ кўрқиб, стакан синининг каттароқ бўлакларини девор орқасидаги гўннга кўмди, майдароқларини йиғиб ювинди челагига ташлади. Барибир, ойиси стакан йўқолганини билиб, болаларини тергади, аммо Миша индамади. Сир сирлигича қолди.

Эртаси кун пешин маҳали она Тарғилой олдига ювиндиларни қўйганди, у қайрилиб қарамади. Сигирни даволаб кўришди, бўлмагач, кампирни чақирди. Гўштга сўймаса ўлиб қолади, деди кампир уни кўриб. Бир амакини шошилинич чақириб келишди. У сигирни йиқитди ва бўғзига пичоқ тортиб юборди. Тарғилойнинг бўкиргани девор орқасидаги болаларга эшитилиб турарди. Улар печка гирдида йиғилиб унга кўз ёши тўкишди. Қассоб сигирни сўйиб, терисини шилгач, уни нимталаётганда томоридан стакан синиқлари чиқса бўладими?! Ювинди челагидаги шиша синиқларини ютиб у ўлган эди. Миша бу гандан огоҳ бўлгач, йиғлаб айбини бўйнига олди. Она тўнғичига қараб деди:

— Тарғилойни ўз қўлимиз билан ўлдирибмиз, ўғлим, энди янгисини қайдан сотиб оламиз? Сут-қатиқсиз укаларинг кун и не кечад и?

Сигир каллашўрваси қайнаган кеча Миша ўзини ортиқ тутиб туролмади. Қассоб амаки бўйнидан қон оқаётган ўлик сигирни шохидан кўтариб ўтгани тушларига кириб чиқди.

Улар сут-қаймоқсиз қолдилар. Фақат байрамлардагина Мария ҳамсоғлардан сут сўраб оларди. Ўша дамда қўшни қишлоқдан бир бекач хоним энага сўраб келди. Бу уларнинг жонига ора кирди. Кампир дарҳол қизига маслаҳат солди:

— Энагаликка борсам-чи? Узинг болаларингни амаллаб турарсан, қизим. Худо хоҳласа бир йилда сигирга яраша пул топаман.

Кўна қолишди. Кампир ўша бекач хоним уйига ёлланди. Мария ёлғиз ўзи анча азобларни бошдан кечирди. Болалар кисель ва бўтқа еявериб, озиб кетишди. Орадан бир йил ўтгач, кампир йигирма сўм ишлаб қайтди.

— Ма, қизим, — деди у қизига пулни узатиб, — бунга сигир сотиб оламиз.

Мария беҳад қувонди, болаларининг қувончи чеки йўқ эди. Сигир сотиб олишга тадорик кўра бошладилар.

Бозор куни ҳамсоя хотинга болаларни топширишди, эри Захар амакини сигир танлаб беришга кўндирдилар. Чўқиниб олиб, учалови шаҳарга жўнашди. Тушликдан кейин болалар шовқин солганча катта кўчага отландилар. Янги сигирни узоқ кутишга тўғри келди. Сигирнинг ранги кўнғирмикан ё оқмикан — шу ҳақда анча баҳслашдилар. Қандай боқишни ўзаро келишиб ҳам олдилар. Шундай қилиб, болалар кечга довури кутишди. Улар бир чақирим жойгача боришди-ю, қоронғу тушганлиги туфайли яна орқага қайтишди.

Ахийри, арава кўринди. Аравада кампир, пастда ола сигир, орқароқда ойилари хивича кўтариб келарди. Болакайлар чопқиллаганча пешвоз чиқиб, сигирни обдон томоша қиладилар. Уйга келгач, сигирнинг олди-га емиш ташлашди. Ойилари кийимини алмаштириб, челака ва сочиқ кўтариб чиқди. У сигирнинг елинини артди ва «ёмон кўздан худо асрасин» деб пичирлади-да, соғишга киришди. Болалари онанинг бармоқлари орасидан тизиллаб челакака тушаётган сутдан кўз узмай турдилар. Челакака ярим бўлгач, она уни ертўлага элтди. Кечга яқин хурмачада пишириб, болаларининг олдига қўйди.

МУЖИКНИНГ АҚАСИНИ ЕҚТИРИШИ САБАБИ ҲАҚИДАГИ ҲИКОЯСИ

Мен шундоғам акамни яхши кўраман, айниқса, аскарликка ўрнимга борганидан кейин жудаям меҳрим ошиб кетди. Воқеа бундай бўлганди: таомилимизмга биноан қуръа ташлаганда, у менга тегди. Демак, аскарликка мен боришим лозим. Ушанда, атиги бир ҳафта бурун уйланган эдим, қаллиғимни ташлаб кетишга ҳеч кўнглим бўлмасди.

Онам ҳам обидийда қила кетди:

— Петрушка ҳали жуда ёш-ку, аскарликка қандай чидайди?

Аммо боришдан ўзга чора қолмаган эди. Қаллиғим кўйлагимни тикди, пул йиғди. Онамнинг менга қараб ўкириб-ўкириб йиғлаганини кўриб, худди ўлимга тик юбораётгандай ҳолатни туйдим.

Шом чоғи дастурхон атрофида йиғилдик. Ҳамманинг иштаҳаси бўғилган эди. Акам Николай печка устидан тушмади. Қайлиғим изиллаб йиғлар, отамнинг қовоғи

солиқ эди. Онам бўтқани столга қўйганда, ҳатто унга қўл узатишмади. Николайни овқатга чақирдилар.

Акам оҳиста пастга тушгач, чўқинди, сўнг курсига чўкди-да, деди:

— Ҳадеб куйинаверма, онажон. Ёшим Петрушканикидан улугроқ, аскарликка ўзим бораман. Хавотир олманглар, омон қайтаман. Хизматни тугатган заҳоти уйга югураман. Сен, Пётр, ота-онамизга яхши қарагин, янгангни ранжитмагин.

Бу гапдан жуда қувондим, онамнинг кўзёшлари ҳам тинди. Биз Николайнинг кийим-бошларини тахлай бошладик.

Мен барвақт уйғондим. Қарасам, акам кийимларини кийиб, йўлга чиқяпти. Ростини, ўзимни жуда ноқулай сездим.

— Николай, — дедим акамга, — қўй, галим экан, ўзим аскарликка бораман.

Лекин Николай индамай кийимларини йиғиштириверди. Мен ҳам шундай қилдим. Биз олдинма-кейин шаҳарга жўнадик. У ерда бирга саф тортдик. Келишган, соғлом йигитлар эмасмизми, яроқсизга чиқармасин-да, деб ўтирдик.

Акамнинг сабри тугади чоғи, менга кулимсираб деди:

— Бўлди, етар, Петька, уйга қайт энди. Менсиз зерикмасдан яхши ўтиринглар.

Йиғлаган кўйи акам билан хайрлашиб, уйга қайтдим. Ҳозир акам ёдимга тушганда, унга жонимни беришга рози бўламан.

ЯКОВНИНГ ИТИ

Ўрмон қоровули Яковнинг етти яшар ўғли, беш яшар қизчаси ҳамда оқ тумшуқли баҳайбат пахмоқ ити бор эди.

Бир куни қоровул ўрмонга кетатуриб хотинига болаларга кўз-қулоқ бўлишини тайинлади. Чунки тун бўйи бўрилар итларига ташланиб чиққан эди.

— Ўрмонга асло бора кўрманглар! — дея уқтирди она болаларига, ўзи эса ишга уннаб кетди.

Ойисининг банд эканлигини кўрган бола синглисига деди:

— Кеча ўрмонда пишган олмаларни кўрувдим. Бориб оламизми?

— Бўпти, борамиз, — кўнди синглиси.

Уй юмушларини бажариб бўлгач, она болаларини чақирди. Бироқ келишмади. Улар яқин атрофда кўринмасди. Шу маҳал эри қайтиб келди.

— Болалар қаёқда? — деб сўради у хотинидан.

Хотини елка қисди. Эри унга ўшқирганча болаларини излашга тушди. Кутилмаганда итнинг акиллашиши эшитиб, ўша тарафга чопди. Бориб қараса, болаларни панада йиғлашмоқда, бўри эса итни сиқувга олиб, гажишга ўтибди. Қоровул ойболтани олдию бўрини чопиб ташлади. Кейин болаларининг қўлидан ушлаб, уйга шошилди. Уйга етиб келишгач, хотини эшикни ичкаридан қулфлади. Овқатга ўтиришди. Бирдан эшик ортида итнинг гингшигани эшитилди. Ҳовлига чиқиб итни уйга киргизмоқчи бўлишди, ит эса қонга беланган, юришга мажоли қолмаган эди. Болалар унга сув ва нон беришди. Бироқ у на сув ичар, на овқатга қарар, қўлларини ялаб кўярди, холос. Сўнгра ёнбошига ётди ва гингшишдан тўхтади. Итимиз ухлаб ётибди, деб ўйлашди болалар. Ит эса ўлган эди.

Ё Н Ё И Н

Йиғим-терим мавсуми эркагу аёллар далада ишлашар, қариялару болалар қишлоқда қолишган эди. Бир кулда кампир уч набираси ила қолди. Кампир печкани ёқди ва баҳузур оёғини узатди. Аммо пашшалар чақавергач, юзига сочиқ ёпиб, уйқуга чўмди. Шунда уч ёшли Маша печка олдига келиб, олов чўғидан хокандозга озгина солди ва уни олиб даҳлизга ўтди. Даҳлизда пичан боғлари уйиб ташланган эди. Маша пичан тагига чўғни ташлаб, пуфлай бошлади. Пичан ёнди, буни кўрган Маша бир ярим яшар укасини кўтариб келди.

— Қара, Килюска, — мақтанди у, — ўзим ёқдим!

Пичан ғарами чирсиллаб ёнарди. Даҳлиз тутунга тўлгач, Маша уйга қочиб ўтди.

Кирюшка ўтаётганда бўсағага қоқилиб йиқилди ва бурнини уриб олди. Маша йиғлаётган укаси билан кулдаги чорпоя тагига беркинди. Кампир маст уйқуда ётарди. Саккиз ёшли тўнғич невараси кўчада ўйнаётди, даҳлиздан тутун ўрлаётганини кўриб қолди. У кулдаги отилиб кириб, бувисини уйғотди. Эс-ҳушини йўқотган

камбир набираларини қўйиб, одамларни тўплаш учун кўчага чопди.

Кирюшка ҳамон чорпоя тагида бурнини ушлаб йиғларди. Ваня у ерга тезда етиб келиб Машага қичқирди:

— Тур, турсанг-чи, ёниб кетасан!

Маша оловга тутун орасидан ёриб ўтмоқчи бўлдию журъат этмади. Шунда Ваня шартта деразани очиб, сингисини сакрашга мажбур қилди. Қизча сакради. Кейин Ваня Кирюшкани кўтариб олди. У инжиқлик қилар, акасини итариб ташларди. Ваня дераза олдига етгунча икки бора йиқилиб тушди. У ўтиши ҳамон эшик гуриллаб ёнди.

Бироқ Кирюшка туширишга қўймади, акасига маҳкам ёпишиб олди. Шунда Ваня Машага бақирди:

— Бошидан тортиб ол! — ўзи эса орқа тарафдан итарди.

Укаларини деразадан кўчага тушириб бўлгач, ўзлари ҳам сакрашди.

Қ И Р Ч А Н Ё И

Қишлоғимизда Пимен Тимофеич деган тўқсон ёшли қария бўлиб, у набирасининг уйида яшар эди. Чол ҳассага таяниб, оёғини базўр судраб юрарди. Тишлари тушган, юзини ажин қоплаган эди. Юрганида ҳам, гапирганда ҳам нуқул пастки лаби қимирлар, гапини ҳечам тушунолмасдик.

Биз, тўрт ака-уканинг жони дилимиз отга миниш эди. Фақат Воронок лақабли ювош қирчанғи¹гина ихтиёримизга берилган эди.

Кунларнинг бирида ойим ижозат бергач, амаким билан бирга отхонага ўтдик. Аравакаш отни эгарлади. Шундан кейин тўнғич акам унга миниб олди. Сарой ва боғларни кезиб, ортига қайтганида унга:

— Бўлди, бўлди, туш энди, — деб ҳаммамиз бақирдик.

Уртанча акам ҳам Воронокни савалаб, тепалик томон ҳайдади. Жуда узоқ мингиси келдию бироқ кенжа акам рози бўлмади. Қичкина акам кўп юрди. У қишлоқни озгина айланиб, отни йўрғалатганча отхонага ўтганида Воронок ҳарсиллаб қолган, бўйни ва биқинлари терга ботган эди.

¹ Қирчанғи — қари от (тарж).

Ниҳоят, менга навбат тегди. Акамларга яхши от ми-
ниш қанақа бўлишини кўрсатиб қўйиш истаги туғилди.
Мен отни ниқтадим, аммо у отхонадан бир қадам сил-
жимади, қўрққанча депсиниб тураверди. Ғазабга ми-
ниб, хивчин ва оғимда уни савалашга тушдим. Мен
атайлаб оғрийдиган жойларига туширардим. Хивчин
сингач, унинг соғ қолган бўлаги билан бошига сола
бошладим. Лекин Воронок юришни хоҳламас эди. Мен
ортга қайтариб, амаким олдига бордим-да, қаттиқроқ
хивчин беришини сўрадим. Отнинг афт-ангорини кўриб,
амакимнинг авзойи бузилди.

— Ҳали кўп минасиз, бўтам, қани отдан тушинг, —
деди амаким буйруқ оҳангида. — Отга бунча азоб бе-
риш ярамайди.

— Ахир, мен ҳечам минмадим-ку? — дедим хафа
бўлиб. — Отни қандай йўрттиришимни кўрмадингиз-ку!
Менга тузукроқ хивчин беринг. Уни шундай савалайки...

Амаким бошини лиқиллатиб туриб деди:

— Э бўтам, сизда инсоф йўқ экан-да. Бечорани са-
валайдиган ҳоли қоптими? Ахир, у йигирмага кирган.
Отга роса азоб берибсизлар, қара, зўрға нафас оляп-
ти. Узи жуда қари эди, шунақаям қарики, худди Пи-
мен Тимофеич дейсиз. Сиз Пимен бобо устига чиқиб,
жон жаҳди-ла саваласангиз қалай бўларкин? Ҳа, раҳ-
мингиз келмасмиди?

Пимен бобони эсладим ва амаким гапига қулоқ сол-
дим. Отдан тушгач, терлаган биқини, думини дам-ба-
дам лиқиллатишини кўриб, отга жавр қилганимизни ту-
шундим. Унинг менга ўхшаган ёш-қувноқ даври ўтиб
кетганди-да. Воронокга раҳмим келганидан терга бот-
ган бўйнидан қучоқлаб ўпдим ва бояги тепганларим
учун ундан кечирим сўраган бўлдим.

Мен улғайганимда отларга раҳмдил бўлиб қолдим.
Мабодо отларни савалаётганлари устидан чиқиб қол-
сам, Воронок ва Пимен Тимофеични эслаб кетаман.

АСКАР ҲАЕТИ

Қишлоқ четидаги бир кулбачада онам, бувим, опам
ва мен фақирона яшардик.

Бувим доимо эски кенг қўйлак кияр, бошига рўмол-
ча тутиб, бўйни пастроғида халтача осиб юради. Бу-
вим мени онамдан кўпроқ яхши кўрарди.

Отам хизматда эди. Айтишларича, кўп ичгани туфайли уни аскарликка юборишган экан. Отамнинг таътилга келгани кечагидек ёдимда. Тор кулбанинг ўртасида икки деворига ходани тиргович қилиб қўйишган эди. Менинг кийимим тирговучга илиниб қоқилдим ва чорпояга пешонамни урдим. Эски гурранинг ўрни ҳанузгача сақланиб қолган.

Кулбанинг икки деразаси бўлиб, бирига ҳамиша танда тиқиб қўйилар эди. Тўрт тарафи очиқ каталакдай ҳовли саҳнида ҳамиша эски тоғора турарди. Бир қари от, озгингина икки қўй, бир қўзичоғимиз бор эди. Мен ҳаммавақт қўзичоқ билан бирга ётардим. Тирикчилигимиз нону сув эди. Уйдагилар ишламасди: ойим қорин оғриғидан шикоят қилар, бувимнинг боши оғрир, у мудом печка ёнидан жилмасди. Фақат опам ишлар, уям эрга чиқишга тайёргарлик кўрар, тонган-туғанига келинлик либосларини сотиб оларди. Эсимда, ойим касалмандроқ юрди-да, кейин ўғил туғиб берди. Уларга даҳлиздан жой ажратишди. Бувим ҳамсоялардан қарзга арпа сўраб, Нефёд амакини попга юборди. Опам эса чўқинтириш маросимига одамларни йиғгани югурди.

Халқ йиғилгач, уч бўлак нон олиб чиқдилар. Қариндош-уруғлар дастурхон тузаб, қаердандир курси ичида сув билан ёғоч тоғора келтиришди. Ниҳоят, руҳоний кириб келди. Кум ва кума¹ олдинда, Акулина хола эса орқароқда чақалоқни кўтариб олганди. Чўмилтиришгач, поп йўргакдаги чақалоқни қўлига олди-да, тоғорадаги илиқ сувга туширди. Мен қўрққанымдан:

— Болани бу ёққа бер! — дея чинқириб юбордим.

Бувим бирдан чўчиб тушди.

— Жим тур, — деди у, — бўлмаса, ҳозир таъзирингни бераман.

Руҳоний чақалоқни уч марта сувга туширгач, Акулина холага берди, хола уни йўргакка ўраб, даҳлизда турган онамга юборди.

Маросим тугагач, стол атрофига жамулжам бўлдик. Бувим косаларга атала қуйиб, устидан ёр солди ва одамларга улашди. Овқатни ейишгач, ўринларидан туриб бувимга раҳмат айта кетишди.

Мен даҳлизга ўтдим.

— Ойи, оти нима? — сўрадим ойимдан.

¹ *Кум ва Кума* — насроний ақидаларига кўра, чақалоқчи чўқинтириш маросими.

— Ёсинки нима бўлса, уники ҳам шу-да, — жавоб берди у.

Чақалоқ озгин, қўл-оёқчалари нимжонгина, йиғлагани-йиғлаган эди. Мабодо кечаси ухлаб қолишса, чинқириб йиғлар, кейин бувим бечора алламаҳалгача алла айтиб чиқарди. Бувим инқиллаб-синқиллаб юрса ҳам алла айтишга уста эди.

Бир куни кечаси ойимнинг йиғисидан уйғониб кетдим. Бувим ҳам ўрnidан сакраб туриб:

— Нима гап, нима бало урди? — деб сўради.

— Чақалоқ ўлди, — деди ойим.

Бувим дарҳол шам келтириб, гўдакни ювиб, тоза қўйлак кийгизди-да, авайлабгина ўраб қўйди. Кун ёришгач, бувим Нафёд амакини чақириб келди. У икита эски юпқа тахтача топиб, тобутча ясашга киришди. Кичик тобутча тайёр бўлгач, ичига болани ётқизишди. Ойим тобутча ёнига чўкиб, оятларни ҳазин овозда ўқиғач, ўкириб-ўкириб йиғлади. Кейин Нефёд амаки тобутчани қўлтиғига қисиб, кўмиб келиш учун жўнади.

Шу бўйи опам турмушга чиққандагина оиламизда хурсандчилик бўлди. Уша куни бизникига эркаклар бўлка нон ва винолар келтирдилар. Винодан онамга беришди. У ичди. Иван амаки унга нон бўлагидан узатди. Стол ёнида турганимдан жуда нон егим келиб кетди. Онамни имлаб, қулоғига шивирлагандим, у кулди, Иван амаки эса:

— Нима дейди, нонми? — деди-да, каттароқ нон бўлагини қўлимга кесиб берди.

Мен омборхонага югурдим, бу ерда опам турарди.

— Уйда эркаклар нимани гаплашишяпти? — деб сўради у.

— Вино ичишяпти, — дедим.

Опам кулиб туриб:

— Булар мени Кондрашкага унаштиргани келишган-ку, — деди.

Кейин тўйга тайёрлана бошладик. Тўй куни уйдагилар барвақт уйғонишди. Бувим печкага олов ёқди, ойим пирог қорди, Акулина қола эса сигир соғгани кетди.

Опам янги этикчаси, енгсиз қизил қўйлагини кийди, чиройли рўмолини ўради-да, ҳеч иш қилмай бекор ўтираверди. Уй исигандан кейин ойим ҳам кийиниб, ўзига андак оро берди.

Кейин эшигимиз олдига қўнғироқчаларини шақирлаганча уч жуфт от қўшилган аравалар келиб тўхтади. Орқасидагида узунчоқ шапка, янги йўл-йўл чакмон

кийган куёв Кондрашка ўтирар эди. У аравадан тушиб, кулба томон юрди. Опамга ян-янги пўстини кийгизиб, куёв ёнига чиқардилар. Келин-куёв столга ўтирғач, кампирлар бахт-саодат тилашди. Улар ибодат бажо келтириб, ҳовлига чиқишди. Кондрашка опамни аравага ўтқазди, ўзи эса орқадаги аравага чиқди. Ҳамма жойлашғач, яна бир марта чўқинишиб, йўлга равона бўлишди. Мен кулбага қайтиб кирдим ва дераза олдида ўтириб тўйдан қайтишларини кутдим. Мен ойим берган нонни еб ухлаб қолибман. Бир пайт ойим туртиб турғизди:

— Келишяпти!

Ойим дарҳол қўлимга скалка¹ бериб, мени столга ўтқазиб қўйди. Уйга Кондрашка, опам, кетидан аввалгидан ҳам кўп одам киришди. Кўча тарафда халойиқ деразадан кўз узмай ўтиришарди. Куёв жўра Герасим амаки яқинимга келиб:

— Қани, туш! — деди.

Қўрққанимдан тушмоқчи бўлгандим, бувим уришиб берди:

— Сен скалкани кўрсатиб: мана бу-чи, дегин!

Бувим айтганидек қилувдим, Герасим амаки стаканга пул солди, сўнг устидан вино қўйиб менга узатди. Стаканни олиб, бувимга тутқаздим. Хуллас, биз столни қуда тарафидагиларга бўшатиб бердик.

Дастурхонга вино, яхна гўшт қўйишди ва қўшиқ-рақсни бошлаб юборишди.

Герасим амакига вино узатишди. У озгина ҳўплаб:

— Ҳаҳ, аччиқ экан, — деди.

Шунда опам Кондрашканинг қулоғидан тутиб, ўпа бошлади.

Биз узоқ вақт қўшиқ айтдик, рақсга тушдик, кейин меҳмонлар қўзғолишди. Кондрашка опамни олиб, уйга жўнаб кетди.

Тўйдан кейин баттар қашшоқ яшай бошладик. От ва сўнгги қўйларни сотдик, кўпинча ейишга нонимиз ҳам қолмасди. Ойим қариндошлардан қарз сўраб турди. Кўп ўтмай, бувим қазо қилдилар. Шунда ойим бувим тобути устига ўзини ташлаб: «Оҳ, азиз онажоним! Гаму кулфатларга кўмиб, мени кимга ташлаб кетаянсан? Бу бахтсиз набираларингни кимга ишониб қолдир-

¹ Скалка — қайин пўстловидан ясалиб, чеккасига гугурт қодалган чўмич.

динг? Ким энди ақлимни пешлаб туради, энди қандай яшайман?» деб уввос солиб узоқ йиғлади.

Кунларнинг бирида болалар билан катта йўлга чиқдим. Отларни қўриқлаб борар эканмиз, елкасига сафар халтасини осган аскарга дуч келдик, ўртоқларим ёнига келиб:

— Қайси қишлоқдан бўласизлар, болалар? — деб сўради.

— Никольскдан, — дедик.

— Матрёна деган аскар аёли эсон-омон юрибдими? Мен дарҳол жавоб бердим:

— У менинг онам бўлади.

Аскар менга синчков назар ташлаб, саволга тутди:

— Отангни кўрганмисан?

— Отам хизматда. Кўрмаганман.

— Юр, кетдик, — деди аскар. — Матрёнага йўл бошла. Отангдан хат келтирганман.

— Қандай хат экан?

— Борайлик, кўрасан, — жавоб берди аскар.

— Майли, кетдик.

Биз йўлга тушдик. Аскар илдам қадам ташлар, унга етиш учун қарийб югуриб борардим. Мана, уйимизга ҳам келдик. Аскар остонада чўқиниб олгач, салом бериб ичкарига кирди.

У шинелини ечиб ташлади ва дераза пештахтасига суянганча кулбани кўздан кечирди:

— Нима, оилада борингиз шуми? — деб сўради у.

Ойим гунгу лол, фақат аскардан кўзини узмасди. У яна сўради:

— Онахон қанилар? — ўзи эса йиғлаб юборди.

Шунда ойим аскар томонга интилди ва уни ўпа бошлади. Кейин мен ҳам унинг тиззасига чиқиб олганча уни сийпалай бошладим. Отам йиғлашдан тўхтади ва юзида кулгу пайдо бўлди.

Бизникига одамлар тўпланишди. Отам ҳол-аҳвол сўрагач, уйга бутунлай қайтганини айтди.

Молни ҳайдаб бўлгач, опам келиб, отам билан қучоқ очиб кўришди.

— Бу кимнинг дўндиқчаси бўлди? — деб сўради отам.

— Уз қизингизни танимадингизми? — кулди ойим.

Кейин отам яна ёнига опамни чақириб ўпди ва турмуши қандайлигини сўради. Ойим тухум қайнатишга кетди, опамни эса винога югуртирди. Кўп ўтмай опам

қайтиб келиб, стол устига қоғозга ўралган шишани қўйди.

— Нима бу? — сўради отам ҳайрон қолиб.

— Сенга, вино, — жавоб берди ойим.

— Йўқ, беш йилдирки, оғзимга олмайман, — деди отам, — қуймоқни бўлса, майли узат!

У чўқинди-да, столга ўтириб овқатланишга киришди. Бир зум ўтгач деди:

— Агар ичкиликни ташламаганимда, унтер-офицерлик даражасигача кўтарилмаган, уйга ҳам ҳеч вақо келтирмаган бўлардим. Ҳозир эса, худога шукр.

Шундай дегач, сумкасидан ҳамённи олиб ойимга узатди.

Ойим қувонганича пулни яширгани шошилди.

Одамлар тарқалишди. Отам орқадаги чорпояга чўзилиб, ёнига мени ётқизди, оёқ томонимизда эса ойим ётди. Улар жуда узоқ, ярим тунгача суҳбатлашдилар. Мен ухлаб қолибман.

Эрталаб ойим:

— Ия, ўтинимиз тугаёзибди-ку, — деди.

— Болга қани — борми? — сўради отам.

— Бору, фақат ўтмаслашиб қолган-да, ёмон.

Отам чориғини кийди-да, болтани кўтариб ҳовлига чиқди.

Мен орқасидан эргашдим.

Отам томдан ходачаларни тушириб, кунда устига қўйди, сўнг бирпасда майдалади-да уйга ташиди.

— Мана сенга ўтин, ёқавер, мен сотиб олишга кулбаю, ҳовлини ўраш учун ўрмондан ёғоч ахтараман, — деди отам. — Ҳали сигир ҳам сотиб олишимиз керак.

— Эҳ-ҳе, буларга кўп пул керак-ку! — деди ойим.

— Ишлаймиз-да. Ана, йигитча ҳам катта бўляпти! — имо қилди отам мени кўрсатиб.

Яна у чўқингач, озгина тамадди қилди, коржомаларини кийди ва:

— Агар тухуминг бўлса, қўрга кўмиб, тушлик тайёрла, — деди-да, йўлга тушди.

Отамдан анча вақтгача дарак бўлмади. Орқасидан қочиб кетмоқчи бўлувдим, ойим тутиб олиб урди. Мен печка устига чиқиб, йиғлашга тушдим. Шу он отам келиб қолди.

— Нега йиғлаяпсан? — деб сўради у.

— Орқангиздан бормоқчи эдим, ойим қўйиб юбормай мени роса саваладилар, — дедим ва баттар йиғлайвердим.

Отам кулганча ойимга жинлашди ва уни ёлғондакам дўппослади.

— Нега Федькани урасан-а, нега урдинг? — дерди нукул у.

Ойим ўзича йиғлаганди, отам кулди:

— Қара-я, сен билан Федьканинг обидийдаларинг тайёр, салга йиғлайверасизлар.

Кейин у стол ёнига мени чақирди-да:

— Қани, энди бизга овқат келтир, Федяжон икки-мизнинг қорнимиз очқади, — деб бақирди.

Ойим бўтқа ва тухум келтирди. Учаламиз овқатлангани ўтирдик.

— Хўш, уйча қанчага тушди, — деб сўради ойим.

— Саксон сўлкавойга сотиб олдим, арғувондан, шишага ўхшаб силлиқлигини бир қара, — деди отам. — Якшанбагача шошилма, вино сотиб олсак, мужикларнинг ўзи уйга келтириб ташлашади.

Уша пайтдан бошлаб, биз яхши турмуш кечира бошладик.

Шодмонбек Отабоев таржималари

ТУШДАГИ САЕҲАТ

Отам шаҳарга жўнаётганда мен унга: «Отажон, мени ҳам олиб боринг», дедим. У: «Сенга шаҳарда нима бор, совқотасан?» — деди. Мен йиғлаб, орқамга қайтдим ва қазноққа чиқиб кетдим. Йиглай-йиглай ухлаб қолдим. Тушимда қишлоғимиздан ибодатхонага элтандиган сўқмоқни кўрдим, дадам ана шу йўлдан кетаётганди. Мен унга етиб олдим ва биз шаҳарга бирга кетдик. Йўлда кетаётиб олдинда печканинг тутаб турганини кўрдим. «Отажон, бу шаҳарми?» — деб сўрадим. «Худди ўзи», деб жавоб берди отам. Печкага яқинлашганда кўрдимки, у ерда калава нон ёпишаркан. «Менга калава нон олиб беринг», дедим. Отам олиб берди. Худди шу ерда уйғониб кетдим, ўрнимдан туриб, қўлқопимни олиб, кўчага чиқдим. У ерда болалар муз устида, чанғида учишаётганди. Мен ҳам уларга қўшилиб чанғи учдим, то совуқдан дийдираб қолгунимча ўйнайвердим. Уйга қайтиб, печкага чиқишим билан шаҳардан қайтган отамнинг шарпаси эшитилди. «Отажон, менга калава нон олиб келдингизми?» — деб сўрадим. «Олиб келдим», деди отам ва нонни қўлимга берди. Печкадан ўриндиққа сакраб тушдим ва суюнганимдан ўйноқлай бошладим.

БЕДАНА ВА ПОЛАПОНЛАР

Деҳқонлар пичан ўришадиган эди. У ерда — ўтлар орасида беданининг ини бор экан.

Бедана тумшугида емиш олиб келиб қарасаки, атроф ўриб, шип-шийдам қилинган. Боёқиш полапонларига айтибди: «Болажонларим! Шўримиз қурийдиган бўлди! Энди миқ этмай, қимирламай ётинлар, кечқурун сизларни бошқа жойга кўчираман». Полапонлар эса пичанзорнинг ёруғроқ бўлиб қолганидан қувонишиб, шундай дейишибди: «Онамиз қариб қолган-да, шунинг учун суюнишимизни ёқтирмайди». Полапонлар чийиллаб, хуштак чалишибди.

Ҳашарчи деҳқонларга тушлик келтирган болакайлар чийиллашни эшитишиб, полапонларнинг калласини узиб ташлашибди.

ТОВУҚ ВА ОЛТИН ТУХУМ

Бир кишининг товуғи олтин тухум туғар экан. У олтини янаям кўпроқ бўлишини истаб, товуғини сўйибди. (Ичида ғиж-ғиж олтин бўлса керак деб ўйлабди-да). Аммо бу жониворнинг ҳам бошқа товуқлардан фарқи йўқ экан.

ЮК

Икки киши йўлда кетишар, ҳар бирининг елкасида юки бор эди. Улардан бири тўхтамай кетаверди, иккинчиси эса юкини ерга қўйиб, дам олиш учун ўтиргани-ўтирган эди. У ҳар гал юкни елкасидан олишга ва яна қўйишга мажбур бўларди. Шунинг учун ҳам у шеригига қараганда кўпроқ чарчарди.

СОҒИН СИГИР

Бир одамнинг сигири бўлар, у ҳар куни бир хумчадан сут берар эди. Сигирнинг эгаси уйига меҳмон чақирибди; меҳмонларга сут кўпроқ йиғилиб турсин деб говмишни ўн кун соғмабди. У ўнинчи кунда сигирим ўн хумча сут беради деб хаёл қилибди.

Аммо сигир биратўла сутдан қолиб, олдингидан ҳам камроқ соғдирадиган бўлибди.

МУНДАРИЖА

Шодмонбек Отабоев таржималари:

Уч айиқ	3
Бургут	5
Чумчуқ ва қалдирғоч	5
Кузғун ва унинг болалари	6
Данак	7
Эшак ва от	7
Зоғча ва каптарлар	8
Кекса бобо ва набира	8
Арслон, айиқ ва тулки	8
Уқимишли ўғил	9
Арслон терисини ёпинган эшак	9
Товуқ ва қалдирғоч	9
Буғу ва унинг боласи	9
Хизматкорлар ва хўроз	10
Тулки ва эчки	10
Бўри ва турна	10
Урдак ва ой	10

Қуёнлар ва бақалар	12
Нокларнинг асили	12
Учта калава нон ва бир тешик кулча	12
Бузоқча муз устида	13
Лочин ва кўроз	13
Фна ва шоқоллар	14
Чол ва ажал	14
Тулки	14
Чивин ва арслон	16
От ва унинг эгалари	16
Бодринг ўғриси	18
Арслон ва тулки	18
Икки ўртоқ	18
Жон қуш	19
Чумоли ва каптар	20
Олтин сочли малика	21
Арслон ва сичқон	22
Тадбиркор деҳқон	22
Судома	23
Бойқуш ва қуён	23
Икки савдогар	24
Вазир Абдул	25
Бармоқвой	26
Филипок	29
Тошбақа ва бургут	30
Тош	30
Боб	31
Елгончи	31
Хотин ва товуқ	32
Мерос тақсимоти	32
Бақа ва арслон	32
Фил	32
Маймун ва нўхат	33
Ниначи ва чумоли	33
Бўри ва кампир	33
Сичқон — қиз	34
Қизалоқ ва қўзиқорин	35

Ҳинду ва инглиз	35
Нимча	36
Тулки ва узум	37
Балиқчи ва балиқ	37
Ит ва унинг сояси	37
Турна ва лайлак	37
Боғбон ва унинг ўғиллари	38
Сичқон	38
Бўри болаларини қандай ўргатади	38
Ота ва болалар	39
Пётр I ва деҳқон	39
Арслон ва кучукча	40
Тенг бўлинган мерос	41
Уч ўғри	42
Қарқара, балиқлар ва қисқичбақа	43
Типратикон ва қуён	44
Оға-инилар	45
Арслон, бўри ва тулки	47
Ажула	47
Буғу	49
Руҳоний ва қароқчи	49
Буғу ва узумзор	51
Подшо ва бургут	51
Мушук ва сичқонлар	52
Деҳқон ва сув париси	52
Сув париси ва марварид	53
Бўри билан қўзичоқ	53
Қурк товуқ ва жўжалар	53
Оғир жазо	54
Подшо фуқаролари	54
Деҳқоннинг ғоз тақсим қилгани	55
Бўри ва камон	56
Каналар	56
Қушлар ва тузоқ	57
Зогча	58
Чавандозликни ўрганганим	60
Подшо ва кўйлак	62

Қамиш ва зайтун	62
Бўри ва деҳқон	62
Тулки думи	64
Худо ҳақиқатни кўради-ю, аммо айтавермайди	64
Адолатли қози	72
Илès	75
Аэронавт ҳикояси	79
Сигир ва эчки	81
Шайтоннинг деҳқонни йўлдан оздиргани	82
Икки от	85
Фаройиб дон	85
Тангрининг амри вожиб	88
Қизалоқлар чоллардан ақллироқ	90
Хизматкор Емельян ва ғовак дўмбира	92
Қавказ асири	100

Бахтиёр ОМОНОВ таржималари:

Сакраш	125
Бўлка (Зобит ҳикояси)	126
Бўлка ва тўнғиз	128
Милтон ва Бўлка	130
Тошбақа	130
Бўлка ва бўри	132
Пятигорскда Бўлкага нима бўлди?	133
Бўлка ва Милтоннинг ўлими	135
Боланинг ўрмонда момақалдиरोқдан қўрқиб қолгани ҳақидаги ҳикояси	136
Холамнинг тикишни қандай ўргангани ҳақидаги ҳикояси	136
Мушукча	137
Сағир бола	138
Сигир	138
Мужикнинг акасини ёқтириши сабаби ҳақидаги ҳикояси	140

Яковнинг ити	141
Енғин	142
Қирчанғи	143
Аскар ҳаёти	144

Шодмонбек Отабоев гаржималари

Тушдаги саёҳат	152
Бедана ва полапонлар	153
Товуқ ва олтин тухум	153
Юк	153
Соғин сигир	153

Адабий-бадий нашр

Мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болалар учун

БУРИ БОЛАЛАРИНИ ҚАНДАЙ УРГАТАДИ?

ҲИКОЯ, ЭРТАК ВА МАСАЛЛАР

Ўзбек тилида

Мусаввир Г. Аксенов
Расмлар муҳаррири О. Муннов
Техник муҳаррир Е. Толочко

ИБ № 0366

Босмахонага 14.11.94 берилди. Босишга 16.05.96 рухсат
этилди. Бичими 84×108¹/₃₂. Босма қоғози. Адабий гарни-
тураси. Шартли босма табоғи 8,4. Нашриёт табоқ ҳисоби 8,99.
Шартли бўёқли босмада нашр ҳажми 8,82. 30 000 нусхада.
13—91 шартнома. 4438 буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

Чулпон нашриёти, 700129. Тошкент шаҳри, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг 1-бос-
махонасида босилди. 700002, Тошкент, Сағбон кўчаси, 1-бери
кўча, 2-уй.

Толстой Л. Н.

Бўри болаларини қандай ўргатади?: Ҳикоялар, эртаклар, масаллар: (Мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болалар учун).— Т.: Чўлпон, 1995.— 160 б.